

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TÜRKİYE'DE YOKSULLUK
VE BASINA YANSIMASI**

**ÖZEN TAÇYILDIZ
NO :01716010**

TEZ DANIŞMANI : PROF. DR. MERYEM KORAY

İSTANBUL, 2006

İÇİNDEKİLER:

TABLO LİSTESİ	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1
1. BÜYÜYEN VE DEĞİŞEN YOKSULLUK SORUNU	4
1.1. YOKSULLUK GERÇEĞİ	4
1.2. YOKSULLUK KAVRAMI VE FARKLI TANIMLAR	9
1.3. YOKSULLUĞA BAKIŞ	14
1.3.1. Farklı İdeolojiler ve Yoksulluk	14
1.3.2. BM ve Yoksulluk	18
1.3.3. İnsani Yoksulluk ve Yoksunluk	20
1.4. DEĞİŞEN YOKSULLUK OLGUSU VE YENİ TANIMLAMALAR	22
1.4.1. Küreselleşme ve Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri	24
1.4.2. Neo-Liberal Politikalar ve Refah Devletinde Gerileme	30
1.4.3. Artan Kentsel Yoksulluk	32
1.4.4. Yeni Tanımlamalar	34
1.5. SOSYAL DIŞLANMA VE YOKSULLUK KÜLTÜRÜ	39

2. TÜRKİYE’DE YOKSULLUK VE DEĞİŞEN ÖZELLİKLERİ	48
2.1. YOKSULLUĞUN BOYUTLARI	48
2.1.1. Kırsal Yoksulluk	48
2.1.2. Yoksulluğun Eğitimsizlik-İşsizlikle İlişkisi	52
2.2. GEÇMİŞTEN BUGÜNE SÜREN YOKSULLUK VE ARKASINDAKİ FAKTÖRLER	54
2.2.1. Makro-Ekonomik Politikalar	54
2.2.2. Göç Olgusu ve Kentlerin Yetersizlikleri	60
2.2.3. Gelir Dağılımındaki Dengesizlik	65
2.2.4. Vergi Politikasındaki Yetersizlik	70
2.3. GÜNÜMÜZÜN DEĞİŞEN KOŞULLARI VE DEĞİŞEN YOKSULLUK	73
2.3.1. Değişen İstihdam Yapısı ve Artan Yoksulluk	73
2.3.2. Azalan Kamu Harcamaları	76
2.3.3. Geleneksel Dayanışma Kanallarının Zayıflaması	81
2.4. YENİ YOKSULLUK VE ÖZELLİKLERİ	84
2.4.1. Yeni Yoksulluk	85
2.4.2. Yoksulluğun Görünür Özellikleri	87
2.5. YOKSULLUKLA MÜCADELE YOLLARI	90
2.5.1. Devletin Yoksullukla Mücadeleye İlişkin Genel Yaklaşımı	91

2.5.2. Günümüzde Uygulanan Yoksullukla Mücadele Politikaları	92
2.5.3. Bireysel Mücadele Yolları	97
2.5.3.1. Enformel Sektör	98
2.5.3.2. Aile İçi Dayanışma	102
3. BASINDA YOKSULLUK	107
3.1. ARAŞTIRMA EVRENİ VE YÖNTEMİ	108
3.2. GAZETE HABERLERİNDE YOKSULLUK	110
3.2.1. İstatistiki Veriler-Açıklamalar Çerçevesinde Gündeme Gelen Yoksulluk ..	111
3.2.2. Dramatik Olaylara Bağlı Olarak Gündeme Gelen Yoksulluk	113
3.2.3. Toplumsal İstikrarsızlıkla İlgili Nedenlere Dayalı Olarak Gündeme Gelen Yoksulluk	116
3.2.4. Yardımseverlik Anlayışı Çerçevesinde Gündeme Gelen Yoksulluk	118
3.3. YOKSULLUĞUN HABERLERDE İŞLENİŞİ	120
3.3.1. Kullanılan Söylem ve Dil	121
3.3.2. Ötekileştirme	123
3.3.3. Yoksulluk İşlenirken Bireysel Başarıların Öne Çıkarılması	127
3.4. YOKSULLUK İLE İLİŞKİ KURULAN KONULAR	128
3.4.1. Yoksulluk ve İşsizlik	128
3.4.2. Çocuklar ve Yoksulluk	131

3.5. GAZETE HABERLERİNDE İŞLENEN YOKSULLUĞA DAİR	
GENEL BİR DEĞERLENDİRME	132
3.6. KÖŞE YAZILARINDA YOKSULLUK	134
3.6.1. Yoksulluk Konusunu Köşe Yazılarında Gündeme Getiren Nedenler	135
3.6.2. Yoksulluk Konusunun Köşe Yazılarında İşleniş Şekli	143
3.6.2.1. Nedensellik İlişkisi	143
3.6.2.2. Köşe Yazılarında Yoksullar: “Öteki Türkiye”	146
3.6.2.3. Çözüm Önerileri	149
3.7. KÖŞE YAZILARINDA İŞLENEN YOKSULLUĞA DAİR GENEL	
BİR DEĞERLENDİRME	154
SONUÇ	156
KAYNAKÇA	162

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1. Kırsal yoksulluk	51
Tablo 2.2. Hanehalkı fertlerinin eğitim durumu-yoksulluk oranı ilişkisi	53
Tablo 2.3. Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna göre yoksulluk oranları	53
Tablo 2.4. Şehir ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı (%)	61
Tablo 2.5. 1963-2003 arası kişisel gelir dağılımı değişim (%)	65
Tablo 2.6. Krizden sonra en üst ile en alt gelir grupları arasındaki farklar	66
Tablo 3.1. Gazete tirajları	109

ÖNSÖZ

Yoksulluk, hemen hemen her dönemde var olan bir problem olmasına rağmen son dönemde hayli gündemde olan, tartışılan bir konu. Geleneksel kır ve kent yoksulluğunun yanısıra, son 20 yıldır ‘liberalleşmenin’ nimetlerinden yararlanan kentli orta sınıfların da krizden nasibini alarak işsizlik ve yoksulluk kervanına katılması bu tartışmayı daha da büyüten unsur oldu. Yoksulluğun daha görünür bir toplumsal sorun haline gelmesiyle beraber hem yoksulluğu konu alan araştırmalar peşpeşe yayınlanmaya başladı hem de çeşitli şekillerde basında tartışıldı.

Ancak bu tartışmalarda dikkat edilmesi gereken, önemli olan husus yoksulluğa nasıl yaklaşıldığıdır. Günümüzde Dünya Bankası merkezli yeni liberal yaklaşıma göre yoksulluk bir sosyal risk olarak tanımlanmakta ve riskin en çok olduğu hedef kitlelere yönelik çeşitli sosyal yardım programlarının uygulanması öngörülmektedir. Yani yoksulluğu sınıfsal bir çözülemeye tabi tutmadan kendi başına ele almak, yoksulluk ile mağduriyeti (riski) giderici tedbirler almak, bugünkü egemen ‘yoksullukla mücadele stratejilerinin’ ana yaklaşımıdır.

Türkiye’de de kriz sonrası gündeme gelen ‘yoksullukla mücadele’ plânlarında bu yaklaşımın egemen olduğu görülmektedir. Çözüm olarak ileri sürülen yoksullara mikro-kredi ve meslek edindirme çabaları, çocuklar için verilecek eğitim ve sağlık yardımları, bu anlayışın uygulamalarıdır. Öte yandan ‘sivil alanda’ yapılan çalışmalar, örneğin iftar çadırları, yoksul ailelere haftalık olarak yiyecek dağıtmak, çeşitli organizasyonlarla ‘hayırsever’ işadamlarının yaptığı yardımlar da bu anlayışın ‘manevi’ motifli versiyonlarıdır.

Oysa yapılması gereken, bölüşüm ilişkilerinin yarattığı dengesiz gelir dağılımı tablosunu görerek yoksulluğun ekonomik, toplumsal ve siyasal meselelerle ilgili bir sorun olarak kabul etmek ve bu sorunu uzun vadede çözebilmek için uygun yaklaşımlar benimsemek olmalıdır.

“Türkiye’de Yoksulluk ve Basına Yansıması” başlıklı bu tez çalışması da, bu bağlamda Türkiye’nin durumunun incelenmesini ve bu konunun basında nasıl algılandığının izlenmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle öncelikle yoksulluk olgusu

incelenmiş, dünyadaki ve Türkiye özelindeki durumları ele alınmış, aynı olgunun Türkiye basınından seçilen dört gazetede -Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Zaman gazeteleri- nasıl tartışıldığı izlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında önemli ölçüde yardımını aldığım danışman hocam Prof. Dr. Meryem KORAY'a, çalışma süresince bana destek olan kardeşlerime ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

“Türkiye’de Yoksulluk ve Basına Yansıması” başlıklı bu tez çalışması, yoksulluk olgusunun dünya ve Türkiye özelinde işaret ettiği durumun ve bu olgunun Türkiye basınında ne şekilde yer aldığına incelenmesini amaçlamıştır.

Çalışmada yoksulluk olgusu ve onunla ilintili kavramlar üzerinde durulmuş, yoksulluğun arkasındaki nedenler ve onu dönüştüren faktörler belirlenmeye çalışılmış, dünyadaki ve Türkiye’deki görünüşleri incelenmiştir. Son bölümde ise yoksulluğun algılanışına Türkiye basınından dört gazete örneğinde yer verilmiştir.

Çalışmada değerlendirilen veriler ışığında şu ana sonuçlar ortaya konabilir:

Küreselleşmeyle beraber dünya ölçeğinde serbestleşen ticaret ve sınırsız sermaye hareketleri, dünya çapında önemli bir zenginleşme yaratmış ancak bu daha çok tek taraflı bir büyüme ve zenginleşme olarak gelir dağılımında ciddi dengesizlikler yaratmıştır. 1980’lerden itibaren uygulanan neo-liberal politikalar da, devletin ekonomideki rolünün azaltılması, işgücü piyasalarında esnekleşme ve kuralsızlaşmanın yaygınlaşması gibi sonuçları ile yoksulluğu tüm dünyada derinleştirip yaygınlaştırmış ve kalıcılık kazandırmıştır. Yoksulluk ve artan gelir dağılımı dengesizliği beraberinde yoksulların toplumdaki ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak dışlanmalarını da getirmektedir.

Ancak uluslararası kuruluşlar veya devletlerin yoksulluğa ilgisi, yoksulların sistemden dışlanmasını sistemi tehdit etmeyecek boyutlara çekmeye çalışarak sınırlı olmaktadır. Bunun için de yoksulluğu hafifletmeye yönelik sosyal yardım programları, yoksullukla mücadele stratejisi olarak benimsenmektedir.

Türkiye’de de benzer şekilde çeşitli kısmi yardım uygulamaları devletin yoksullukla mücadele anlayışının özünü oluşturmaktadır. Ancak eskisinden farklı olarak hem kırdan kente göç edenler hem de eski kent-içi yoksullar için gün geçtikçe zorlaşan yaşam koşullarında kısmi yardımlarla yoksulluğun üstesinden gelmenin olanağı yoktur. Dünyadaki değişimlere bağlı olarak Türkiye’de de istihdam olanakları azalmakta, olanlar ise geçici, düzensiz, düşük gelirli işler haline dönüşmekte, kamu hizmetleri paralı hâle gelmekte, dolayısıyla geniş kitleleri doğrudan etkileyecek politikalar

uygulanmaktadır. Öte yandan Türkiye'nin kendine özgü koşulları da değişmektedir. Kente göç edenler için önemli bir gelir/güvence sağlayan gecekondulaşmanın sonuna gelmiş olması, kentteki iş olanaklarının sınırlılığı ve bireyler arasındaki dayanışma ilişkilerinin zayıflaması yoksulluğu derinleştirip kalıcı hâle getirirken dışlanma riskini arttırmaktadır.

Dünyada ve Türkiye'de yaygınlaşan yoksulluğu kitleler için görünür kılan, medya olmaktadır. Ancak, yoksulluğun medyaya yansımalarının Türkiye basınından seçilen dört gazete örneğinde incelenmesi, yoksulluğun sebeplerinin veya ilişki içinde olduğu değişkenlerin her durumda basına yansımadığını göstermektedir. Öte yandan yoksulluk bir değer yargısıyla biçimlendirilerek de okuyucuya aktarılabilir. Özetle, tanımlanması ve ölçülmesi zaten tartışmalı olan bu alanı medyanın da biçimlendirmesi, her geçen gün artan yoksulluktan geniş kitlelerin haberdar olmasını ancak belirli sınırlar dahilinde mümkün kılmaktadır.

ABSTRACT

This thesis study called "Poverty in Turkey and Its Reflection to Media" aims to explore the situation of the concept of poverty, pointed in the world and in Turkey and how this concept being perceived and quoted by the Turkish media.

In this study; concepts of poverty and its concerning issues have been dwelled, the reasons of poverty and the factors transforming it, have been tried to be given, the view of poverty in Turkey and in the world have been explored. In the final section the four Turkish newspapers have been selected to reveal the perceptions of poverty, having been discussed.

The outcomes of the study based on the analyzed data are as follows:

Along within globalization, worldwide free trade and unlimited capital movements created an important enrichment around the world, however this one-sided growth and enrichment led sincere inequalities in income distribution. Poverty is getting deepened and remained permanent all around the world because of the neo-liberal policies had been practised as of 1980's such as decreasing the role of state, creating flexibility in labor markets and broadening of anomy. Poverty and increasing income distribution inequality caused the poors excluded from the societies on the economic, sociological and political grounds.

But the concern of international institutions and states towards poverty is limited by trying to avoid the exclusion of the poors in order to prevent them to become a factor for threat against the system. Therefore, social aid programmes to overcome the poverty have been considered as a strategy for fighting against poverty.

Similar partial aid programmes in Turkey also forge the core base of the essence of the perception of the State for fighting against poverty. However it is impossible to overcome poverty by partial aid programmes while the living conditions of both urban poors and immigrants from rural areas to the cities are getting more and more difficult by every passing day. Due to the changes in worldwide, the employment opportunities in Turkey is reducing, the existing jobs become temporary, low-incomed jobs, public service becomes paid, therefore policies affecting directly huge masses have being

implemented. On the other hand, Turkey's own conditions are changing too: Poverty has been deepened and become permanent by the limited job opportunities, the weakening of solidarity relations between individuals and the slums which provides income/security for immigrants from rural areas becoming in to end in big cities, increase the exclusion risk of the poor.

Media is the key actor to make the growing of the poverty in the world and in Turkey seen by masses. However, the study of the reflection of poverty in media by the selection of four newspaper sample within Turkish press shows that the reasons of poverty and its concerning variables have not been always reflected in the media. On the other hand, poverty could be also transmitted to the reader by being formed with values.

To sum up, media formulating, this already disputable issue to measure and define, make possible, the huge masses are informed of the increasing numbers of poverty but only within limited borders.

GİRİŞ

Yoksulluk, insanlık tarihinde bir sorun olarak hep var ola gelmiştir. Fakat bu sorun, 20. yüzyılın son çeyreğinde yoğun bir biçimde yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal krizlerle beraber giderek yaygınlık kazanmakta, dolayısıyla varlığını daha çok hissettirmektedir. Yoksulluk, dünya tarihinde görülmedik bir biçimde küreselleşmekte, yoksulluklar çeşitlenerek artmaktadır. Kuşkusuz bunda, son birkaç on yıldır kapitalist ülkelerde izlenen yeni liberal ekonomik politikaların ve piyasa merkezli refah anlayışının rolü büyüktür. Dünya Bankası ve IMF'nin özellikle azgelişmiş çevre ülkelere uygulattıkları yapısal uyum politikaları, gelir dağılımının giderek bozulmasına, işsizliğin artmasına ve yoksulluğun daha da uç noktalarda yaşanmasına yol açmaktadır. Bütün dünyada yaygınlaşan neo-liberal ekonomi politikalarının da katkısıyla hızlanan küreselleşme süreci, birçok insana, bilgi ve iletişim teknolojileri başta olmak üzere, kuşkusuz büyük yararlar sağlarken gerek gelişmiş gerek gelişmekte olan ülkelerde çok daha büyük kitlelerin yoksullaşmasına ve bu süreçten dışlanmasına neden olmaktadır. Küçük sayılabilecek bir kesimin debdebeli yaşam biçimleri yanında milyonlarca insanın açlık tehlikesiyle, yetersiz sağlık ve eğitim olanaklarıyla, işsizlikle boğuşarak yaşamlarını sürdürme savaşı veriyor olması önemli bir problemdir. Artan iletişim olanakları da, bu çarpıklığı bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir.

Yoksulluğun artmasıyla beraber yoksulluk konulu araştırmalar, paneller, sempozyumlar da önemli ölçüde artmış, bu ilgi, ekonomik alanın ötesinde, giderek sosyal ve siyasal bir içerik de kazanmıştır. Azgelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışı, kentleşme ve bunun sosyal ve ekonomik yapı üzerinde yarattığı baskılar yanında uluslararası kuruluşlar güdümünde uygulanan ve yoksulluğu arttıran yapısal uyum programlarının yol açtığı sosyal gerilimin, özellikle de kentsel alanlarda tırmanan şiddetin bu duyarlılığın artmasında etkili olduğu söylenebilir. Üstelik yoksulluğun tartışılması, sadece yoksulların muhalefetinin bu konuyu gündeme taşımasıyla değil, sistemin merkezinden, örneğin Dünya Bankası'ndan da teşvik görmektedir. Yoksulluğu azaltma projeleri, yoksullukla mücadele stratejileri, Dünya Bankası ve IMF'nin programları ile uygulama alanı bulmaktadır.

Yoksulluk, kamuoyunda ve siyaset çevrelerinde ciddiye alınan bir sosyal sorun olarak, son yıllarda Türkiye'nin de gündemine yerleşmiş durumdadır. Yoksulluk konusunun son on-on beş yılda Türkiye'de de gündeme gelişi, gerek zamanlaması gerekse ele alınış biçimi açısından 1980 sonrasında bütün dünyada yaygınlaşan neo-liberal iktisat politikalarının olumsuz etkilerinden soyutlanamaz. Ancak yoksulluğun artık görmezden gelinemeyecek biçimde su yüzüne çıkmasına yol açan bu politikalar, zaman zaman, sorunun nihai sebepleri olarak da değerlendirilmişlerdir. Bu da, yaşanan bir dizi teknolojik, ekonomik ve demografik değişimin yol açtığı ciddi bir yapısal dönüşümün yaşanmakta olduğunu ve bu dönüşüm içinde yoksulluğun, eskisinden farklı biçimlerde ortaya çıktığını gözden saklamakta etkili olmuştur. Oysa sözünü edeceğimiz gelişmeler, hem bütün dünyada, hem de Türkiye'ye özgü koşullar tarafından biçimlendirilmiş olarak, eskisinden farklı yaşanan yeni bir yoksulluk olgusuna yol açmışlardır.

Yoksulluk konusunun hem tüm dünyada hem de Türkiye'de sıklıkla gündeme gelmesinde önemli bir etken de yoksulluğu kitleler açısından görünür kılan iletişim teknolojisindeki gelişmelerdir. Bu açıdan, ilk bakışta günümüz medyasında yoksullukla ilgili epeyce habere yer verildiğini söylemek mümkündür. Ancak yoksulluğa ve yoksullara ilişkin verilen haberlerin hangi durumlarda ve ne şekilde verildiği de önemli olmaktadır. Dolayısıyla, medyanın her alanda belirleyici olduğu günümüzde yoksulluk konusundaki algılanışın belirlenmesi açısından medyanın durumu irdelenmeye değer.

“Türkiye’de Yoksulluk ve Basına Yansıması” başlıklı bu tez çalışmasının çıkış noktasını da, yukarıda değindiğimiz artan yoksulluk ve bunun medyada (tez çalışmasında yazılı basından gazeteler ele alınmıştır) nasıl ele alındığı sorusu oluşturmaktadır. Çalışmada, hem dünyada hem de Türkiye’de artan yoksulluğun boyutu, nedenleri, değişimi ortaya konarak, sorunun Türkiye basınına ne ölçüde ve ne şekilde yansıdığını gösterebilmek amaçlanmıştır. Dolayısıyla tez çalışmasının konusu ‘yoksulluğunun Türkiye özelinde işaret ettiği durum ve bunun Türkiye basınındaki algılanışı’ şeklinde özetlenebilir.

Üç ana bölümden oluşan tez metninin ilk bölümünde, yoksulluğun dünya genelindeki durumu sayısal verilerle görünür kılınmaya çalışılarak, farklı bakış açıları ve farklı tanımlamalar ile yoksulluk bir kavram olarak incelenecektir. Dünyadaki

gelişmelere paralel olarak yoksulluğun zaman içindeki değişimi ve beraberinde getirdiği yeni tanımlamalar da bölümü tamamlayacak diğer başlıklar olacaktır.

İkinci bölüm ise, Türkiye özelinde yoksulluğun boyutlarına ve arkasındaki faktörlere, günümüzün değişen koşullarında Türkiye’de de değişen, dönüşen, ‘yeni’ kabul edilen yoksulluğa ve özelliklerine ayrılmıştır. Yoksul olarak kabul edilen kitlelerin bununla mücadele edebilmek için geliştirdikleri stratejiler ve devletin yoksullukla mücadele yaklaşımı da bu bölüm içinde incelenecektir.

Son bölümde ise yoksulluğun ve yoksulların Türkiye basınında ne kadar ve nasıl yer bulabildiği sorusunun cevabını aramak için, tüm basını temsil edebileceği düşünülen farklı medya gruplarına ait dört gazete incelenecektir. Bu bölümde Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Zaman gazetelerinde yer alan haberler ve köşe yazıları çalışmaya esas olarak alınmıştır. Bir önceki bölümde birçok boyutu ile Türkiye’deki durumu incelenen yoksulluğun, Türkiye basınında nasıl algılandığı ve okuyucuya nasıl aktarıldığını gazetelere göre karşılaştırmalı olarak izlenme imkânı da mümkün olacaktır.

Çalışma hazırlanırken ilk iki bölümde bu konu ile ilgili yazılı kaynaklara başvurulmuş, üçüncü bölümde ise bölümün özelliği itibari ile gazetelerin internet sayfalarında arşiv taraması yapılmıştır.

1. BÜYÜYEN VE DEĞİŞEN YOKSULLUK SORUNU

Bugünün dünyasında yoksulluk önemini her geçen gün daha da arttıran, araştırmalara daha çok konu olan bir kavram olarak karşımızda. Yoksulluk, yeni bir olgu olmamasına rağmen sürekli büyür, yeni yüzler ve yeni boyutlar kazanır ve en önemlisi de görünürlüğü artarken bu alana ilginin artması da kaçınılmazdır. Ancak artan görünürlüğüne karşın, yoksulluğun tanımının ve kapsamının net olarak belirlendiğini söylemek zordur. Bu konularda getirilmiş farklı ölçütler söz konusu olmakta ve bu ölçütler çok zaman yoksulluk konusundaki yaklaşımlara göre belirlenmektedir. Bu sebeple yoksulluğu sadece tanımlama çabası bile uzun tartışmalara neden olabilecek bir konu olarak karşımızdadır.

Çalışmanın bu ilk bölümünde, öncelikle büyüyen yoksulluk sorununa ilişkin genel bir bilgi verilerek bu konuda geliştirilmiş birkaç yaklaşıma, dolayısıyla farklı birkaç tanıma değinilecek ve yoksulluğun bugün gösterdiği bazı farklı özellikler tartışmaya açılacaktır.

1.1. YOKSULLUK GERÇEĞİ

Dünya Bankası (DB) ve Birleşmiş Milletler'in (BM), kişi başına düşen gelirin günde bir dolardan az olmasını esas alan yoksulluk tanımına dayalı olarak, dünyada yaşayan her beş kişiden biri, yani 1.2 milyardan fazla insan mutlak anlamda yoksuldur.¹ Her gün 68 bin insan da, bu yoksul kitleye katılmaktadır.² Yoksulluk bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Sahra Çölü güneyindeki Afrika'da nüfusun yarısı, günde 1 dolardan daha az parayla yaşamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde her gün 800 milyon insan yatağına aç olarak giderken Güney Asya'da her dört, Sahra Güneyindeki Afrika'da ise her üç kişiden biri açlıkla boğuşmaktadır.³ Dünya nüfusunun en yoksul %40'ını oluşturan 2,5 milyar kişi de günde 2 dolardan daha az parayla geçinmek durumundadır.⁴

¹ Deniz Feneri Derneği, "Binyıl Kalkınma Hedefleri", <http://www.denizfeneri.org.tr/icerik.asp?icerik=INSGELISR5>, 16 Ekim 2005.

² Paul Van Hanswijk de Jonge, Açılış Oturumu, **Yoksulluğu Önleme Stratejileri Sivil Toplum Kuruluşları Diyalogu**, İstanbul:TESEV Yayınları, 1998, s. 13.

³ Deniz Feneri Derneği, **a.g.m.**

⁴ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-Türkiye, "Basın Duyurusu", http://www.un.org.tr/undp_tur/docs/hdr2005/Rapor-press1.doc, 11 Eylül 2005.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın(UNDP) 2005 yılı İnsani Gelişme Raporuna göre ise, 1 milyar insan günde 1 dolardan daha az bir parayla yaşamaktadır. 2.6 milyar insan gelişmiş sağlık koşullarından yoksundur, 1 milyar insanın da güvenli suya erişimi yoktur. 850 milyon insan yetersiz beslenme ve bunun getirdiği hastalık gibi olumsuz koşulların kısır döngüsü içinde sıkışmış durumdadır. Mevcut eğilimler dikkate alınırsa, 2015 yılında 670 milyon kişi yetersiz beslenmeye maruz kalacaktır.⁵

Bütün bu göstergeler sadece az gelişmiş ülkelerle sınırlı değildir. Ekonomik olarak kalkınmış ülkelerde ve hatta zengin ülkelerde bile yoksulluk tehlikeli bir şekilde yayılmakta ve bu ülkelerde 100 milyondan fazla insan yoksulluk çizgisinin altında yaşarken, 5 milyondan fazla da evsiz insan bulunmaktadır.⁶

Sırf bu göstergelere bakarak bile dünyanın her yerinde artan yoksulluk hakkında bir fikir edinmek mümkün; ancak yoksulluğun anlamı, boyutları ve nedenleri sadece bu rakamlarla açıklanamaz. Amartya Sen'in ifadesi ile "Dünya eskisine göre hiç olmadığı kadar zenginleşmiştir ama, aynı zamanda olağandışı bir yoksunlaşma ve sarsıcı bir eşitsizlik dünyası olmuştur."⁷ Yoksulluğun zenginlikle beraber arttığı bu "eşitsizlikler dünyası"na dair veriler, Sen'in ifadesini doğrulamaktadır. UNDP'nin küreselleşme ile eşitsizlik artışı arasında ilk kez doğrudan bir ilişki kurduğu 1999 yılı raporuna göre, 1994 yılında en zengin 200 kişinin zenginliği 440 milyar dolarken, 1998'de 1.042 milyar dolara çıkmıştır.⁸ UNDP'nin 2005 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda da, en zengin %20'nin dünya gelirinin dörtte üçüne sahipken, en yoksul %20'nin dünya gelirinin %1.5'una sahip olduğu belirtilmektedir; bir başka gösterge ile, dünyanın en zengin 500 kişinin, en yoksul 416 milyon kişinin toplam gelirinden daha fazla geliri bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹ Yoksulluk dünyada büyüme ve zenginlikle atbaşı giderken, buna bağlı olarak gelir dağılımındaki adaletsizlik önemli ölçüde büyümekte, kısacası mevcut kaynaklara sadece küçük bir grup ulaşabilir hâle gelmektedir.

⁵ UNDP, "Human Development Report 2005", http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR05_complete.pdf, 11 Eylül 2005.

⁶ Hanswijk de Jonge, **a.g.m.**, s. 14. Evsiz insan sayısı Avrupa Birliği ülkeleri içinde yer alan 15 ülkede 3 milyondur. Belkis Kümbetoğlu, "Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 132.

⁷ Amartya Sen, "Ganimetin Bölüşülmesi Protestocularla Reformcular Küreselleşmeyi Değil Eşitsizliği Hedef Almalıdır", Çev. Ümit Şenesen, **İktisat Dergisi**, Sayı: 418-419, 2001, s. 47.

⁸ UNDP, "Human Development Report 1999", http://hdr.undp.org/reports/global/1999/en/pdf/hdr_1999_ch1.pdf, 15 Ekim 2005.

⁹ UNDP, "Human Development Report 2005", **a.g.e.**

Sen'in vurguladığı “eşitsizlikler dünyası” için 1970’ler kritik bir dönemeçtir. O yıllara kadar dünya kapitalizminin “sosyal devlet”, “iş güvencesi”, “sosyal güvenlik”, “ekonomide devletin toplumsal görevleri” gibi ifadelerle formüle edilen temel vurguları, yerini deregülasyona, küçülen devlete, özelleştirmelere ve serbestleşen emek piyasalarına bırakmıştır. Bu vurgu değişikliğinin adı “yeni liberalizmdir” ve 1970’lerde dünya kapitalizminin sorunlarının tek çözümü olarak gündeme gelmiştir.

Yeni liberal iktisat politikaları ve bunlara uygun yeni üretim biçimleriyle 1980 sonrasında dünyadaki üretim önemli ölçüde artarken, üretim parçalanarak ucuz emeğin olduğu ülkelere doğru kaymaya başlamıştır. Bir anlamda işgücü piyasası da küreselleşerek ucuz emek yoluyla kârların artmasına ve daha hızlı bir sermaye birikimine yol açmaktadır. Dünya piyasasındaki rekabet sürekli büyümeye, genişlemeye, üstünlüğe dayalı olduğu için de şirketler birleşmekte ve bazı sektörler tekelleşmektedir. Yeni ekonomik sistem “...bütün dünyada birden karar veren, her ülkeyi potansiyel üretim alanı ve pazarı olarak gören, kendi hareketliliğine engel tanımayan şirketlerin oluşturduğu bir sisteme”¹⁰ dönüşmektedir. Bazı kişiler ve küresel şirketler bugün pek çok ülkeden daha zengin ve güçlü hâle gelmektedir. Örneğin, UNDP’nin 1999 yılı raporuna göre dünyadaki en zengin üç kişinin toplam zenginlikleri az gelişmiş ülkelerin tamamının Gayri Safi Milli Hasıla(GSMH)ları toplamından daha fazladır.¹¹

Dünya ekonomisinde hızlanan bu uluslararasılaşma eğilimlerinin, hem gelişmiş ülkelerle diğer ülkeler arasındaki hem de ülkelerin kendi içindeki gelir dağılımındaki eşitsizlikleri arttırdığı da gözlenmektedir. Son 40 yılda, zengin ve fakir ülkeler arasındaki gelir farkı geçmişte olmadığı ölçüde ve kolay onarılamayacak biçimde açılırken, az gelişmiş ülkelerdeki gelir dağılımı geçmişe göre daha da bozulmaktadır. “Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) verilerine göre, 1965 yılında G7 ülkelerinin kişi başına gelir seviyesi en yoksul yedi ülkenin gelir seviyesinin 20 katı iken, 1995’te 39 katına çıkmıştır. Bunun yanında az gelişmiş ülkelerin yarısından fazlasında nüfusun en zengin %20’sinin gelir dağılımından aldığı pay %50’nin

¹⁰ Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, İstanbul: Metis Yayınları, 1996, s. 13.

¹¹ UNDP, “Human Development Report 1999”, a.g.e.

üzerindedir ve hemen hemen her ülkede son yıllarda bu kesimin aldığı pay artmıştır.”¹² Benzer biçimde, 1998 yılında zengin merkez ülkelerde yaşayanların kişi başına gelir düzeyi günlük 70 dolarken, dünya nüfusunun 2.8 milyarını oluşturan yoksul-azgelişmiş ülkelerde bu oran günlük 2 dolardır.¹³ Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki gelir uçurumu zengin ülkeler lehine artar, yaşanan ekonomik ve siyasal çatışma ve krizler, geleneksel olarak yoksul kabul edilen ülkelerin durumlarını daha da kötüleştirirken, yeni yoksul ülkelerin sayıları da artmaktadır. 1998’de 26 olan en yoksul ülke sayısı 2001 yılı gelişmiş ülkeler zirvesinde (G-8) 40 olarak açıklanmıştır.¹⁴

Bütün bu veriler yoksul ülkelerin dünyadaki refah payından daha az yararlandığı ve daha da yoksullaştığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Öyle ki, 2005 yılı İnsani Gelişme Raporu’nda politikaların değişmemesi halinde önümüzdeki 10 yıl içinde milyonlarca kişinin ölümden kurtulamayacağı vurgulanmaktadır.¹⁵

Oysa 2000 yılında BM Milenyum Zirvesi’nde üye ülkeler tarafından kabul edilen ve 2015 yılına dek gerçekleştirilmesi öngörülen bazı hedefler “Binyıl Kalkınma Hedefleri” olarak adlandırılmış ve bunlara ulaşılması için çaba harcanması kabul edilmiştir. Bu hedefler şöyle sıralanabilir:¹⁶

- * Mutlak yoksulluk ve açlık sınırının altında yaşayan insan sayısının yarı yarıya azaltılması
- * Herkes için evrensel temel eğitim hedefine ulaşılması
- * Kadının durumunun güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması
- * Beş yaş altındaki çocuk ölümlerinin 2/3 oranında azaltılması
- * Gebelik ve doğum esnasındaki anne ölüm oranlarının 3/4 oranında azaltılması

¹² Sevilay Kaygalak, “Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği”, **Praksis**, Sayı: 2, 2001, s. 126.

¹³ Songül Sallan-Gül, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 110.

¹⁴ **A.g.m.**, s. 109.

¹⁵ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-Türkiye, “Basın Duyurusu”, **a.g.e.**

¹⁶ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-Türkiye, “Binyıl Kalkınma Hedefleri”, http://www.un.org.tr/undp_tur/MDG.asp#, 05 Eylül 2005.

* HIV/AIDS, sıtma ve tüberküloz gibi bulaşıcı salgın hastalıkların yayılmasının önlenmesi

* Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması

* Yardım, ticaret ve borç yükünün azaltılmasıyla ilgili hedefleri içeren bir kalkınma için küresel ortaklığın geliştirilmesi

2005 yılı İnsani Gelişme Raporu'nun bulguları ise, bunların gerçekleşmekten uzak olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷

* Toplam olarak neredeyse 900 milyon nüfusa sahip olan 50 ülke, Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin en az bir tanesi konusunda geri kalmış durumdadır ve bu ülkelerin 24'ü Afrika kıtasının güneyindeki ülkelerdir.

* Toplam 1,2 milyar nüfusa sahip olan diğer 65 ülke ise 2015 değil 2040 yılına dek Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin en az bir tanesinde geri kalma riski taşımaktadır. Başka bir deyişle, hedefe bir kuşak boyunca daha ulaşamayabilir görünmektedirler.

Daha önce konulmuş hedefleri dikkate alırsak bugünkü ve gelecekteki durum şöyle özetlenmektedir.¹⁸

* **Yoksulluğu azaltma hedefi:** Şu andaki eğilimler devam ederse, 2015 yılında, aşırı yoksulluk koşullarında yaşayan 827 milyon kişi olacaktır. Bu sayı, Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşılması durumundakinden 380 milyon daha fazla insanın yoksul olması anlamına gelmektedir. 1.7 milyar kişi ise günde 2 ABD doları ile yaşıyor olacak demektir.

* **Çocuk ölümlerini üçte iki azaltma hedefi:** Şu andaki eğilimler böyle devam ederse beş yaşın altındaki çocuk ölümlerini azaltma hedefi, 2045 senesinde, yani hedeflenen 2015 senesinden ancak 30 yıl sonra gerçekleştirilebilecektir. Önümüzdeki 10 yıl boyunca hedefi yerine getirememenin toplam insani maliyeti, 41 milyon daha fazla çocuğun ölümü olarak ifade edilmektedir.

¹⁷ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-Türkiye, "Basın Duyurusu", a.g.e.

¹⁸ A.g.e.

* **Tüm çocukların ilkokul eğitimi alması hedefi:** 2015 senesinde hâlâ 47 milyon çocuğun okula gidemeyeceği ve bunların 19 milyonunun Afrika'nın güneyindeki ülkelerden olacağı ortaya çıkmaktadır.

* **Temiz suya ve sağlıklı koşullara erişimin geliştirilmesi hedefi:** Şu andaki eğilimler sürerse, 2015 yılında, temiz içme suyuna sahip olmayan bir milyar kişinin hâlâ yarısının temiz suya erişmesinin mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır. Çoğu Afrika'nın güneyindeki ülkelerde olmak üzere 2 milyardan fazla kişi, 2015 yılında hâlâ gelişmiş sağlıklı koşullarına erişime sahip olmayacak.

Yoksulluğa dair rakamların bu şekilde ürkütücü boyutlara ulaşması, kuşkusuz iletişim teknolojisindeki gelişmelerle daha görünür hâle de gelmektedir. Görünürlüğün artması ise, yoksulluğa ve çözümüne dair tartışmaların da artmasına neden olmaktadır. Bu tartışmalara ve farklı yaklaşımlara değinmeden önce, yoksulluk kavramını irdelememiz daha doğru olacaktır.

1.2. YOKSULLUK KAVRAMI VE FARKLI TANIMLAR

Yoksulluğun birçok tanımı olan, bu yüzden de içeriği ve kapsamı çok net olmayan bir kavram olduğuna değinmiştik. Yoksulluğun tanımına dair her farklı yaklaşım, kimin yoksul olduğuna dair farklı ölçütler geliştirmektedir. Gelirlere ve harcamalara göre farklı yoksulluk ölçütleri geliştirilirken, yoksulluğun yalnız maddi yetersizliklerle ölçülemeyeceğini ileri süren yaklaşımlar da vardır.

Genel tanımıyla yoksulluk, insanların en temel fiziksel gereksinimlerinin karşılanamamasına ilişkin bir sorun olarak görülmektedir. Yoksullar, kendileri ve ailelerinin yaşamlarını sürdürmeleri ve yeniden üretebilmeleri için gerekli mal ve hizmetlere sahip olmayan, en temel gereksinimlerini bile karşılamaya yetecek bir geliri olmayanlar olarak düşünülmektedir. En temel gereksinimlerin karşılanamamasını temel alan bir sınıflama yapabilmek için ise yoksulluk sınırı diye kabul edilecek kriterlere ihtiyaç vardır. İlgili yazında yoksulluğun iki farklı kritere göre iki şekilde tanımlandığı görülmektedir; asgari geçim standardını temel alan mutlak yoksulluk ve toplumdaki gelir dağılım esasına göre tanımlanan göreceli yoksulluk.

Mutlak yoksulluk, bireyin yaşamını devam ettirebilmek amacıyla ihtiyaç duyduğu asgari temel ihtiyaçlarını içerecek bir gelir düzeyini tanımlanmaktadır. Bu düzeyi belirleyen ise, bireyin veya ailenin geliri olmaktadır. Burada iki temel unsur göze alınır: İlki, aile büyüklüğü ile en düşük seviyede tüketilecek mal ve hizmet ihtiyaçları; ikincisi, bu ihtiyaçları karşılayacak harcama miktarının belirleyicisi olarak mal ve hizmetlerin fiyatları.¹⁹ Bu noktadan hareketle elde edilen asgari gelir, mutlak yoksulluk sınırı olarak kabul edilir ve yoksulluk da buna göre sınıflandırılır.

Mutlak yoksulluk tanımı, bireylerin fiziksel yaşamlarını sürdürebilme hedefi gibi çok sınırlı bir anlayışı temsil ettiğinden, çoğu zaman resmi çevreler bu tanımı yeğlemektedir. Bu tanım, yoksulluk sınırının ve yoksulluk düzeyinin hesaplanabilirliğini de kolaylaştırmaktadır. Çok basitleştirilmiş yaklaşımlarda, bahsedilen temel ihtiyaçların sadece günlük asgari kaloriyi sağlayacak harcamalar olarak belirlendiği de görülmektedir. Bir bireyin ihtiyacı olan kaloriyi ve bu kalori düzeyini temin edebileceği yiyecek sepetinin fiyatını hesaplayarak yoksulluk sınırının belirlenmesi ve kişilerin gelirlerine göre bu sınırın altında olup olmadıklarının tespit edilmesi hesaplanabilirliği kuşkusuz kolaylaştırmaktadır; ancak bu yaklaşımla yoksulluğu ölçerken diğer bir çok parametrenin, özellikle de nitel parametrelerin ihmal edildiği açıktır.

Mutlak yoksulluk tanımı doğrultusunda belirlenen sınırlar içerisinde en bilinenlerinden biri, DB'nin yoksulluk sınırını günlük 1 dolar olarak belirleyen yaklaşımıdır. Bu yoksulluk sınırı, kişinin günde bir dolarlık tüketim yapması halinde aç kalmayacağı varsayımına dayanmaktadır ve kuşkusuz çok da eleştiri almaktadır.²⁰ Bu yaklaşıma göre kalkınmış ülkelerde neredeyse hiç yoksul yoktur, insanlığın toplam olarak üçte biri yoksulluktan etkilenmektedir.²¹ Bu tanıma göre biyolojik olarak insan olmanın günlük maliyeti bir dolar olup bu geliri elde edemeyenlerin, tanım gereği, fiziksel olarak 'varoluşlarından' kuşku duymak mı gerektiği de sorulan sorular

¹⁹ Recep Dumanlı, **Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları**, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT Uzmanlık Tezleri Yayın No: DPT: 2449, 1996, s. 7.

²⁰ Örneğin Chossudovsky, yiyecek, barınacak yer ve sosyal hizmetlerdeki hanehalkı harcamalarını analiz etmeyen, fakirleştirilmiş köy veya kent "slum"larında somut durumları gözlemleyen DB'nin günlük bir dolar yaklaşımı üzerine kurulu tüm raporlarındaki yoksulluk göstergeleri değerlendirmelerini "sayısal alıştırma", "aritmetik manipülasyon" olarak adlandırmaktadır. Michel Chossudovsky, "Global Poverty in the Late 20th Century," **Journal of International Affairs**, Vol. 52, no. 1 (Fall 1998), <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/chossu.htm>, 25 Eylül 2005.

²¹ Ahmet İnel, "İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, Yaz 2001, s. 64.

arasındadır.²² Öte yandan bu yaklaşımın günde bir dolarla dünyanın her köşesinde karın tokluğunun sağlanabileceği yanılgısını içerdiği ve günde 1 dolar ile satın alınabilecek gıda miktarı ve besin değerinin ülkeden ülkeye farklılaşabileceğini de göz ardı ettiği söylenmektedir. Sahra altı Afrika ülkeleri dahil birçok yoksul ülkede ve özellikle Latin Amerika ve Afrika kıtalarının metropollerinde günde bir doların açlık ve ölüme karşı güvence satın almaya yetmeyeceği ortadadır.²³ Bu eleştirilere karşı Dünya Bankası ülkelere göre farklı harcamaları esas almaya da başlamıştır. Örneğin Latin Amerika ve Karaibler için bu sınır 2 \$, Türkiye'nin ve Doğu Avrupa ülkelerinin de içinde bulunduğu grup için 4 \$, gelişmiş sanayi ülkeleri için 14.40 \$ olarak belirlenmiştir.²⁴

Öte yandan günlük 1 dolar göstergesinin zaman içindeki karşılaştırmalar için de yetersiz kaldığı düşünülmektedir.²⁵ Çünkü mutlak yoksulluğu belirleyen temel ihtiyaçlar zaman içinde değiştiği gibi, yoksulluk göstergesinin içeriği de zamansal karşılaştırmalarda görelilik kazanabilir. Ayrıca mutlak yoksulluk tanımının hareket noktası olarak alınan temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmet sepetinin, farklı kişilere göre farklı düzeylerde tanımlanması da mümkündür. Sonuç olarak çeşitli nedenlerle, 1 dolarlık yoksulluk ölçütünün yoksulluk gerçeğini yansıtmaktan çok uzak kaldığı ve getirilen birçok eleştirinin haklılık taşıdığı söylenebilir.

Gelire dayalı yoksulluk ölçütleri genel olarak yaşanan yoksulluğun derinliğine ve yoğunluğuna ilişkin bilgi vermekten de uzaktır. Bu nedenle BM Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) ve BM Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), yoksulluğun yoğunluğunu ölçmek amacıyla DB'sınca saptanmış olan mutlak yoksulluk kriterini esas alarak yeni bir tanım geliştirmişlerdir. Bu kriter gere, gelirin tamamını harcadığı halde mutlak yoksulluk kriterinde esas alınan günlük kalori miktarının yalnızca %80'ini karşılayabilenler "ultra yoksul" olarak tanımlanmaktadır. WHO ikinci bir kriter daha geliştirerek, yoksulluğun süresinin de hesaba katılması gerektiği görüşünü öne sürmektedir. WHO'nun belirlemesine göre, ultra yoksulların yoksulluk durumlarının 5

²² Ahmet Haşim Köse, "Gelir Dağılımı, Yoksulluk, Popülizm", İktisat Dergisi Yuvarlak Masa Toplantısı, **İktisat Dergisi**, Sayı: 418-419, Ekim-Kasım 2001, s. 6.

²³ Yeşim M. Oruç, "Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, Yaz 2001, s. 80.

²⁴ DPT, **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu, Yoksullukla Mücadele Alt Komisyonu Raporu**, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: DPT, 2001, s. 104.

²⁵ Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 80.

yıldan daha fazla sürmesi halinde durumlarının düzelmesi olanaksız görülmekte ve bu kategoridekiler “kronik yoksul” olarak tanımlanmaktadır.²⁶

İnsanların toplumsal varlık oldukları, asgari gereksinimlerin nicelik ve niteliklerinin o toplumun tarihsel ve toplumsal gelişme düzeyine bağlı olarak değiştiği, bu nedenle de durağan, tarih ve toplum dışı mutlak yoksulluk tanımlarının anlamlı olmadığı anlayışı görelî yoksulluk tanımının özünü oluşturmaktadır.²⁷ Dolayısıyla görelî yoksulluk, bir ihtiyaç eksikliği hesabı üzerinden değil, içinde bulunulan toplumun sunduğu olanaklara ulaşamama, onlardan yararlanamama hâli olarak tanımlanabilir. Genelde kalkınmış ülkelerde yaygın olarak kabul edilen görelî yoksulluk kavramı, toplumdaki gelir dağılımı verilerini esas alır ve gelir sıralamasında tam ortada olan ortanca gelirin belli bir düzeyinin altında kalanları yoksul olarak kabul eder. Örneğin Avrupa Birliği üyesi ülkeleri bu düzeyi %50, ABD %40, İsveç ise %60 olarak belirlemiştir. Aynı gelir dağılımı, belirlenen bu düzeye göre farklı yoksulluk oranları vereceği için, kabul edilen yoksulluk düzeyinin siyasi tercihleri yansıttığı söylenebilir.

Bu gösterge de aslında yoksulluğu doğru tespit edememektedir; çünkü herkesin gerçek gelirinin iki misli arttığı durumda bile gelir dağılımı değişmeyeceği için, bu hesaba dayalı yoksulluk oranı da değişmeyecektir. Halbuki böyle bir durumda mutlak yoksulluk önemli ölçüde azalmış olacaktır. Görelî yoksulluk, yoksulluk oranını sabitleyerek hesapladığı için gelir artışının olduğu durumlarda ölçümleri yetersiz kalsa da, yoksulluğu tanımlamak açısından mutlak yoksulluğa göre daha kabul edilebilir bulunmaktadır. En önemlisi de, yoksulluğun yalnızca mutlak bir durum olmadığını, aynı zamanda bireyin toplumdaki görelî durumuna göre biçimlendiğini öne çıkarması ve gelir dağılımı sorununa işaret etmesi açısından yararlı görülmektedir.

Yine de her iki yoksulluk tanımının kendi içinde eksiklikler taşıdığı açıktır; her ikisinin önemli bir eksiği de, yoksulların kendi içindeki durumu, yani yoksulluğun dağılımı hakkında bilgi vermemesidir. Bu eksikliğin giderilmesi için, yoksulluk çizgisinin altında kalan nüfusun ortalama geliri ile yoksulluk çizgisi arasındaki farkın, yani yoksulluk açığının hesaplanması gerektiği ileri sürülmektedir. Ortalama yoksulluk açığının yoksulluk çizgisine oranı, gerçek yoksulluk açığını göstermesi açısından

²⁶ DPT, a.g.e., s. 106.

²⁷ İnsel, a.g.m., s. 66.

önemlidir. Bu gösterge sayesinde, yoksulluk oranının düşük ama yoksulların büyük çoğunluğunun çok yoksul, yani yoksulluk çizgisinden uzak olduğu durumlara, yoksulluk oranının yüksek ama yoksulların büyük çoğunluğunun az yoksul olduğu durumları farklılaştırmak mümkün olabilmekte ve dolayısıyla yoksulluk gerçeği konusunda daha net bir bilgi edinilebilmektedir.

Son yıllarda, bu iki yoksulluk tanımının birlikte kullanılması gerektiği ileri sürülmekte, bu şekilde yoksulluk ölçütü olarak daha gerçekçi bir veri tabanı oluşturulabileceği düşünülmektedir. Bu anlayışa göre, yoksulluk tanımına girebilmek için hem resmi olarak saptanan asgari geçim esasına göre belirlenmiş gelir düzeyinin altında olmak hem de ulusal gelir dağılımında alt % 20'lik dilim içinde yer almak gereklidir. Ancak bu tanım, temelde yaşamsal sorunları olan kesimi kapsayan yoksulluk kavramı ile gelir farklarının bir ifadesi olan eşitsizlik kavramını birlikte ele aldığı için eleştirilmekte, bu kavramların birbirlerinden ayrı tutulması gerektiği ileri sürülmektedir.²⁸

Bu kaygıları gidermek üzere farklı yaklaşımları dile getiren yazarlar da ortaya çıkmaktadır. Örneğin Bourgignon ve Atkinson, iki yoksulluk seviyesini birleştirerek tüm dünyayı aynı yoksulluk denklemi içinde ifade etmeye çalışmaktadırlar. Buna göre üç farklı yoksulluk durumunun olabileceği ortaya çıkmaktadır.²⁹ Birinci grupta, hem mutlak hem de kendi ülkelerindeki göreceli yoksulluk çizgisinin altında kalanlar yer alır. İkinci grupta kendi ülkelerinde göreceli yoksulluk çizgisinin üzerinde oldukları halde mutlak yoksulluk çizgisinin altında kalanlar vardır ve bu daha çok yoksul ülkelere özgü bir durumdur. Üçüncü grupta ise, mutlak yoksulluk çizgisinin üzerinde olup kendi ülkelerindeki göreceli yoksulluk çizgisinin altında kalanlar yer alır. Bu grup, daha çok zengin ülkelere özgüdür.

Yoksulluğun çözümlenmesinde tanımlanması kadar sürekliliği de önemlidir. Değerlendirme ölçütlerinden belki de en önemlisi, varolan bu durumun daha ne kadar süreceği ve ileride değişme şansının olup olmadığıdır. Yoksul konumda kalma süresi dikkate alındığında iki tip yoksulluktan söz edilebilir: Bunlardan birincisi, uzun dönem veya kalıcı yoksulluk, ikincisi ise kısa dönem veya konjonktürel yoksulluk olarak

²⁸ Aktaran: İnsel, a.g.m., s. 66.

²⁹ A.g.m., s. 68.

tanımlanabilir. Bu oranın düşüklüğü, yoksullar içinde büyük bir kesimin kısa zamanda yoksulluk sınırının üzerine çıkma şansı taşıdığını, yüksekliği ise yoksulluk çizgisi altında uzun süre veya daima kalma riskinin yüksek olduğunu gösterir. Örneğin, kimi araştırmalar bir yıldan daha fazla göreceli yoksulluk çizgisinin altında kalmaya devam eden yoksul nüfus oranının Avrupa ülkelerinde % 20'den %45'e kadar değiştiğini göstermektedir.³⁰

Yoksulluğun tanımlanmasında önemli olan bir diğer nokta da yoksulluğun bir 'gelir eksikliği' olmasının ötesinde, insan hayatında önemli 'yoksunluk'lara ilişkin bir durum olmasıdır. McGee'nin tanımı ile, "kaynakları ve fırsatları ellerinden alınan insanların emek pazarındaki eşitsiz ve engellenmiş durumlarının onları konut, gıda, sağlık, eğitim ve diğer güvenceler açısından da eşitsiz ve dezavantajlı duruma getirmesi de önemli olmaktadır."³¹ Dolayısıyla yoksulluk, aynı zamanda sağlıksız çevre koşullarının olduğu alt sosyal statülü mahallelerde temel kentsel hizmetlerden mahrum bir şekilde yaşama, eğitim, sağlık, adalet hizmetlerinden daha az yararlanabilme, yeterli güvenliğe sahip olmama ve şiddete açık olma hâli olmaktadır. Bu nedenle yoksulluğun daha geniş bir çerçevede ele alınması gerekmektedir.

1.3. YOKSULLUĞA BAKIŞ

Yoksulluğun tanımlanmasında bu şekilde farklı ölçütlerin esas alınması en genel anlatımıyla yoksulluk olgusuna bakışla ilgilidir. Kavramın içeriğini belirleyen unsurlar çeşitli yaklaşımlara göre belirlenmekte, dolayısıyla bu yaklaşımlar yoksulluğu tanımlarken önemli olmaktadır. Bu yaklaşımlar farklı ideolojilere göre gruplanabileceği gibi, BM gibi kurumlara ve yoksulluk-yoksunluk ilişkisinde olduğu gibi kavramsal belirlemelere göre de incelenebilir.

1.3.1. Farklı İdeolojiler ve Yoksulluk

Yoksulluğa bakış, farklı ideolojik yaklaşımlardan etkilenerek biçimlenmektedir ve buna göre de muhafazakâr, liberal ve yapısalcı görüşler olarak üçe ayrılabilir.

³⁰ A.g.m., s. 69.

³¹ Aktaran: ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilimdalı, **Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri Ankara Örneği**, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilimdalı 1999 Yılı Stüdyo Çalışması, Ankara: ODTÜ, 2000, s. 56.

Muhafazakâr ve liberal görüşler, mutlak yoksulluk tanımından yola çıkarak kentlerde asgari geçim düzeyi altında yaşayan bir kesim olduğunu kabul ederler. Genel olarak muhafazakâr görüş, yoksulluğun nedenlerini ekonomik, politik ve kurumsal yapıda aramak yerine yoksulların kişilik oluşumuna ve özelliklerine bağlarken, liberal görüş, yoksulluğu piyasanın işleyişindeki kimi aksaklıklarla ilişkilendirir. Bunun dışında iki tutum arasında çok büyük bir fark olmadığı söylenebilir. Her iki görüş de, esasında mevcut sistemin kaynak dağıtım mekanizmalarının ve yapısal engellerinin gelir dağılımında yaşanan eşitsizlikleri ve yoksulluk sorununu çözemeyeceğine yönelik sisteme ilişkin kuşkuları ve güvensizlikleri gidermeye çalışmaktadır.

Muhafazakâr/liberal görüşün serbest piyasa ekonomisini veri kabul ederek bu sistemin iyi çalışması durumunda getirilerinden tüm toplumun faydalanacağı varsayımının en güzel örneğini, DB'nın yoksullukla ilgili raporlarında görmek mümkündür. DB'nın 1980 yılı raporunda yoksulluğun temel nedeni ekonomik yapıların serbest piyasa ekonomilerine kapalı olmasına bağlanmış, yoksulluktan çıkış için de piyasa yönelimli ekonomi-politikalarının uygulanması önerilmiştir. 1990 yılı raporunda ise, yoksulluğun azaltılmasının ekonomik gelişme, ekonomik gelişmenin de piyasanın belirleyiciliğine yönelik uygulamalarla mümkün olabileceği belirtilirken, yoksul ülkelere önerilen şey de dünya ticaretine eklenmeleri olmuştur.³² Banka, “Yoksulluğa Saldırmak” başlıklı 2000/2001 kalkınma raporunda da küreselleşme politikaları uyarınca gerçekleştirilen reformların ‘yeterince başarılı’ biçimde yürütülmemesinin yoksulluğu arttırdığını saptamaktadır.³³ Bu kesimlerce yoksulluğa çözüm konusunda ulusal ekonominin rekabet gücünü düşürmeyen, sıkı emek pazarı koşullarında büyüme yaratan programlar önerilmektedir.³⁴ Ancak muhafazakâr/liberal görüşleri çerçevesinde yaşama geçirilen yapısal dönüşümler ve pek çok ülkede uygulanan yapısal uyum programları ülkeleri dünya kapitalizmi ile bütünleştirirken, iddia edildiği gibi toplumsal gelişme için pek olumlu sonuçlar vermemiş, aksine toplumda servet birikimi ve yoksulluğu beraberinde getirmiştir.

³² Fuat Ercan, “Gelir Dağılımı, Yoksulluk, Popülizm”, İktisat Dergisi Yuvarlak Masa Toplantısı, **İktisat Dergisi**, Sayı: 418-419, Ekim-Kasım 2001, s. 10.

³³ World Bank, **World Development Report (WDR) 2000/2001: Attacking Poverty**, <http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/WDR/prlong.pdf>, 25 Haziran 2006.

³⁴ William Julius Wilson, **The Truly Disadvantaged. The Inner City the Underclass and Public Policy**, Chicago: The University of Chicago Press, 1987, s. 64-140.

Muhafazakâr/liberal görüş, kentlerde yükselen yoksulluğun sebebinin de yoksullara yüklemektedir. Bu görüşe göre, kırsal alanlardan kitleler halinde kente göç eden ve sanayi toplumunun gereksindiği kişilik ve uzmanlığa sahip olmayan bu kesimler kentlerdeki yoksulluğu arttırmış, böylece yoksulluk kentlere taşınmıştır. Onlara göre kentsel yoksulluğun kaynağı kentler değildir; aksine kentler her zaman yeni fırsatlar, olanaklar ve zenginlikler yaratmaya açık mekânlardır.

Bu bağlamda alt-gelir grubundaki insanlar, farklı kişilik özellikleri ve davranış örüntüleri ile marjinal bir kesimi oluştururlar.³⁵ Kötü eğitim, düzenli gelir getiren bir işte çalışmama, yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, huzursuz aile yaşamı ile davranışlarını denetleyemeyen, güçsüz, kendine saygısı ve güveni olmayan, saldırgan kişilik yapıları bu kesimde bir yoksulluk alt kültürü oluşturmaktadır. Bu toplumsal kesimin en belirleyici niteliği ise, geleceğe yönelik zaman perspektifinin olmamasıdır. Tüm özellikler yeni kuşaklara aktarıldığı için de, bu döngüden bir çıkış olanağı bulunamamakta ve bu alt sınıfların yaşadıkları bölgelerin sorunlarına çözüm getirme imkânı ortadan kalkmaktadır. Özetle, sorunun kaynağı toplum değil, bu sınıf üyelerinin kişilik yapılarıdır ve kentlerde bu sınıf varoldukça yoksulluk da olacaktır; dolayısıyla bu kesime aktarılacak kaynaklar sorunun çözümünde önemli bir katkı sağlamayacaktır.

Muhafazakâr/liberal görüş yoksulluğa getirdiği bu açıklamalar ile sorunun kaynağını bambaşka bir biçimde yansıtmakta, yoksulluğu yaratan yapıyı ve süreci gözardı ettiği gibi, bu değerler ve kuralların kuşaklar arasında iletildiğini (yoksulluk kültürü) kabul ederek de yoksulluğu sonsuz bir döngüye mahkum etmektedir.

Yapısalcı görüş ise, yoksulluk olgusunun bireysel değil toplumsal bir olgu olduğunu, içeriğinin de tarihsel ve toplumsal olarak tanımlandığını vurgulayarak, görece yoksulluk kavramı üzerinde durmaktadır.³⁶ Muhafazakâr ve liberal görüşten ayrılan en önemli yanı ise, yoksulluğu açıklarken kişilerin bireysel/davranışsal özelliklerinden öte yapısal değişkenlere vurgu yapmasıdır. Ancak bu görüş, yoksulluğun nedenlerine ilişkin

³⁵ Aktaran: ODTÜ, **a.g.e.**, s. 12.

³⁶ İlhan Tekeli, “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine”, **Yoksulluk Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 143.

getirdiği açıklamalar ve bununla ilişkili olarak önerdiği çözümler açısından epeyce çeşitlenmektedir.

Örneğin yoksulluğu varolan sınıf yapısının bir yansıması olarak gören Marksist bakış açısıyla yoksulluk, üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişmesini engellemesi sonucu ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Buna göre yoksullar, kapitalist üretim tarzının ve sermaye birikim sürecinin zorunlu yan ürünleridir. Yoksulluğu kapitalizmin köklerinde aramak gerekmektedir çünkü kapitalizmin gelişimi bir mülksüzleştirme ve işçileştirme süreciyle beraber ilerler. İşçi sınıfının ataları zorla serseri ve dilenci haline dönüştürülmüşlerdir.³⁷ Bu şekilde “ilkel birikim” sağlayan kapitalistler için sermaye birikim sürecinin devamlılığı, yaşamda mülksüzleştirme ve işçileştirme ile karşılığını bulan “ilkel birikim”in sürekliliğine bağlıdır.³⁸ Yoksulluk da bu süreçlerin doğal sonucudur. Marksistlere göre, üretimin toplumsallaştığı, ancak özel mülkiyetin egemen olduğu bu üretim tarzında gelir dağılımının dengeli olabilmesi, tam istihdamın sağlanması ve eşitlikçi bir yapı olanaklı değildir; aksine eşitsizlik kapitalizmin olmazsa olmaz koşuludur. Bu nedenle sistem içinde kalınarak yapılacak düzeltmelerle sorun halledilemez, ancak sonuçları hafifletilebilir.

Sosyal devlet uygulamaları bunun yollarından biridir ve sosyal demokrasinin yoksulluk sorununun çözümüne dair önemli vurgularındandır. Örneğin liberal yurttaşlık geleneğini toplumsal ekonomik adalet fikriyle kaynaştırmaya çalışan John Rawls, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinde eşitliğin öncül alınarak, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin en kötü konumdakilerin yararına olacak biçimde düzenlenmesini önerir. Rawls, gelir ortalamasının üstündekilerin arasındaki eşitsizliğin, ortalamanın altındakilerin arasındaki eşitsizliği azalttığı ölçüde olumlu algılanabileceğini söyler.³⁹ Devletin ekonomideki ağırlığının azaltılmasını öneren liberal fikirlerin hegemonyasının etkisiyle kimi sosyal demokratlar, devletin sosyal politikaya dair görevlerini sivil toplum kuruluşlarına bırakması gerektiğine dair fikirler öne sürmeye başlamışlardır; yoksulluk sorununun çözümü devletin, piyasanın ve sivil toplum kuruluşlarının

³⁷ Karl Marks, **Kapital**, Ankara: Sol Yayınları, 1.Cilt, 1997, s. 698.

³⁸ Claudia Von Werlhof, “Globalization and the “Parmanent” Process of “Primitive Accumulation”: The Example of MAI...”, **Journal of World System Research**, VI(3), 2000, s. 732.

³⁹ Aktaran: M. Borovali, “Adalet Eşitlik ve Sorumluluk: Neyin Eşitliği Nereye Kadar Eşitlik”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 92, 2002, s. 78.

eşgüdümüyle yoksulların güçlendirilmesidir.⁴⁰ Marksistler ise genel olarak sosyal demokrasinin önerilerini yoksulluk ve toplumsal huzursuzluklara karşı kapitalizmi yeniden üretme çabası olarak değerlendirirler.

1.3.2. BM ve Yoksulluk

BM'in yoksulluk kavramının içeriğini belirlemek ve yapılacak çalışmaları da bu doğrultuda gerçekleştirmek için son yıllarda geliştirdiği çeşitli endeksler sözkonusudur ve bu endekslerde “temel gereksinimler” gibi bir anlayıştan yola çıkıldığı görülmektedir. 1976 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün düzenlediği küresel konferansta ayrıntılı olarak tanımlanan temel gereksinimler yaklaşımının daha sonra BM ve DB'sınca da benimsendiği de görülmektedir.

Temel gereksinimler olarak belirtilen şunlardır:

- Bir ailenin özel tüketimi (beslenme, barınma, giyim vb.) için gerekli olan asgari bir gelir.

- İçinde yaşanan topluluk için toplum tarafından sağlanan ve toplu tüketim konusu olan güvenli içme suyu, kanalizasyon, elektrik, kamu ulaşımı, sağlık ve eğitim vb. gibi temel hizmetlerden yararlanma olanağı.

- Kişilerin kendilerini etkileyen kararların alınmasına katılabilmeleri.

- Mutlak düzeydeki temel gereksinimlerin ve temel insan haklarının geniş bir çerçeve içinde karşılanma düzeyi.

Temel gereksinimler yaklaşımı, aynı zamanda yoksulluğun ne olduğunu da tanımlamaktadır.⁴¹ Ele alınan konulara bakıldığında, bireylerin toplumdan dışlanmasını engelleyen ve belirli bir düzeyde fırsat eşitliği sağlamayı önemseyen bir yaklaşımın

⁴⁰ Günümüz toplumlarında globalleşme, gelenek ve belirsizliğin hâkim olduğunu, solun da eski düşünüş tarzlarını devam ettirerek siyasal bir iddia taşımasının mümkün olmadığını düşünen ve muhafazakârlıkla sosyalizmi biraraya getiren yeni bir sol anlayış arayışı içerisinde olan Giddens'in fikirlerini soldaki yeni yaklaşımlar bağlamında değerlendirebiliriz. Giddens'a göre bu, klasik sağ ve sol tanımlarının ötesine geçilebilmesinin, üçüncü bir yola, yeni sola ulaşılabilmesinin temel aşamalarından birini oluşturmaktadır. Anthony Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002. Üçüncü yolun programını da şu şekilde ortaya koymaktadır: yeni demokratik devlet, aktif sivil toplum, demokratik aile, yeni karma ekonomi, dahil etme anlamında eşitlik, pozitif refah, sosyal yatırım devleti. Anthony Giddens, **Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, İstanbul: Birey Yayınları, 2000, 66.

⁴¹ Tekeli, a.g.m., s. 143.

benimsendiği görülmektedir. Bu noktada “insani gelişme göstergeleri” veya “sosyal göstergeler” diye adlandırılan kriterler devreye girmektedir. Özellikle daha önce bazı bulgularından söz ettiğimiz ve UNDP tarafından geliştirilen insani gelişme ve insani yoksulluk kavramları, yoksulluğu parasal bir olgu olarak kabul etmekten öte bireyin toplumsal varoluş hakları ile ilişkilendirmesi nedeniyle önemli bir yaklaşım olmaktadır. Bu nedenle de üzerinde durulması gerekir.

Öncelikle, UNDP'nin İnsani Gelişme yaklaşımı uluslararası kalkınma gündemini sorgular niteliktedir. İnsani gelişme, milli gelir dışında o toplumda yaşayanların toplumsal mal ve hizmetlerden (eğitim, sağlık, temiz içme suyu, v.b.) yararlanmasına ilişkin göstergeler ve kültürel bütünleşmeye ilişkin gelişmelerin (tv, telefon, bilgisayar, fax ve internet kullanımı v.b.) yanısıra, doğal kaynakların kullanım düzeyini de (enerji tüketimi, ormansızlaşma, çölleşme, karbondioksit üretimi v.b.) dikkate almaktadır. Bir diğer kriter ise, liberal demokrasinin gereklerinin yerine getirilip getirilmemesiyle ilgilidir. Bu nedenle, örneğin temel insan hakları sözleşmelerinin onaylanması, karar süreçlerine katılım, kadının toplum yaşamı içindeki yeri, ‘gelişmişliğin’ saptanmasında önemli bir rol oynamaktadır.⁴² Bu kavramın geliştirildiği 1990 İnsani Gelişme Raporu, “İnsanlar bir ulusun gerçek varlığıdır. Kalkınmanın temel amacı insanların uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam sürdürebilmeleri için elverişli bir ortam yaratmaktır. Oysa ulusal gelir ve ekonomik büyümeyi ölçen istatistikî toplamlar birçok kez kalkınmanın ana amacını yani insanlara fayda sağlama şartını gözardı etmektedir”⁴³ sözleri ile başlamakta ve rapor, ulusal geliri ve üretimi arttırmanın kalkınmanın hedefi değil, aracı olduğunu belirtmektedir. BM’ye göre, ekonomik büyüme ve gelir artışı tek başına bir şey ifade etmez, çünkü büyüme içinde toplumsal eşitsizlikleri barındırabilir.

UNDP'nin ekonomik büyüme ile gelir ya da mutlak yoksulluk arasındaki ilişkiyi araştıran 1997 İnsani Gelişme Raporu çalışması BM'nin bu raporunu destekleyen önemli veriler sunmaktadır.⁴⁴ Raporda, dünya ölçeğinde ekonomik büyümenin %3,6 gibi oldukça düşük düzeylerde gerçekleştiği 1950–1975 dönemi içinde gelir yoksulluğunun da ciddi bir düşüş gösterdiği, 1986–1991 döneminde ise dünya

⁴² DPT, a.g.e., s. 122.

⁴³ UNDP, “Defining and Measuring Human Development”, **Human Development Report 1990**, http://hdr.undp.org/reports/global/1990/en/pdf/hdr_1990_ch1.pdf, 01 Haziran 2006.

ekonomik büyüme ortalamasının %6'lara yükselmesine karşın büyümenin yoksulluk üzerinde olumlu etkilerinin fark edilemediği belirtilmektedir. Meksika'nın durumu da ekonomik büyümenin beraberinde yoksulluğu getirebileceğine dair iyi bir örnektir. Meksika'da 1980'lerden beri uygulanan sınırsız serbest pazar politikalarının sonucu ekonomi ciddi oranlarda büyürken, yoksulluk oranı %19'dan %24'e yükselmiştir.⁴⁵

Yukarıdaki verilerin de gösterdiği gibi, salt ulusal ekonomik büyüme bireyin gelişmesi için yeterli değildir; ekonomik gelişmenin birey için gelişme olanağı yaratıp yaratmaması önemlidir. İnsanlara fayda sağlamayan ekonomik büyüme ve gelir artışının değeri yoktur. Bu nedenle, yalnızca ekonomik verilerle ne gelişmişlik düzeyi ölçülebilir ne de yoksulluk gerçeği anlaşılabilir. Tüm bu tespitlerden hareketle UNDP tarafından geliştirilen "İnsani Gelişme Endeksi", insani gelişmenin üç adet ölçülebilir boyutuna odaklanmaktadır:⁴⁶ Uzun ve sağlıklı bir hayat, eğitim olanakları ve iyi yaşam standartları. Kısacası, bir ülkenin kalkınması ile ilgili olarak sadece gelirle ilgili verilerin sağlayacağından daha geniş kapsamlı bir değerlendirmeyi olanaklı kılmak için, ortalama yaşam süresi, okullaşma oranları ve gelir ölçütlerini birlikte ele alınmaktadır. Endeks, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini gelir ağırlıklı ölçümlerden farklı olarak insanlara sağlanan fayda üzerinden belirlemektedir.

BM'in bu yaklaşımından yola çıkarak hazırladığı ölçümlerin yer aldığı 2000 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda 174 ülke arasında insani gelişme göstergesi sıralaması yapılmıştır. Bu karşılaştırmada, -temel önermeyi destekler şekilde- kişi başına düşen gelir miktarları ile görece olarak yüksek gelir düzeyine sahip birçok kalkınmakta olan ülke, halklarına sağladıkları gelişim olanakları açısından değerlendirildiğinde bu karşılaştırmada oldukça alt sıralarda yer almışlardır.⁴⁷ Yani pek çok ülkenin elde ettiği geliri insani faydaya dönüştüremediği anlaşılmaktadır.

1.3.3. İnsani Yoksulluk ve Yoksunluk

⁴⁴ DPT, a.g.e., s. 126.

⁴⁵ Oruç, a.g.m., s. 76.

⁴⁶ UNDP, "Technical Note 1-Calculating The Human Development Indices", **Human Development Report 2002**, <http://hdr.undp.org/reports/global/2002/en/pdf/backtwo.pdf>, 07 Haziran 2006.

⁴⁷ Örneğin Türkiye, kişi başına düşen geliri kendisinden düşük olan Kazakistan, Peru, Fiji, Küba, Gürcistan, Filipinler veya Jamaika gibi ülkelerden insani gelişme bakımından geridedir. UNDP, "Human Development Indicators", **Human Development Report 2000**, http://hdr.undp.org/reports/global/2000/en/pdf/hdr_2000_back1.pdf, 07 Haziran 2006.

UNDP, 1997 İnsani Gelişme Raporu ile insani gelişme kavramına ek olarak “insani yoksulluk” kavramını geliştirmiştir. İnsani yoksulluk kavramı, pekçok ülkede kabul edilen, bireyin yaşayabilmesi için gerekli asgari gelirden öte, bireyin insan olarak işlev sahibi olabilmesi -toplumsal hayata katılabilmesi- için gereken temel unsurlardan ne oranda mahrum kaldığını yansıtmaya çalışan bir kavram olmaktadır. Bu, “iyi bir yaşam standardıyla özgür, onurlu, özgüvenli ve diğer insanlara da saygı duyabilir şekilde uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat sürdürebilme olanak ve seçimlerden mahrum” olma durumunun kavramsallaştırılmasıdır.⁴⁸ Bu tanımlamaya göre yoksulluk, gelir düzeyi ile ilişkilendirilemez; çünkü gelir ekonomik bir kategoridir. Buna karşın yoksulluk insani bir kategori olmak zorundadır. İnsanın iyi ve uzun bir yaşam sürmesini sağlayacak olanaklara sahip olması ve bunları sürdürebilmesinin yanısıra yeni fırsatları kullanabilme imkânının varlığı ya da yokluğu ile belirlenen insani yoksulluk tanımından hareketle bir endeks geliştirilmiştir ve bu endeks, ülkelerin kalkınmışlık düzeyini gösteren önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir.

Getirilen bu yaklaşım insan yaşamını parasal değere indirgeyip günde kaç dolara tekabül ettiğini ölçmemesi, yoksulluk kavramını doğrudan ‘insan olma’ ve ‘insanca yaşama’ durumu ile ilişkilendirmesi nedeniyle, diğer yaklaşımlardan daha insanca ve daha gelişmiş bir anlayışın sonucu olmaktadır. Kişinin toplumsal işlevselliğini sağlayabilmek açısından temel ihtiyaçlarının ötesinde toplumsal ve siyasal varlığının dikkate alınmasını ve insanca yaşamının bunlara bağlanmasını öngören bir yaklaşım olarak yoksulluğun aslında ne olduğunu ortaya koyabilen en doğru ve insanca tanımlama olarak kabul edilebilir.

Oysa yoksulluğun ölçütü olarak gelir/harcama düzeyini esas alan tanımlar, insanı ve ihtiyaçlarını sınırlamakta, yoksulluğu yalnızca temel ihtiyaçlara indirgemekte ve insan olmanın gereğini ve içeriğini daraltmaktadırlar. Oysa yoksulluk kavramı, maddi yoksulluğun yanı sıra onun bir sonucu olarak düşük toplumsal statü ve toplumsal devinim olanaklarının sınırlı olması anlamına gelmekte ve bu nedenle ciddi bir “yoksulluk” unsurunu içermektedir. Yani yoksulluk, maddi yoksulluğun ötesinde,

⁴⁸ UNDP, “Human Development to Eradicate Poverty”, **Human Development Report 1997**, http://hdr.undp.org/reports/global/1997/en/pdf/hdr_1997_overview.pdf, 01 Haziran 2006.

eğitsel, entelektüel ve kültürel sermayeden de yoksunluk olarak tanımlanmakta⁴⁹ ve bu bağlamda, haklara ulaşabilme ve ulaşmayı talep edebilme eksikliğini de içerdiği görülmektedir.⁵⁰ Kısacası, yoksulluk gerçekte yoksunlukla birlikte anlaşılabilir bir durum olmaktadır.

Bu görüş, yani salt gelir odaklı yaklaşımların bireylerin hak ve olanaklara ulaşım ulaşılamaması konusunda kapsamlı bilgi veremeyeceği yönündeki anlayış, son yıllardaki tartışmalarda gittikçe artan ölçüde kabul görmüş ve bireyin gereksinimlerinin daha geniş tanımlanması gereği alternatif yaklaşımların başlangıç noktasını oluşturmuştur. Başka bir deyişle, sosyal, toplumsal, kültürel ve siyasal haklardan yararlanma olanağının bulunmamasının toplumsal dışlanma anlamına geldiği ve bu nedenle yoksulluk tanımı içerisinde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmeye başlanmıştır. Örneğin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ve daha sonraki yıllarda kabul edilen Avrupa Şartı gibi insan hakları belgelerinde insanın yaşam hakkı “onurlu yaşam hakkı” olarak nitelenmiştir. Onurlu yaşam hakkı vurgulaması, yaşam hakkının bireyin biyolojik yeniden üretimi düzeyinde düşünülmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Daha önce bahsettiğimiz BM’in kullandığı endeksler de aynı anlayışın sonucu olarak geliştirilmiştir.

1.4. DEĞİŞEN YOKSULLUK OLGUSU VE YENİ TANIMLAMALAR

Yoksulluk sorununa ilişkin tartışılması gereken diğer nokta da, yoksulluğun zaman içerisindeki dönüşümü, farklılaşması ve niteliğinin değişmesidir.

Gerçekte yoksulluk olgusu, özellikle üretim tarzındaki gelişmelere bağlı olarak, her defasında bir öncekinden daha farklı bir zemine oturan bir sorundur. Nasıl ki her yeni üretim–toplum biçiminde ona özgü, tipik ve egemen bir zenginlik olgusundan sözedilebiliyorsa, farklı kökenlerden türeyen farklı yoksulluk olgusu ve durumları da söz konusu olabilmektedir.

⁴⁹ Avrupa Birliği Bakanlar Kurulu'nun 1984'te benimsediği yoksulluk tanımı da yoksulluğu salt gelir eksikliği olarak tanımlamak yerine kullanılabilir kaynak eksikliğinden hareket eder:

“Yoksullar (...), maddi, kültürel ve toplumsal kaynaklarının çok sınırlı olması nedeniyle, ikame ettikleri üye ülkede asgari seviyede kabul edilebilir yaşam tarzından dışlanan kişilerdir” Aktaran: İnel, **a.g.m.**, s. 70.

⁵⁰ Abelda'nın iş ve kazanç olanaklarına ve refahın istihdam, aile yapısı, bakım sözü ve kazanç konusundaki yükümlülüklerine erişimde yetersizlik hali olarak tanımladığı yoksulluk kavramının içeriği de buna işaret eder. Aktaran: H. Neşe Özgen, “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, Yaz 2001, s. 90.

ABD’li araştırmacı M. Harrington daha çok gelişmiş lkeler için geçerli olmak üzere c tarihsel yoksulluk sistemini ayırt etmektedir:⁵¹

1- İşçi sınıfı yoksulluğu (19.yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başları),

2- 1945-1970 döneminde yükselen refah düzeyinden pay alamayan (ve genellikle azınlıklarla ilintili olan) “yoksulluk cepleri”,

3- Küreselleşmeyle bağlantılı yoksulluk

Harrington cnc sistemde bahsettiği “yeni” yoksulluğun yalnızca geleneksel olarak kırılğan kesimleri (göçmenler ve vasıfsızlar) değil, ağır sanayinin düşük ücretli ülkelere kaydırılması ve teknolojinin istihdam daraltıcı baskısı nedeniyle vasıflı işçileri ve beyaz yakalıları da vurduğunu belirtmektedir.

Gerçekten de yoksulluğun birçok ülkede geçmişteki formlarından farklı nitelikler gösterdiği, farklı yoksulluk biçimlerinin ortaya çıktığı konusu, günümüzdeki tartışmaların ortak noktası gibi görünmektedir. Özüğurlu’nun işaret ettiği üzere “Bugün yoksulluk, ilkel birikim döneminin yoksulluğundan ya da sanayi toplumlarının ‘yedek işgücü ordusu’ yoksulluğundan farklıdır, çünkü meta formu ve ücret ilişkileri bu kez, bütün toplumsal pratikleri ve doğayı içerecek biçimde genelleşmiştir.”⁵² Ancak bahsedilen bu “farklı yoksulluk biçimleri”, önceki dönemlerdeki yoksulluktan tamamen ayrı olarak ortaya çıkmamıştır. Bugün yeni yoksulluk, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde geleneksel formlarıyla i ie yaşanmaktadır.

Bugünün yoksulluğunda farklılık iki başlık altında açıklanabilir; yoksulluğun nedenlerine, yaşanma biçimlerine ilişkin farklılıklar vardır ve yeni yoksulluğun tarifinde “yaşamak için gerekli asgari temel ihtiyaçların karşılanamaması” tanımlaması yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bugün yoksulluk yerine kapsamı daha geniş tanımlamalara işaret eden “sosyal dışlanma”, “sınıf-altı” gibi kavramların kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu nedenlerle, bugünün değişen yoksulluğu, yoksulluğun güncel nedenleri ve geliştirilen yeni tanımlamalarla bir arada tartışılmalıdır.

⁵¹ Aktaran: Sibel zbudun, “Küresel Bir “Yoksulluk Kültürü” m?”, **Yoksulluk, şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin zdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 53.

⁵² Aynur Özüğurlu, “Yoksulluk Kavramına “plk”ten Bakmak”, **Yoksulluk, şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin zdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 190.

1.4.1. Küreselleşme ve Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri

Küreselleşmenin emek piyasaları üzerindeki etkileri yoksulluğun değişiminde oldukça önemli bir role sahiptir. Bu rolün tarif edilebilmesi için öncelikle küreselleşme sürecinin kısaca irdelenmesi gerekmektedir.

Ekonomik küreselleşme basitçe, ülkeler arasındaki hızlı ekonomik entegrasyonun bir yolu olarak tanımlanabilir. Dünya ticaretindeki hızlı gelişme, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sınır ötesi sermaye akımları ve çokuluslu işletmeler küreselleşmenin temel göstergeleridir.⁵³

Ekonomik entegrasyonun önemli bir ayağını dünya ölçeğinde ticaretin serbestleşmesiyle artan ticaret hacmi oluşturmaktadır. Gerçekten dünya ticaret hacmi son yirmi yılda dünya ulusal gelir artış hızından daha fazladır. Örneğin küresel düzeyde ticaretin dünya gelirine oranı 1980’de %39 iken 1997 yılında %45’e yükselmiştir.⁵⁴ Ancak bu gelişmenin her ülke için aynı sonuçları yarattığı söylenemez. “Ticaretin serbestleşmesi ya da piyasanın küreselleşmesinin ardından birçok ülkede zincirleme olarak ekonomik krizler yaşandığı, serbestleşen ticaretin birçok ülke için büyüme ve refah değil küçülme ve yoksulluk getirdiği de yadsınamaz. Serbest ticaret büyümeye ve zenginleşmeye hizmet etmektedir, ancak bunun daha çok tek taraflı bir büyüme ve zenginleşme olduğu da görülmektedir.”⁵⁵

Küreselleşmenin diğer önemli göstergesi sermaye mobilizasyonundaki artıştır. Sermaye mobilizasyonundaki artışın görünümlerinden biri kısa dönemli sermaye giriş çıkışlarıdır. Hızla artan kısa dönemli sermaye hareketleri özellikle yeni ortaya çıkan piyasa ekonomilerinde daha çarpıcı biçimde görülmektedir. Genellikle, doğrudan yabancı yatırım hareketlerinden daha istikrarsız olan kısa dönemli hareketler yıldan yıla önemli ölçüde değişim göstermektedir. Bu istikrarsızlık özellikle gelişmekte olan

⁵³ ILO, **Country Studies on the Social Impact of Globalization: Final Report**, Governing Body Working Party on the Social Dimensions of the Liberalization of International Trade, GB.276/WP/SDL/1, 276th Session, Geneva, November 1999, <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb276/sdl-1.htm#B.%20Globalization>, 3 Nisan 2006.

⁵⁴ ILO, **Trade Liberalization and Employment**, Governing Body Working Party on the Social Dimensions of the Liberalization of International Trade, GB.282/WP/SDG/2, 282nd Session, Geneva, November 2001, <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb282/pdf/sdg-2.pdf>, 3 Nisan 2006.

⁵⁵ Meryem Koray, “Küreselleşmeye Eleştirel Bir Bakış Yeni Bir Küresel Anlayışın ve Örgütlenmenin Kaçınılmazlığı”, **Petrol-İş Yıllık 2000-2003**, http://www.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/02_elestiri/index.htm, 15 Haziran 2006.

ülkelerde ekonomik büyümeye zarar verebilecek dengesiz ekonomik ortam yaratabilmektedir.

Sermaye mobilizasyonundaki artışın görünülerinden biri de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında artış ve buna bağlı olarak çokuluslu işletmelerin artan etkinliğidir. Doğrudan yabancı sermaye artışları pek çok etmenle kendini gösterir. Bunlar köken ülkedeki doğal kaynak kıtlığı, talep yetersizliği, ücret maliyetinin yüksekliği, çevre koruma politikaları gibi etmenlerin yanısıra gidilecek ülkenin geniş pazarlara yakınlığı, korumacı engellerin zayıflığı, vergi ve yasal yükümlülüklerin azlığı ve özellikle de işgücü maliyetlerinin düşüklüğüdür. Bu bağlamda, uluslararası sermaye belirtilen avantajlardan yararlanmak için yatırımlarını geliştirmekte olan ülkelere kaydırmaktadır.

Küreselleşme, düşük maliyetle üretim yapmak için yatırımlarını ve üretimlerini sınır tanımaksızın başka ülkelere kaydırabilen işletmelere dünya çapında bir pazar olanağı da sunmaktadır. Dış pazarlarda rekabet edebilmek için ulusal ve uluslararası sermayeyi ve yabancı yatırımları kendi ülkesine çekmek adına çokuluslu işletmelerin taleplerine cevap vermek, geliştirmekte olan ülke hükümetleri için göz ardı edilemez önemde görülmektedir. Bu sebeple, çokuluslu işletmelerin muhtemel yatırım alanlarına yönelik bilgi alma, vergi v.b. alanlarda taviz istemleri ulus devletlerdeki hükümetlerin kural koyma gücünü ciddi ölçüde sınırlandırmaktadır. Kısacası “bir yanda aşırı güçlenmiş bir küresel sermaye ile öte yanda birçok açıdan gücünü yitirmiş ulusal ekonomiler veya iş bulamama, işini yitirme tehditi altındaki ücretliler arasındaki dengesizlik aşırı düzeydedir.”⁵⁶

Yukarıdaki gelişmelere bağlı olarak rekabetçi küresel bir işgücü piyasası da ortaya çıkmaktadır.⁵⁷ Küresel rekabetin de bütün dünyada daha düşük ücretler ve çalışma standartlarına yönelik baskıları arttırdığı söylenebilir. Baskıların yansımaları üç farklı biçimde gerçekleşmektedir. Birincisi, ulusötesi rekabeti arttırmaya yönelik işletmelerin ücretleri ve çalışma standartlarını düşürme, istihdamın yapısını ve

⁵⁶ Koray(2000-2003), **a.g.m.**

⁵⁷ Koray, sermayenin küresel bir boyut alan hareket alanı içinde emek sunumunun da küreselleştiğini ifade etmektedir. Meryem Koray, “Esneklik ya da ‘Emek Piyasasının’ Küreselleşmesi”, **Petrol-İş Yıllık 1995-1996**, İstanbul: Petrol-İş Yayınları, 1997, s. 759.

seviyesini değiştirme çabalarıdır. Maliyet düşürücü stratejiler, işletmelerin yeniden yapılanması ve küçülmesiyle ilgili olduğu kadar, toplu pazarlığın sınırlandırılması ve işletme faaliyetlerinin başka bölgelere kaydırılmasıyla da sağlanabilmektedir. İkinci biçim, işletmelerin üretimi ülke dışına ve başka bölgelere kaydırmasıyla yerli işçiler yerine yabancı işçilerin konulmasıdır. Böylece işletmenin kendi işgücü piyasasında yabancı işçilerin katıldığı bir tür yeni rekabet ortaya çıkmakta ve emek talebi daha esnek hâle gelmektedir. Bunun sonucu ise yerli işgücü için işsizlik tehdidi başgöstermekte bu da işverenin pazarlık gücünü arttırmaktadır. Daha düşük ücretler ve çalışma standartlarına yönelik baskıların ortaya çıktığı üçüncü biçim ise, yüksek küresel rekabet karşısında ulusal hükümetlerin düzenleme gücünün zayıflamasıdır. Özetle, “Küreselleşme süreci sermaye için ‘özgürleşme-bağımsızlaşma’ süreci olunca emek işgücü olarak da tıkanmakta, aynı zamanda demokratikleşme süreci içinde siyasal yoldan ve ‘vatandaş’ olarak elde ettiği sosyal hak ve güvencelerin giderek aşınması tehlikesiyle karşı karşılaşmaktadır. Emek olarak pazarlık gücü zayıfladığı gibi, vatandaş olarak sermayeyi ulusal devlet aracılığı ile denetleme gücü de ortadan kalkmaktadır.”⁵⁸

Küreselleşme, üretim sürecinde de “esnekleştirme” uygulamaları ile kendisini göstermektedir. Yeni dönemde kapitalist üretim modelinin temelini oluşturan kitlesel üretim/kitlesel tüketimin temel aracı olan fordist üretim tarzı terk edilerek, talebe dayalı üretim biçimi olan esnek üretim modeline geçilmiştir. Yeni üretim biçiminde tüketicinin beğenisine göre değişen talebi kısa sürede karşılamak ve böylece bireysel tercihlere uyum sağlamak önem taşımaktadır. Bu anlamda, esnek üretim, sanayi yapılarında, üretim tekniklerinde, sermaye yapısında, tüketim biçimlerinde ve özellikle işgücü piyasası ve iş ilişkilerinde yapısal değişimler getirmektedir.

Küreselleşme bağlamında artan rekabetin etkisiyle özellikle çokuluslu işletmeler organizasyonlarını ağ biçimde oluştururken uluslararası düzeyde bütünleşmiş ancak üretim süreci açısından coğrafi olarak birbirinden ayrılmış taşeron işletmeler aracılığıyla esnek üretime yönelmişlerdir: “Dev şirketler, çevrede kurdukları ‘tornavida’ tesisler aracılığıyla hem üretimin maliyetlerinden tasarruf etmekte hem de üretimden ve pazar koşullarından doğan tüm riskleri yerel üretim birimlerine ve onların çalışanlarına aktarabilmektedir. Bugün çevre ülkelerinde bu şirketler tarafından istihdam edilen 70

⁵⁸ A.g.m.

milyon işçi yaşamakta ve bunlar, dünya toplam üretiminin üçte birini üretmektedir. Ayrıca bu işletmelerde çalışanlar, emek ile sermaye arasındaki ilişkilerin küresel ölçekte esnekleşmesinde de önemli bir rol oynamışlardır.”⁵⁹ Esnek üretim adı altında taşeron üretim biçimleri ve küçük ölçekli üretim birimleri yaygınlaşırken istihdam daralmış, üretim anlayışındaki değişiklik çalışma koşullarında da esneklik doğurmuştur. Sürekli/güvenceli işlerin azalıp güvencesiz işlerin, geçici, yarı zamanlı, standart-dışı çalışma biçimlerinin yaygınlaşması ile istikrarsız işgücü pazarı giderek kalıcı hâle gelmiştir.

İstihdam yapısında önemli değişikliklere yol açan sürecin, özellikle gelişmiş ülkelerde, 1960’lı yıllarda başlayan sanayinin daralması ve dayanıksız tüketim malı üreten sanayilerdeki gerileme sonucu başladığı söylenebilir. Son yıllarda az gelişmiş ülkelere yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birlikte gelişmiş ülkelerin pek çoğunda imalat sanayi sektöründe işletmelerin kapandığına, çalışanların yoğun olarak işten çıkarıldığına ve istihdamın daraldığına tanık olunmaktadır. Bu ülkelerde emek yoğun sektörler olan imalat sanayindeki daralmaya koşut olarak işsizlik artmış ve kalıcı hâle gelmiştir. Dolayısıyla sektörel değişiklikler de istihdam yapısını etkileyen unsurlardan biri olarak kabul edilebilir. Bu süreçte çok uluslu şirketlerin istihdam politikası da giderek, nitelikli ve yüksek ücretli bir çekirdek işgücü ile düşük ücretli ve yarı zamanlı veya geçici işçi konumunda güvencesiz çalışan geniş bir işçi kitlesinin varlığına dayanmaya başlamıştır. Çelik de işgücünün çekirdek ve çevresel işgücü (peripheral) olarak bölünmeye başladığına dikkat çekmektedir.⁶⁰ Çekirdek işgücü yüksek vasıflı ve görece yüksek ücretli ve güvenceli bir kategoriyi oluştururken çevresel iş gücünün çalışma koşulları belirsizlik arz etmekte, kolayca ikame edilebileceği için sendikalaşamamakta ve genellikle kayıt dışı çalışmaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerdeki gelişmelere koşut olarak, az gelişmiş ülkelerde de özellikle 1980 sonrası dönemde üretim yapısında ve buna bağlı olarak işgücü piyasalarında önemli bir yapısal dönüşüm gözlenmektedir. Sanayi üretimi gerilerken hizmet sektörü de yeni teknolojiler kullanan, nitelikli işçi çalıştıran, yüksek verimlilik düzeyine sahip sektörlerle, düşük verimlilik/düşük ücret ekseninde gelişen ve

⁵⁹ Tülin Öngen, “Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri”, **Petrol-İş Yıllık 2000-2003**, http://www.petro-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/01_sermaye/index.htm, 15 Haziran 2006.

enformelleşen sektörlerden oluşan ikili bir yapı halini almaktadır.⁶¹ Çalışma standartlarını düşürmek, sendikaların gücünü ve etkisini zayıflatmak ve işgücü piyasasını kuralsızlaştırarak işgücünün istismarına zemin hazırlamak, bu ülkelerde küresel piyasalara girmenin ve kazançlı çıkmanın tek yolu olarak görülmeye başlanmış; işgücü piyasalarında kuralsızlaştırma ve esneklik girişimlerini giderek yaygınlaştırmıştır.

Dolayısıyla, küreselleşmeyle birlikte artan ticaretin gelişmekte olan ülkelerde istihdam olanaklarını arttıracığı ve işsizliği azaltacağı yönündeki beklentilerin gerçekleşmediği söylenebilir. İşlerin arttığı yerlerde ise yoksulluk ve düşük gelirli tekdüze işlerin pençesine düşmüş, sayıları gittikçe artan güvencesiz çalışan yoksullar ortaya çıkmıştır. Böylece küresel bir ucuz emek ekonomisi oluşmuştur. “Sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasasının merkezinin dışında kalan bu kesimler, ya açık işsiz olarak, ya da düşük kazanç getiren istihdam durumlarıyla kendi ülkelerinin görece yoksul kesimlerini oluşturmaktadır. Bu durumda, işgücü piyasası içindeki konum, gerek ulusal ve gerekse uluslararası düzlemde yoksulluğun en temel belirleyicilerinden biri olarak ön plâna çıkmaktadır.”⁶²

Sermaye hareketliliği özellikle niteliksiz işgücü için dünya çapında “küresel bir işgücü piyasası” yaratınca, ülkelerin ve emeğin birbirleriyle rekabeti artmıştır. Bu süreçte gelişmekte olan ülkeler açısından durum daha vahimdir. “Bu ülkelerde piyasanın kurumsallaşması da, işgücünün korunması da tamamlanmamıştır; buna bir de yabancı sermaye beklentisi eklenince bu ülkelerde kuralların değil kuralsızlığın asıl haline gelmesine de şaşmamak gerekmektedir. Kötü paranın iyi parayı kovması gibi, kötü kapitalizm de “iyi kapitalizmi” kovmakta, örneğin formel sektöre karşı büyüyen enformel sektör en büyük işletmelerde bile işlerin parçalanarak bir bölümünün taşeronla devredilmesi gibi uygulamaları gündeme getirmektedir. Küresel ve ulusal düzeyde artan kuralsızlaşma arayışının nedeni de hep rekabet gereği olmaktadır. Bu nedenle geçmişte ILO standartları yoluyla gelişmiş ülkelerdeki çalışma standartlarına doğru yükselen bir gelişme beklenirken, bugün gelişmiş ülkelerde bile az gelişmiş ülkelerdeki koşullara

⁶⁰ Aziz Çelik, “Avrupa Sendikalarının Yükselişi ve Düşüşü Üzerine”, **Birikim**, Sayı: 200, İstanbul: Birikim Yayınları, Aralık 2005, s. 58.

⁶¹ Şenses, **a.g.e.**, s. 190.

⁶² Fikret Şenses, “Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları Ve İstihdam”, **Petrol-İş Yıllık 2000-2003**, http://www.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/07_neoliberal/index.htm, 15 Haziran 2006.

doğru iniŖe geçen bir geliŖme ortaya çıkmaktadır.”⁶³ Dünyanın pek çok bölgesi dünya ölçeğindeki emek maliyetlerinin düzenlenmesi açısından önemli bir rol oynayan “ucuz emek rezervleri” içerdiği için iŖsizlik, ulusal ekonomilerdeki emek maliyetini düzenleyen bir kaldıraç haline gelmiŖtir. “Bir baŖka deyiŖle, tek tek geliŖmekte olan ülkelerdeki ulusal ücret düzeyleri tek baŖına ulusal emek piyasasının yapısına değil, aynı zamanda rakip ucuz-emek merkezlerinde geçerli olan ücret düzeyine de bağlı olmuŖ ve emek maliyetlerinin düzeyi, farklı ülkelerdeki “yedek iŖi orduları”nın oluŖturduđu bir “küresel ucuz-emek rezervi”nin varlığı tarafından koŖullandırılır” hâle gelmiŖtir.”⁶⁴

KreselleŖme sürecine kaynaklık eden uygulamalarla iŖsizlik de nitelik deđiŖtirmiŖ ve kalıcı bir sosyal durum haline gelmiŖ, hatta iŖsizlik küresel bir nitelik kazanmıŖtır. Artan uluslararası rekabet ve sanayi yatırımlarının gerilemesi karŖısında iŖgc piyasalarının yeniden yapılanma süreci birçok ülkede istihdam olanaklarını daraltırken, zelleŖtirme ve devletin küçültülmesi politikaları sonucunda kamu kesiminde, ekonomik daralma ve sanayisizleŖme sonucunda da özel kesimde, baŖta dŖk ücretlerle alıŖanlar olmak üzere, çok sayıda insan iŖini kaybetmiŖ ve açık iŖsizlik alıŖılmadık ölçülerde artmıŖtır. Petras ve Veltmeyer’in sundukları verilere göre günümüzde toplam resmi açık iŖsiz sayısı 120 milyonu geçmekte, gizli iŖsizler ordusu ise 700 milyona ulaŖmaktadır.⁶⁵ Uluslararası alıŖma rgt’nün (ILO) 1998-1999 Dünya İstihdam Raporu’na göre de, dünya iŖgcnn üçte biri iŖsizlik veya eksik istihdam sorunuyla karŖı karŖıyadır ki bu bugüne kadarki en yüksek sayıdır.⁶⁶ Dünyadaki iŖgcnn %25-30’u ise eksik istihdamdan olumsuz etkilenmekte, istediği halde tam zamanlı alıŖmamakta veya yaŖamını sürdürebilecek Ŗekilde cret alamamaktadır. ILO’nun tahminlerine göre, yaŖları 15 ile 24 arasında deđiŖen 60 milyon genç iŖ aramakta fakat bulamamaktadır.

⁶³ Meryem Koray, “Reel KreselleŖme veya KreselleŖmenin Realitesi”, **alıŖma ve Toplum BirleŖik Metal İŖ Ekonomi ve Hukuk Dergisi**, Sayı: 7, 2005, <http://www.calismatoplum.org/sayi7/makale1.pdf>, 15 Haziran 2006.

⁶⁴ Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun KreselleŖmesi**, ev. NeŖenur Domaniç, İstanbul: iviyazıları, 1999, s. 95.

⁶⁵ James Petras-Henry Veltmeyer, **Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century**, New York: Zed Boks, 2001, s. 17.

⁶⁶ ILO-ANKARA, **ILO Dünya İstihdam Raporu**, <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/publ/wemplrep.pdf>, 27 Ekim 2005.

Özetle esnek-güvencesiz çalışma biçimlerini yaygınlaştırıp, ücretlerin düşmesine neden olan küreselleşme süreci, bir ucuz emek ekonomisi yaratarak yoksulluğun kapsamını çalışan sınıfları da etkileyecek şekilde genişletmiştir.

“Küreselleşmeyle birlikte büyüme, gelişme, istihdam yaratılması şöyle dursun, hemen her ülkede ekonomik krizler, işsizliğin ve yoksulluğun artışı gibi gerçekler yaşanmaktadır; Güney Doğu Asya veya Meksika’da olduğu gibi mucize diye sunulan ekonomiler birer birer devrilmektedir. Bu gelişmeler karşısında yalnız genel olarak piyasaya kuşku ile bakanlar arasında değil, piyasacılar arasında bile küreselleşmeye eleştiriler yükselmekte ve küreselleşmenin dönüştürülmesi yolunda düşünceler ortaya çıkmaktadır.”⁶⁷

1.4.2. Neo-Liberal Politikalar ve Refah Devletinde Gerileme

1970’lerle birlikte dünya kapitalist sisteminde yaşanmaya başlanan krize karşı sermaye birikim ve düzenleme tarzındaki yeniden yapılanma programına genel olarak neoliberal politikalar denmiştir. Bu bağlamda, 1980’lerin başından itibaren yeni ekonomi politikaları uygulamaya koymak üzere gelişmiş ülkelerde makro ekonomik reformlara girilmiş, gelişmekte olan ülkelerde ise IMF ve DB gibi kurumların güdümüyle yapısal uyum programları gündeme gelmiştir. Bu tarihlerden itibaren hemen hemen tüm ülkelerde uygulanan neoliberal politikaların en genel hatlarıyla üç temel hedefi vardır:

1. Devletin ekonomideki rolünün azaltılması (özelleştirme ve deregülasyon)
2. Sermaye hareketlerinde serbestleşme
3. İşgücü piyasalarında esnekleşme ve kuralsızlaşma.

Birinci temel hedef olarak andığımız “devletin ekonomideki rolünün azaltılması” için, sosyal devlet uygulamalarının tasfiyesi ve kamusal alan içinde var olan ekonomik faaliyetlerin özelleştirmeler aracılığıyla piyasa ilişkilerine devredilmesi öngörülmüştür.⁶⁸ Neoliberal görüşe göre devletin refah harcamaları çok fazla artmıştı ve

⁶⁷ Koray(2000-2003), **a.g.m.**

⁶⁸ Gaye Yılmaz, “Hizmetlerin Piyasalaştırılması: Olayın Teknik ve Teorik Boyutları”, **Hukuk ve Adalet**, Sayı:1, Temmuz 2004, <http://www.antimai.org/mkl/gy0704hukad.htm>, 26 Nisan 2006.

bu durum ekonomik yapı üzerinde olumsuz etkilere yol açıyordu. Aynı zamanda özel sektörün hizmet ‘satabileceği’ bir alanda devletin haksız rekabet yaratacak ‘sosyal’ faaliyetlerde bulunması, piyasaya yönelik ‘bozucu’ bir müdahale olarak algılanıyordu.⁶⁹ Neoliberal görüşe göre, bu sosyal harcamaların bedeli de vatandaşlar için artık kaldırılamaz vergi yüküne yol açıyordu. Ancak ABD, Avustralya, Almanya, İngiltere, Kanada ve İsveç’te 1960-1987 boyunca çalışanlara dönük yapılan sosyal yardım harcamalarının, yine bu kesimlerin ödedikleri vergilerden düşüldükten sonra, yani net sosyal yardım şeklinde hesaplandığında, ancak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla %1-2 seviyesinde olduğu ve bu miktarın da, yine bu ülkelerdeki toplam ücret miktarının ancak %3’ü ile %5’i arasında bir orana denk geldiği hesaplanmıştır.⁷⁰ Dolayısıyla sosyal harcama kalemlerinin finansman kaynağının ne olduğu ve bu harcamalardan kimlerin yararlandığı sorusu ışığında bir analiz yapmak önemli olmaktadır. İkinci olarak da, bunca harcamaya karşın yoksulluğun ve işsizliğin hâlâ önlenememiş olması nedeniyle sosyal politikaların aslında başarılı sayılamayacağı belirtilmiştir. Bununla bağlantılı olarak da devlet, sosyal hizmetlerinin merkezi yapısı, bürokratik engelleri ile hantal ve etkisiz bir sosyal hizmet kurumu olarak nitelendirilmiştir.⁷¹ “Bu açıdan 21. yüzyıla girerken sürüp giden tartışma ve uygulamalara baktığımızda, her ülkede yalnız kamu iktisadi kuruluşlarının değil kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinden, kamu harcamalarının kısıtlanmasından söz edildiğini görüyoruz.”⁷²

Bu bağlamda devletin hizmet verdiği alanlardan çekilmesi, eğitim, sağlık, ulaşım gibi toplu tüketim alanlarındaki hizmetlerin üretim ve sunumunun özel sektöre devredilmeye başlanması, bu alanlardaki mal ve hizmetlerin büyük ölçüde piyasa ilişkileri içerisinde üretilir hâle gelmesine yol açmıştır. Kamu harcamalarının sınırlandırılması, pek çok kamu hizmetinin özelleştirilmesi ve bu hizmetlerin piyasadan satın alınmasının söz konusu olması, böyle bir ekonomik güce sahip olamayan ve ancak sosyal politikalar sayesinde toplumla belirli ölçüde bütünleşebilen kesimleri korumasız bırakmıştır. Böylece yoksullaşma süreci, bireysel yoksulluğun ötesinde ve toplumsal gereksinimlerin giderilememesine bağlı olarak çok daha geniş bir boyut kazanmıştır.

⁶⁹ General Agreement On Trade In Services, Part II-III-IV, http://www.hazine.gov.tr/gats/gatsgenelbilgi_eng.htm, 17 Nisan 2006.

⁷⁰ E.Ahmet Tonak, “Sosyal Devlet Ne Değildir?”, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Gazete/Tonak_27Mayis05.pdf, 10 Eylül 2005.

⁷¹ A.g.m.

⁷² Meryem Koray, **Sosyal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s. 94 .

Neoliberal politikaların ikinci hedefi de sermaye hareketlerinde serbestleşmedir. Sermaye hareketlerindeki sınırsız serbestleşme ise, özellikle az gelişmiş ülkelerde makroekonomik krizlere yol açarak yoksullarının artmasına ve genişlemesine neden olmuştur. Sermayenin serbest hareketi, doğası gereği, ucuz maliyetin ve bunun bir parçası olarak ucuz emeğin bulunduğu alanlara doğru yönelmiştir. Böylece özellikle sermaye birikimi yetersizliği yaşayan pek çok ülke sermaye hareketlerinin çekim merkezi olabilmek, diğerleri de rekabet güçlerini koruyabilmek açısından neoliberal politikaların hedefine uygun politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda hem işsizlik artmış hem de daha önce açıklandığı üzere işgücü piyasalarında esnekleşme ve kuralsızlaşma yaygınlık kazanmıştır.

Özetle neoliberal politikalar, piyasa ekonomisi mekanizmalarının ekonomiye hâkim olmasına, kamu kesiminin mal ve hizmet üretimine hızla son verilmesine ve devletin düzenleyici müdahale olanaklarının daraltılmasına dayanan yapısal dönüşümü hedeflemektedir. Yapısal uyum programları da gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin dünya ekonomisiyle eklemlenmesinden, bir başka deyişle küresel kapitalizmle bütünleştirilmesinden başka birşey değildir. Bu politikaların istihdam ve ücret yapısını değiştirmesi, yine aynı politikalar kapsamında devlet anlayışının sosyal devlet temelinden uzaklaşarak piyasa üzerinde odaklanması sonucu, kentsel yoksulluk hem “ucuz emek rezervi” haline gelerek sermaye çekmeye çalışan az gelişmiş ülkelerde, hem de rekabet gücünü arttırmak için kendi emek gücünü rekabete zorlayan gelişmiş ülkelerde daha geniş kesimleri ilgilendiren bir sorun haline gelmiştir.

1.4.3. Artan Kentsel Yoksulluk

Kentsel yoksulluk kavramı, gerek zorunlu göç kapsamındaki büyük yer değiştirmelerin gerekse küreselleşmenin ortaya çıkardığı düşük nitelikli işgücünün kentlere akışının bir çıktısı olarak, yeni göç ve yeni kent analizlerinde anahtar bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁷³ Mingione'nun tanımlaması ile kent yoksulluğu, “nüfusun bir kesiminin, çeşitli nedenlerle, değişik dönemlerde tarihsel ve coğrafi olarak belirlenmiş asgari bir yaşam standardı sağlamaya yeterli kaynaklara ulaşamaması ve bu durumun gerek davranışsal gerekse toplumsal ilişkiler açısından

⁷³ Özgen, a.g.m., s. 89.

ciddi sorunlara yol açmasıdır.”⁷⁴ Dünya Bankası’nın tanımında ise kent yoksulluğunun yol açtığı yoksunluklar şu şekilde sıralanmıştır:⁷⁵

- İstihdam olanaklarına ve gelire sınırlı erişim
- Yetersiz ve güvencesiz barınma ve hizmetler
- Şiddet ve sağlıksız çevre
- Sınırlı veya hiç olmayan sosyal koruma mekanizmaları
- Yeterli eğitim ve sağlık hizmetlerine sınırlı erişim

Dünya Bankası’na göre kent yoksulluğu çok boyutlu bir fenomendir ve gelir yoksulluğu, sağlık ve eğitim yoksulluğu, güvencesizlik ve güçsüzlük kent yoksulluğunun temel boyutlarını meydana getirir.

Kentsel yoksulluk, gelişmiş ülke deneyimleri dikkate alındığında, geçmişte de kapitalist kentlerin yapısal bir özelliği olarak görülmüştür. Azgelişmiş ülkelerdeki kentsel yoksulluk ise, düşük sanayileşmeye karşın kırların çözülmesinin bir sonucu olarak uzun süredir yaşanan bir olgudur. Bu yoksulluk, kırdan koparak kente gelen, mülksüz, kapitalist üretim ilişkileri içine giremeyen, sanayi tarafından emilemediği için de düzensiz, düşük ücretli işlerde çalışmak durumunda kalan kesimleri etkileyen bir olgu olarak geçmişte olduğu gibi bugün de yaşanmaktadır. Bu kesim, formel istihdam olanağına sahip olamadığı ve kentsel olanaklardan da yararlanamadığı için işçi sınıfına göre daha ağır bir yoksulluk içinde yaşayanlardan oluşmaktadır.

Dolayısıyla kentsel yoksulluk yeni bir olgu değildir. Ancak düşük sanayileşme ve hızlı kentleşmeyle bağlantılı, nüfusun küçük bir kısmı açısından durağan bir olgu olarak açıklanan kentsel yoksulluk, 1970’lerde dünya kapitalist sisteminde yaşanmaya başlanan krizle birlikte değişime uğramaya başlamış, daha önce de bahsedildiği üzere

⁷⁴ Enzo Mingione, “The New Urban Poverty and Underclass Introduction”, **International Journal of Urban and Regional Research**, 17 (3), 1993, s. 324.

⁷⁵ World Bank, “What Is Urban Poverty”, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTURBANDEVELOPMENT/EXTURBANPOVERTY/0,,contentMDK:20227679~menuPK:341331~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:341325,00.html>, 20 Nisan 2006.

üretim modelindeki değişimler ve refah devleti uygulamalarının ortadan kalkması ile birlikte çok daha geniş kitleleri, daha doğrudan etkileyen bir durum olmuştur.

Refah devleti boyunca alıştıkları göreceli korunaklı ortamda yoksulluğa karşı güçlü bir strateji geliştirme ihtiyacı duymamış olan bu kitleler, hayatlarını iyileştirebilmek için kapasitelerini kullanma ve geliştirme yetisi de kazanamamışlardır. Bu durum özellikle gelişmiş ülkelerde ciddi boyutlara ulaşmıştır ve sistem dışında olduğu kabul edilen kesimin belirgin özelliği olan ‘pasiflik’ biçiminde kendisini göstermektedir.⁷⁶ Yine bu nedenle kent yoksulluğu, gelişmiş ülkelerde göçmenlerin yetersiz koşulları ve nitelikleri nedeniyle etnik veya cinsiyet ayrımcılığıyla da yakından ilişkili görülmektedir. Bu ülkelerde yoksulluk, uzun süreli işsizlik, motivasyon eksikliği, moralsizlik, AIDS, madde bağımlılığı, kadınların yoksullaşması, çocuk/genç anneler, evlilik dışı annelik, çocuk suçluluğu vb. sorunlarla birlikte anılan bir kavram haline gelmiştir diyebiliriz.⁷⁷ Dolayısıyla yoksulluk artık, özellikle olumsuz değer yargılarını içeren yeni tanımlamalarla anılmaktadır.

1.4.4. Yeni Tanımlamalar

Yoksulluğun değişimini, dönüşümünü tartışırken, zaman içinde yoksulların “öteki”leştirilerek tarif edilmesi, farklılaştırılması meselesi bağlamında “sosyal dışlanma”, “marjinallik”, “sınıf-altı” kavramlarını da konuya dahil etmek gerekmektedir. Dışlanma kavramı Fransa’da (ve giderek Avrupa Birliği literatüründe), marjinalleşme Latin Amerika’da, sınıf-altı ise ABD’de yoksulluğa ilişkin kullanılan kavramlar olmaktadır.⁷⁸ Fassin’in tanımıyla, bu kavramlar toplumsal mekanın üç durumuna işaret etmektedir: “İç/dış”, “merkez/çevre” ve “üst/alt”.⁷⁹

⁷⁶ Oğuz Işık- M.Melih Pınarcıoğlu, **Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.72.

⁷⁷ Aktaran: Murat Güvenç, “İstanbul’da İşyeri-Statü Temelinde Segregasyon; 1990 Sayımı Üzerinde İlişkisel Çözümler”, **Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 99.

⁷⁸ “Dışlanma kavramın Fransa’da yaygın hale gelmesi, kısmen İngiliz (Anglo-Saxon) kökenli bir kavram olan yoksulluğun Fransa’da çok yaygın kullanılmamasının bir sonucudur. Yoksulluk deyimi, Hıristiyan hayırseverlik, klasik rejim (yönetim) ve faydacı liberalizmi çağrıştırmaktan dolayı itibar görmemiştir. Fransız Cumhuriyetçiliği, hem liberal bireyciliği, hem de dayanışma düşüncesini destekleyen sosyalizmi reddetmekte ve daha ileri bir sosyal bütünleşme anlamında refah devletini savunmaktadır. Buna uygun biçimde de sosyal dışlanma, sosyal yapının (çatının) çökmesi olarak tanımlanmakta ve devletin yetersizliği olarak nitelendirilmektedir.” Faruk Sapançalı, “Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 6, 2005, s. 59.

⁷⁹ A. S. Bhalla-F. Lapeyre, **Poverty and Exclusion in a Global World**, New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 85.

Dışlanma ile marjinalleşme emek pazarının enformelleşmesi ve kayıtdışı işlerdeki artışla karakterize olmakta, bu nedenle de benzer içerikler taşımaktadırlar. Ancak aralarındaki önemli farkın da altını çizmek gerekir: Batı Avrupa'nın dışlanmışları, bir zamanlar egemen kapitalist sistemin "iç"inde yer almaktaydılar. Ancak zamanla sanayi kuruluşlarının Güney ülkelerine kaydırılması ve bunun sonucu sanayi işçileri arasında işsizleşmenin yaygınlaşması, yeni teknolojinin gereksindiği donanım yoksunluğu, sosyal güvenlik sistemlerinin aşındırılması, istihdamın esnekleştirilmesiyle çalışma güvencesinden yoksun kalma, örgütsüzleştirme gibi politikalar sonucunda bu kitle ortaya çıktı ve büyüdü.⁸⁰

Marjinalleş(tir)me ise 1970'lerin Latin Amerika tartışmalarına damgasını vuran "merkez-çevre" ayırımına dayanan bir kavramdır ve genellikle kapitalist sistemle hiçbir zaman bütünleşememiş, kırsal kökenli kent yoksullarına işaret eder bir tarzda kullanılmaktadır. Latin Amerika'da ve "Güney" olarak tanımlanan ülkelerin büyük bölümünde kent yoksullarının aynı zamanda büyük ölçüde kırsal geçmişe dayanan etnik gruplar olması marjinalite sorununu, sömürge geçmişiyle birlikte ele alma zorunluluğunu da ortaya çıkarmaktadır.⁸¹ Sömürgecilik döneminde kurulan toplumsal hiyerarşide en alta itilen yerli toplulukların, kente göç ettiklerinde yaşadıkları yoksulluk, etnik farklılıktan kaynaklı bir sosyal izolasyonla da birleşmiş, bu toplulukların adı, etnik kimlikleri ve yaşadıkları yerler suçla beraber anılarak bir kriminalizasyon politikasına da gidilmiştir. Yerli toplulukların bu durumu nasıl yaşadıklarını anlayabilmek için, eski bir İspanyol sömürgesi olan ve 1970'lerde de katı bir neolinerale ekonomik reçete uygulayan Meksika'daki Maya yerlilerinin önderi Marcos'un sözlerine kulak verebiliriz: "Bize karşı yürütülen savaş o denli yoğun ve acımasızdı ki, yerlinin ancak yerli olmaktan vazgeçtiğinde ya da öldüğü zaman marjinalleşme ve yoksulluk koşullarından kaçınabileceğini düşünmek rutin hale gelmişti."⁸² Irk ayrımcılığı ile kol kola yürüyen marjinalleştirmenin boyutlarını yazar Eduardo Galeano, on yıl öncesine

⁸⁰ "1974 yılında Fransa'nın sosyal işlerden sorumlu bakanı, Rene Lenoir, Fransız toplumunun onda birinin toplumdan dışlanmış olduğunu belirterek, dışlanmış bu grupları, zihinsel ve fiziksel engelliler, suçlular (suç işleyenler), hasta-bakıma muhtaç yaşlılar, istismar edilen çocuklar, uyuşturucu madde bağımlıları, intihara eğilimli insanlar, yalnız ebeveynler, problemlili aileler, marjinal, asosyal insanlar ve diğer "sosyal uyumsuzluk" içindeki insanlar olarak nitelendirmiştir. Ancak 1980'li yıllarla birlikte bu gruplara işsizler ve yoksullar eklenmiş, sosyal dışlanma tanımı esasen, eşitsizlik ve yoksulluk olgularıyla açıklanmaya başlanmıştır." Özlem Çakır, "Sosyal Dışlanma", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2002 s. 84.

⁸¹ Özbudun, **a.g.m.**, s. 54-56.

⁸² Subcomandante Insurgente Marcos, "EZLN: Bir Açıklama, Belki de Bir Veda Mektubu", Çev. Sibel Özbudun, http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=111, 13 Aralık 2005.

kadar oy verme hakları bile olmayan Bolivya yerlilerine dair yazdıklarında şu şekilde ifade etmektedir: “Yerliler, zaten resmi ulustan kovulmuştu. Onlar Bolivya’nın çocukları değildi: onlar sadece onun işçileriydi. Yarım yüzyıldan biraz fazla bir zaman öncesine kadar, yerliler oy veremez ya da şehirlerinin kaldırımalarında yürüyemezdi.”⁸³ Bolivya Devlet Başkanlığı’na seçilen ilk yerli olan Evo Morales’in Aralık 2005’te yaptığı bir konuşmada Bolivya’da arka arkaya patlak veren ayaklanmaların “ayrımcılık, marjinalleştirme ve en önemlisi neoliberalizmin yarattığı yıkımlara”⁸⁴ karşı olduğunu vurgulaması, Latin Amerika’da marjinalleştirmenin ne kadar ciddi toplumsal sorunlar yarattığını da göstermektedir.

Özellikle ABD’deki yoksulluk tartışmalarında ön plana çıkan ve ilk kez Gunnar Myrdal tarafından “giderek daha umutsuz bir biçimde geniş ulustan ayrı düşerek onun yaşamını, hedeflerini ve başarılarını paylaşmaz hale gelenlere”⁸⁵ işaret etmek üzere kullanılan sınıf-altı kavramı ise en yaygın olarak görüldüğü bu ülkeye özgü farklı nitelikleri olan bir yoksulluk kategorisini oluşturmaktadır. Gunnar Myrdal’a göre “alt sınıf, işsiz, iş bulamayan ya da düşük ücretli işlerde çalışan, ulustan büyük oranda dışlanmış, hayatını, isteklerini ve başarısını paylaşmayan imtiyazsız bir sınıftır.”⁸⁶ Ancak özellikle nedenleri konusunda farklı yorumlara ve yoğun tartışmalara yol açan bu kavramın genel kabul gören bir tanımı olduğunu söylemek güçtür. Sınıf-altının ortaya çıkış nedenlerine ilişkin araştırmalar da, yoksulluğun birbirine zıt etmenlerle açıklanabilen ve değişik yoksulluk yaklaşımlarını ve farklı yoksulluk nedenlerini bir arada kapsayan karmaşık bir konu olduğunu göstermesi açısından iyi birer örnek oluşturmaktadır. Sınıf-altının ortaya çıkış nedenleri konusunda ABD’deki tartışmalar, kendi içlerinde farklılıklar gösterse de genel olarak “kişisel” ve “yapısalcı” olarak nitelenen iki temel yaklaşım üzerinde odaklanmıştır.

Bunlardan birincisi, sınıf-altının bir ölçüde siyah Amerikalılar üzerinde yoğunlaşmasından yola çıkarak, bunun bu kesime özgü, fırsatlara duyarsız davranışsal özelliklerinden ve daha genel anlamda bir yoksulluk kültüründen kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu kesimde gözlenen görece yüksek işsizlik oranının büyük ölçüde

⁸³ Eduardo Galeano, “The Second Founding of Bolivia”, **Monthly Review**, 17.02.2006, <http://mrzine.monthlyreview.org/galeano170206.html>, 21 Nisan 2006.

⁸⁴ Evo Morales, “Bizim Mücadelemiz ABD Emperyalizmine Karşıdır, Ben Sadece Halkın Gücüne İnanırım”, Çev. Sendika.Org, http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=375, 13 Ocak 2006.

⁸⁵ Aktaran: Özbudun, **a.g.m.**, s. 56.

“gönüllü” işsizlik olduğu ileri sürülmekte ve bu durum istihdam olanaklarının kısıtlı olmasından çok, bu kesimin tarihsel olarak işgücü piyasalarının yarattığı olanaklara kayıtsız kalmasıyla ilişkilendirilmektedir.⁸⁷ Ayrıca devletin sağladığı sosyal yardımların çalışmama eğilimini artırıcı yönde etkili olduğu da vurgulanmaktadır. Bu görüşün öncüsü konumundaki Murray yaklaşımına göre, 1960’lı yıllarda uygulamaya konan sosyal yardım programlarının kapsamının zaman içinde giderek genişlemesi ve yardım miktarlarının artması, bazı yoksulların davranışlarında önemli değişiklikler yaratmış örneğin evlenmemeyi ve evlilik dışı çocuk sahibi olmayı özendirici, düşük ücret karşılığında çalışmayı ise caydırıcı yönde etkili olmuştur.⁸⁸ Bunun sonucunda evlilik dışı doğan çocukların ve reisleri kadın olan hanehalklarının sayısı artarken, erkekler arasında da işgücüne katılma oranlarında önemli düşüşler meydana gelmiş, yoksulluk oranı ve yoksul kesim içinde “sürekli” yoksulların payı artmıştır. 1980’li yıllarda ücret düzeyinin durağanlaşmasına diğer kesimler çalışma saatlerini arttırarak tepki verirken, bu kesimin bunun aksine daha az çalışmayı yeğlemesi de yine yoksulluk kültürünün bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir.⁸⁹

Sınıf-altı tezinin, yoksunluklarının sorumluluğunu bizzat yoksullara yükleyen bir anlayışın biçimlenişine yol açması çözümü neredeyse olanaksız hale getirirken, sosyal güvence ve refah uygulamalarında kesintiler yapmayı hedefleyen neoliberal politikaların elinde uygun bir argüman oluşturduğu, bu uygulamalara gerekçe olarak kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin yeni sağa göre sorun, siyah veya göçmen grupların sanayi toplumuna uyumsuz anaerkil aile yapılarındaki çözülme, aile değerlerinin yok oluşu, evlilik dışı hamilelik ve anneliğin yaygınlaşması, genç erkekler arasında artan suç oranı ve işsizlik nedeniyle evlenme yaşının ilerlemesi, refah devleti uygulamalarının çalışma güdüsünü ortadan kaldırması, AIDS, madde bağımlılığı ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir yoksulluk kültürünün oluşmasıyla açıklanmaktadır. Refah devletinin sorunu çözmeye yönelik programları ise bu çok boyutlu sorun karşısında

⁸⁶ Aktaran: ODTÜ, **a.g.e.**, s. 53.

⁸⁷ M.B. Katz, “The New Politics of Poverty – The Non-working Poor in America, by L.Mead”, **Dissent**, 39 (4), 1992, s. 549.

⁸⁸ William Julius Wilson’a göre, Murray’nin yaklaşımı sadece yoksulluk artışını değil, aynı zamanda sosyal yardım programlarının bir sonucu olarak işsizlik, suç, evlilik dışı doğumlar, reisi kadın olan aileler ve yardım bağımlılığı oranlarının artışını açıklamayı da önermekte. Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold (IHIS), http://www.ihis.aau.dk/gep/dokumenter%20til%20hjemmesiden/John_Andersen_1.2000/Dokument.pdf, 25 Ekim 2005.

⁸⁹ Şenses, **a.g.e.**, s. 211-212.

etkisiz kalmakta, sorunu yeniden üreten mekanizmalara dönüşmektedir.⁹⁰ Bu görüşe göre, sınıf-altı, vergi mükelleflerinin vergilerinin nafile yere harcandığı, refah yardımlarından geçinen “asalak”, “ahlâksız” bir kesim olmanın yanında suça yatkınlığı ölçüsünde “tehlikeli”dir de.⁹¹

Sınıf-altının ortaya çıkış nedenlerine ilişkin ikinci yaklaşım ise, yapısalcı bir bakış açısıyla siyah Amerikalıların çalışma konusundaki isteksizliklerinin işgücü piyasasının gerçekçi biçimde değerlendirilmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁹² Bu yaklaşım, ekonomideki yapısal değişiklikler sonucunda işlerin şehir merkezlerinden uzaklaşması, artan ulaşım maliyetleri, düşük ücret, yetersiz çocuk bakım olanakları gibi etmenleri ön plâna çıkarmaktadır. Dolayısıyla yoksulluğun nedenleri, kişisel etmenler ve sosyal yardım politikası yerine, ekonomideki yapısal değişiklikler ve onların da etkisiyle ortaya çıkan sosyolojik değişikliklerle ilgilidir. Bu yaklaşıma göre,⁹³ imalat sanayiinin gerilemesi, iş yerlerinin şehir dışına taşınması ve bunların da katkısıyla artan işsizlik, özellikle şehir merkezlerinde oturan siyahlar üzerinde etkili olmuştur. Ekonomik dönüşüm sonucunda görece üst gelir gruplarındaki siyahların şehir merkezlerinden iş yerlerinin taşındığı banliyölere göç etmeleri, sosyal sınıflar arasındaki bütünleşmeyi ortadan kaldırmıştır. Bu yerleşim yerlerine giderek hâkim olan hizmet sektöründe ücret düzeyinin düşük olması, çalışma isteğini daha da azaltmış ve kadınlar arasında evlenmeme ve evlilik dışı çocuk sahibi olma, eğilimini arttırmıştır.

ABD’de ‘sınıf-altı’, Fransa’da ‘dışlananlar’, Latin Amerika’da da ‘marjinaler’ olarak adlandırılan yeni kent yoksulluğunun sebepleri, aslında yapısal bir duruma işaret etmektedir.⁹⁴ Daha önce de belirtildiği gibi 1970’lerden itibaren krizle birlikte refah devletinin çöküşü, imalat sanayinin gelişmekte olan ülkelere göçü, post-endüstriyalizmin ortaya çıkışı ve sonucunda uzun dönem işsizliğin doğuşu ile birlikte bu

⁹⁰ Murat Güvenç, “Kent Yoksulluğu”, **Yoksulluk Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 91.

⁹¹ Özbudun, **a.g.m.**, s. 57.

⁹² Katz, **a.g.m.**, s. 549.

⁹³ Şenses, **a.g.e.**, s. 212-213.

⁹⁴ “Örneğin, Belfast’taki sınıf-altının, toplumun geri kalanından farklı tutum ve davranışlara sahip olup olmadığının araştırıldığı bir çalışmada (Madeleine Leonard, 'The Long-Term Unemployed, Informal Economic Activity and The Underclass In Belfast: Rejecting or Reinstating The Work Ethic', IJURR, 1998), sınıf-altının iddia edildiği gibi bir 'çalışma etiği taşımama' durumunun olmadığı sonucuna varmıştır. Leonard'a göre, Belfast'taki sınıf-altı sorunu, kişilerin farklı davranış biçimlerinin/etik tutumlarının olmasıyla tanımlı olmayıp; informal işgücü talebi veya formal sektörün yetersizliği gibi yapısal faktörlere bağlıdır.” Doğan Bıçkı, “Kentsel Yoksulluğun Yapısal Faktörlerle Analizi: Ekonomik ve Politik Yapının Yeniden Örgütlenmesi; Karşılaştırmalı Bir Analiz”, http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=239, 18 Ekim 2005.

kitle hatırı sayılır bir hâle gelmiştir. Hizmet sektörünün ortaya çıkışı ile birlikte ya çok özel nitelik gerektiren işler ya da hiçbir niteliğin gerekmediği işler çoğalmaya başlamıştır. Niteliğin gerekmediği işlerin esnek ve istikrarsız yapısı ile de niteliksiz işgücünün oluşturduğu gruplar, sürekliliğe dönüşen bir işsizlik riski ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca refah devleti döneminde kendilerine önemli ölçüde destek olunan gruplar, değişen politikalar nedeniyle her türlü dayanak ve güvenceden yoksun kalmıştır. Kısacası, yeni yoksullar sadece uzun dönem işsizlik yoluyla ekonomik dışlanma sonucu oluşmamış, aynı zamanda politik denklemin tamamen dışına çıkma ve her türlü sosyal grup ve aileden kopma sonucu siyasal ve sosyal dışlanma ile de büyümüştür.⁹⁵ Yeni yoksullar artık toplumla bütünleşmeleri istenen ve bunun için olabildiğince çaba harcanan gruplar olmaktan çıkarak, büyük ölçüde kendi kaderlerine terk edilerek toplumdan dışlanan gruplar haline gelmeye başlamışlardır.

1.5. SOSYAL DIŞLANMA VE YOKSULLUK KÜLTÜRÜ

Birbirleriyle ilişkili olmalarına ve çok zaman yakın anlamlar taşımalarına rağmen, sosyal dışlanma yoksullukla eş anlamlı değildir; çünkü sadece bir yoksunluk durumuna işaret etmez, yoksunluğa neden olan kurumsal mekanizmaları, ilişkileri ve davranışları da içeren bir süreçtir. Sosyal dışlanma, toplumsal yapının bir özelliği olarak, bireylerin ve grupların mallara, hizmetlere, eylemlere ve kaynaklara ulaşımının engellendiği yeni sosyal ilişki biçimlerini ortaya koyar. Bu bağlamda, sosyal dışlanma hem bir durum, hem de bir süreç olarak analiz edilebilir ve kaynak dağılımı mekanizmalarının ötesinde güç ilişkilerine, kültürel ve sosyal kimliğe kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.⁹⁶

Sosyal dışlanma, topluma katılmanın veya toplumun bir parçası olarak kabul edilmişliği yansıtan sosyal bütünleşmenin ve kaynaşmanın karşıtı olarak da

⁹⁵ Dışlanmışlık, yoksulluktan, yoksunluktan, gelir eşitsizliğinden daha farklı, yeni bir kavram olarak DB ve IMF yayınlarına da girmiştir:

“...fakir olmak demek aç olmak demektir, barınacak yeri, giyecek bir şeyi olmamak demektir, hasta olmak ama tedavi olmamak, okuma yazma bilmemek ama okula gidememek demektir. Fakat fakir insanlar için, fakirlik içinde yaşamak bundan daha fazla bir şeydir. Fakir insanlar özellikle kendi denetimleri dışında gelişen ters etkilere karşı korumasızdırlar. Devlet ve toplum kurumları tarafından iyi gözle bakılmadıkları gibi bu kurumlardaki söz ve iktidardan da dışlanmışlardır.” (Aktaran: İşaya Üşür, “Küreselleşme ve Yoksulluk”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 51.)

⁹⁶ International Institute for Labour Studies(IILS) of the ILO, **Social Exclusion and Anti-Poverty Strategy**. Research Project on the Patterns and Causes of Social Exclusion and the Design of Policies to Promote Integration: A Synthesis of Findings”, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/papers/synth/socex/index.htm#toc>, 2 Nisan 2006.

tanımlanmaktadır.⁹⁷ Sosyal bütünleşmenin karşıtı olarak ele alındığında, bireyin toplumla bütünleşmesi ve kendi geleceğini oluşturabilmesi için fırsatlara erişimini sağlayan temel gereksinimlerden yoksun kalmasıyla birlikte toplumla olan bağlarının kopması, ekonomik, siyasal ve sosyal haklarından yoksun olma-bırakılma durum ve süreci olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla sosyal dışlanma fiziksel, ruhsal ve toplumsal bir engellilik halidir, dışlanmış birey/gruplar da eşitsizliğe uğramış, her türlü riske karşı korumasız ve savunmasız kalmış kişilerdir.⁹⁸

Günümüzde sosyal dışlanma kavramı eşitsizlik, işsizlik, yoksunluk ve yoksulluk gibi olgularla birlikte açıklanmaya çalışılmaktadır. Sosyal dışlanmanın en önemli unsuru ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel vb. farklı süreçlerle ilgili, çok boyutlu dinamik bir yoksunluk süreci oluşudur;⁹⁹ çok boyutlu yoksunluğun en uç biçimi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla dışlanma yaşamın ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarındaki yoksunluğu çevrelemektedir. Yoksulların dışlanmalarında üç farklı boyut kendisini göstermektedir:¹⁰⁰ emek piyasasından dışlanma, toplumsal ilişki ağlarından dışlanma ve siyasal süreçlerden dışlanma. Emek piyasasından dışlanma, asıl olarak emek piyasasında daha önce değindiğimiz yapısal dönüşümlerle ilgilidir. Öte yandan emek piyasasından dışlanma çalışma yaşamı aracılığıyla kurulan sosyal ilişkilerin, işsizlikle birlikte sona ermesi veya zayıflaması anlamına da gelmektedir. Çünkü çalışma bir gelir elde etmenin yanısıra başka insanlarla ilişki kurma, arkadaşlık olanağı, topluma yararlı olma duygusu ve sosyal birliktelik sağlama imkânı da vermektedir. Bu getirilerden yoksun kalmak ise insanın toplumdan dışlanmasına, kendisini dışlanmış hissetmesine neden olacaktır. Ekonomik dışlanmanın bir uzantısı olarak zayıflayan sosyal ilişkilerin ve desteğin ikinci boyutunu da aile, akrabalık, arkadaşlık ve hemşehrlik gibi daha yakın ilişkiler oluşturur. Bu ilişkiler, birey ekonomik yoksunluk içinde olsa bile, maddi ve manevi destek sağlayarak dışlanma önünde bir engel oluşturma gücüne sahiptir. Ancak geleneksel aile yapılarının bozulması, aile ve akrabalık bağlarının zayıflaması kişilerin yoksulluk ve sosyal dışlanma sorunuyla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Siyasal alanda dışlanmayı ise birkaç farklı açıdan

⁹⁷ Arjan de Haan, "Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation", <http://www.sussex.ac.uk/Units/SPT/journal/archive/pdf/issue2-2.pdf>, 2 Nisan 2006.

⁹⁸ Faruk Sapançalı, **Sosyal Dışlanma**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2005, s. 29.

⁹⁹ David Mayes, "Social Exclusion: A Challenge to Macroeconomic Policy", http://www.europe.canterbury.ac.nz/publications/pdf/ncre0201_mayes.pdf, 2 Nisan 2006.

¹⁰⁰ Sapançalı, **a.g.e.**, s. 128.

değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda siyasal alandan dışlanma yurttaşlık hakları ile siyasi hakların yetersizliği veya kullanılamaması ile belirginleşmektedir. Dışlanmanın etkisi kamusal yaşamda, geniş kesimlerin siyasetten uzaklaşması, hatta giderek siyaset karşıtı bir tutum içerisine girmeleri şeklinde yansır. Bu durum, dışlananların yurttaşlık hakları ile bağlarının tahrip edilmesi anlamında bir yurttaşlık krizi olarak da ifade edilir. Burada, kamusal yaşamın yanında kamusal hizmetler alanından da dışlanma söz konusudur. Bu durum “modern devletin en büyük vaadi olan fırsat eşitliğinin hükümsüz kılındığının tescili” olarak nitelenmektedir.¹⁰¹

Dışlanmanın üç boyutunun birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı ya da tamamen bağımsız olmayıp, aksine birbiriyle bağımlı, karşılıklı etkileşim içinde özellikler taşıdığı görülmektedir. Örneğin, yurttaşlık hakları üzerindeki sınırlamalar (göçmen işçiler gibi) işgücü piyasasındaki fırsatlar üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Aynı şekilde, sosyal refah devleti uygulamalarından (eğitim veya sağlık gibi) fiili olarak dışlanmak da aynı şekilde işgücü piyasası için önemli bir etkiye sahiptir. Buna karşılık, işgücü piyasasındaki dışlanmalar (sınırlamalar) da aile ve toplum sisteminde yıkıcı etkiye sahip olmaktadır. Bu bağlamda, sosyal dışlanmayı herhangi bir boyutta ele alırken, diğer boyutlarla ilişkisi göz ardı edilmemelidir.¹⁰²

Böyle üç farklı boyutta dışlanmış bir bireyin ya da ailenin yoksulluk çizgisini aşma şansı ise büyük ölçüde yok olmaktadır. Küreselleşen ve teknolojik olarak yeniden yapılanan dünya ekonomisi içinde uyum sağlayamayan bu kişiler ve gruplar Bauman’ın tanımı ile “istenmeyen, görülmeyen, ihtiyaç duyulmayan”¹⁰³ yeni yoksullardır. Bauman en alttakileri, “sınıfların ötesinde ve hiyerarşinin dışında, ne yeniden içeri alınma şansı ne de zorunluluğu olan insanlardan oluşan bir sınıf görüntüsünü çağrıştıran, diğer insanların yaşamlarına hiçbir faydalı katkısı olmayan ve genel olarak ıslah edilemez, herhangi bir rolü olmayan insanlar” olarak tanımlar.¹⁰⁴

Öte yandan sosyal dışlanma kavramı, sosyal bütünleşmenin her zaman tam olarak gerçekleşmediğini, toplumsal düzenin bazı grupları dışında bırakabilecek şekilde

¹⁰¹ Sapancalı, **a.g.e.**, s. 195.

¹⁰² **A.g.e.**, s. 33.

¹⁰³ Zygmunt Bauman, **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar**, Çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999, s. 136.

¹⁰⁴ **A.g.e.**, s. 97.

katmanlı bir yapılanma gösterdiğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, toplumdaki belirli nüfus gruplarının üretken alanlardan dışlanması anlamında sosyal dışlanma, kişisel hataların değil yapısal süreçlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵

Yapısal süreçlerin bir sonucu olarak, siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutları ile bütünsel bir konu olan dışlanmanın, siyasi alanda 1980 sonrasındaki hegemonik projelerin dışlayıcı karakterinin öne çıkması ve yeni sağ için “iki ulus projesi”nin önem kazanması ile belirginleştiğinden söz edilebilir.¹⁰⁶ İki uluslu projeler, toplumda bazı kesimleri -toplumun marjinde yer alan grupları- bilinçli biçimde dışarıda bırakmakta ve toplumda bir nevi ikilik yaratmaktadır. Refah devleti dönemindeki yönetim zihniyeti geniş kitlelere ilişkin iken yeni sağ için refah devletinin icadı olan ‘toplum’, sosyal ve ekonomik olarak çok maliyetli olmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak da refah devletine egemen olan sosyal dayanışma ve sosyal güvenlik ilkesinin yerini, ‘risk yönetiminin özelleşmesi’ almıştır. Yeni sağ, işsizlik, yaşlılık, hastalık gibi sosyal riskleri bireyin kendi rasyonel davranışlarıyla minimize edebileceği bireysel sorunlar olarak görür. Yurttaş, çalışmalı, girişimde bulunmalıdır, bunu yapamayan kesimler ise sınıf dışıdır. Örneğin “Thatcher ve Reagen, bu türden ikili projelerin temsilcileri olarak ön plana çıkmışlar ve ekonomik anlamda işlevsel olmayan kesimleri toplumun ‘asalak ve işe yaramaz unsurları’ olarak dışlamayı projelerinin tanımlayıcı bir ögesi haline getirmişlerdir.”¹⁰⁷ Böylece, tembel ve asalak olarak yaşadıkları söylenen alttakiler göz ardı edilmektedir. Bunu yaparken, orta sınıfları, daha yüksek vergi ödemelerinin nedenini ‘asalak sınıflar’ ve onlara yönelik refah devleti harcamaları olduğuna ikna ederek bu kesimin desteğini de almışlardır.¹⁰⁸

Son yıllarda dışlama sorununun vehametini gösteren iki terim daha ortaya atılmıştır: Bunlardan ilki 1980’lerde yaygınlık kazanan ‘üçte iki toplumu’ terimidir.¹⁰⁹ Buna göre toplumun sadece üçte ikisi güvenli istihdama ve belirli hayat standartlarına

¹⁰⁵ Frederic Lapeyre, “Social Justice and Global Cooperative Strategies in Transition Economies. The Central Europe in Comparative Perspective”, http://www.uniovi.es/Congresos/2001/RC19/papers/lapeyre_F.pdf, 2 Nisan 2006.

¹⁰⁶ Alev Özkazanç, “Örgütlü Modernliğin Çözülmesi Sürecinde Suçun Yeniden Siyasallaşması”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 386.

¹⁰⁷ ODTÜ, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁰⁸ Yeni sağa göre “refah hizmetlerinin devlet tarafından ve ücretsiz olarak tedariki herhangi bir ahlaki nedenle savunulamayacağı gibi, tam tersine bazı bireylerin haklarını diğerlerinin lehine zedelediği bir zorbalık rejimini ifade eder.” Aktaran: Hasan Engin Şener, “Yeni Sağ”, <http://www.hasanenginsener.freeservers.com/yenisag.htm>, 18 Ekim 2005.

¹⁰⁹ Özkazanç, **a.g.m.**, s. 386.

kavuşabilecek, üçte biri kadarı ise “güvenli istihdam ve belirli hayat standartları bazında tam bütünleşmeye yetenezsiz” olarak görülerek toplum dışına itilecektir. Ancak 80’li yılların başındaki üçte iki toplumu öngörüsü, yerini çok daha büyük bir dışlanma tehdidine bırakmış görünüyor. Küreselleşme çağında istihdam yapısının geleceğine dair bir karamsarlığı yansıtan ‘20:80 toplumu’ terimi ise çalışabilir durumdaki nüfusun sadece %20’sinin gelecekte tüm işleri ve toplumsal refahı kendi aralarında paylaşması ile geri kalan %80’in tamamen marjinalleşeceği ve diğerlerine ‘yem olacağı’ anlamında kullanılmaktadır.

Bu tezlerin gösterdiği ortak sonuç şudur: Günümüzde gelişmiş ülkelerin geldiği noktada bilgi toplumuna geçiş ve küreselleşme ile birlikte artık yoksullara ihtiyaç kalmamıştır. Küresel olarak işleyen piyasaların büyüklüğü, alım güçlerinin artırılması gereken düşük gelirli gruplara ihtiyaç bırakmazken teknolojik devrim ile de emek arzına ihtiyaç azalmıştır. Yani dünyada yoksullara aldırmadan büyüme sağlanabilmekte, varsılların yoksullara gereksinmesi süratle azaldığından da dışlanma olgusu giderek büyümektedir. Bu nedenle yoksulluk, sistemin problemi olmaktan çıkarak, daha çok insani bir problem olarak görülmeye başlanmıştır. Sistem için tek sorun ise, yoksulluğun kronikleşmesi ile beraber suçun artması ve sistem içindekileri rahatsız etmesi olabilir. Bu nedenle Türkiye de dahil birçok ülkede yoksullukla mücadele, devletin veya hayır kurumlarının “hayırseverliği”ne havale edilmektedir.¹¹⁰

Yaşamın böylesine önemli üç alanına ilişkin bir dışlanma ile yoksulluk, onu yaşayan için bölünemeyen bir bütün haline gelmektedir; yani birey ya da aile düzeyinde ve birçok koşulu etkileyen bir bütün içinde yaşanmaktadır. Yoksullar yeterli bilgi ve beceri ile donatılamamakta, toplumsal ilişki ağları geliştirememekte, kamusal alana gereğince katılamamaktadırlar. Özellikle de yaşadıkları mekânda sunulan kentsel hizmetlerin niceliksel ve niteliksel farkları yoksulların durumunu daha da kötüleştirilmektedir. 1990lı yıllarda yapılan çok sayıda araştırma, yaşanan mahalle ya da konut çevresinin bu mekân sakinlerinin yaşamlarını ve yaşam şanslarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.¹¹¹ Jargowski’nin sözleriyle; kentin en yoksul mahallelerinde yaşayanlar “bir yandan kendi yoksulluklarıyla başetmeye çabalarken,

¹¹⁰ Koray, a.g.e., s. 419.

¹¹¹ E. Fong-M. Gulia, “Differences in Neighbourhood Qualities Among Racial and Ethnic Groups in Canada”, *Sociological Inquiry*, c. 69, n. 4, 1999, s. 28.

diğer yandan da yanı başlarında yaşayan, binlerce değilse bile yüzlerce ailenin toplumsal soyutlanmışlığı ve ekonomik yoksunluğuyla mücadele etmek durumundadırlar. Yoksul insanların bu mekânsal yoğunlaşması yoksulluk koşullarını daha da büyüttüğü gibi sonuçlarını da daha dayanılmaz yapmaktadır.”¹¹² Kişisel, hanehalkı ve topluluk düzeyindeki çeşitli demografik, kurumsal ve yapısal olumsuz koşulların ve yoksulluk nedeninin birlikte ve aynı zamanda yaşandığı ve birbirinden etkilenerek güçlendiği bu tür yerleşim yerlerinde yeni ekonomik fırsatlar da ortaya çıkamamaktadır.

Sözedilen bu koşullar birbirlerini besleyerek yoksulluğun hem bireysel hem de mekânsal anlamda yeniden üretilmesinin koşullarını yaratmaktadır. Asgari beslenme gereksinimi ile barınma, sağlık ve eğitim hizmetlerini karşılamak için yeterli araç ve olanakların yokluğu sonucu ortaya çıkan ve bir fiziksel yoksunluk durumu olarak nitelenebilecek yoksulluk, istihdam olanaklarının yetersizliği veya değişik türlerde ayrımcılığın var olması halinde daha da acı verici olmaktadır. Yoksulluk, birçok durumda, karar alma mekanizmasından dışlanma ve siyasal sürece, çalışma hayatına, kültürel faaliyetlere katılımın kısıtlanmasına ve yurttaşlık haklarının kullanılamamasına neden olmaktadır.¹¹³ Bu süreç ise, yoksulluğun kalıcı hale gelmesine ve az gelişmişlik kısır döngüsüne neden olup, yoksulu içinden çıkamadığı bir yaşam biçimine hapsedmekte ve onu yaşayanlar için giderek kader gibi algılanmasına yol açmaktadır. Bu kapalı yapının çocuklar ve gençler üzerinde yarattığı koşulları değiştirememeye ve imkânları arttıramama yönündeki olumsuz etkisi, bir “yoksulluk kültürü” oluşturmakta ve bu kültür kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Necmi Erdoğan’ın belirttiği üzere, “Yoksulluk kültürü, literatürde kullanıldığı şekliyle, yoksulluğu yeniden üreten ve içinde yer aldığı toplumsal formasyonun bütününden ayrı bir şekilde düşünülebilecek anlamlar, değerler, pratiklere atıfta bulunur ve yoksulluğu kadercilik, tembellik ve şiddet gibi ‘patolojilerle’ açıklamak için kullanılır.”¹¹⁴ Örneğin Mead, yoksulluk kültürünün özü olarak “kendi hayatını kontrol

¹¹² P.A.Jargowski, **Poverty and Place: Ghettos, Barrios and the American City**, New York: Russel Sage, 1997, s.1.

¹¹³ Sapançalı, **a.g.e.**, s. 60.

¹¹⁴ Necmi Erdoğan, “Garibanların Dünyası: Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar”, **Toplum ve Bilim**, Sayı:89, Yaz 2001, s. 9.

edebilme yetersizliği”ni kabul eder.¹¹⁵ Yoksulluk kùltürü bu haliyle, yoksulları kınayıcı, suçlayıcı, aşığılayıcı söylemin bir parçası haline gelmektedir ve yoksulların toplumdan dışlanması, marjinalleşmesi için de meşru bir temel yaratır.

Bauman, dışlamaya meşru temel yaratma ihtiyacını “yoksulların fiziksel tecridini güvenilir kılmak için zihinsel ayırma ile güçlendirme”¹¹⁶ şeklinde açıklar: “Yoksullar kayıtsız, günahkâr ve ahlâki değerdan yoksun olarak betimlenir. Alışılmış düzende ne zaman bir hata tespit edilse kamusal öfkenin eşlik ettiği ‘olağan şüpheliler’ olma görevini yoksullar üstlenir. Ve böylece sefalet sorunu, öncelikle ve belki de yalnızca bir kanun ve düzen meselesi haline getirilir ve bu meseleye de kanuna aykırı diğer meselelere yaklaşıldığı gibi yaklaşılmalıdır.”¹¹⁷

Ancak Oscar Lewis’in yoksulluk kùltürü analizi, yoksulları suçlamak ve yoksulluğu çıkışsız, çözümsüz olarak göstermek yerine bu durumun değiştirilebilir olduğuna dikkat çekmesi aşışından daha farklıdır.

Lewis, 1960’larda Mexico City, San Juan ve Puerto Rico’da yaptığı çalışmalar sonucunda, kentteki yoksulların yoksulluk kùltürü denilen ve nesilden nesile aktarılan bir yaşam tarzına sahip olduklarını belirlemiştir.¹¹⁸

“Bu kùltür, toplumda şu koşulların oluşması ile ortaya çıkmaktadır;

- para ekonomisi, ücretli emek ve kâr için üretim

- sürekli yüksek işsizlik oranı ve vasıfsız işçiler için düşük işler

- düşük ücret

- düşük gelirli nüfus için sosyal, politik ve ekonomik organizasyonların başarısızlığı,

¹¹⁵ Lawrence C. Mead, **The New Politics of Poverty: The Nonworking Poor in America**, New York: Basic Books, 1992, s.145.

¹¹⁶ Bauman, **a.g.e.**, s. 130.

¹¹⁷ **A.g.e.**, s. 136.

¹¹⁸ Oscar Lewis, **La Vida: A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty - San Juan and New York**, New York: Random House, 1966, s. xliii.

- yukarı doğru toplumsal devinim olasılığına olan inancın varlığı ve düşük ekonomik statünün sebebinin kişisel yetersizlikler ve aşağılık duygusu bağlamında görmek”

Lewis’e göre, düşük gelirli, güvencesiz, örgütsüz işler, çok düşük hayat seviyesi ve eğitimsizlik aileleri ve arkadaşlıkları da bozmakta, bu ilişkileri çabuk çözülür, güvenilmez hâle getirmektedir. Bu yönden yoksullar, kuşaklar değiştikçe bunalımlı ve kaderci bir tutum geliştirmekte, sadece o anı yaşamayı öngörmekte, geleceğe dönük istek ve plânlara yer vermemeye başlamakta dolayısıyla yaşamlarını sürdürmek için gerekli psikolojik desteği bulamamaktadırlar. Böyle bir ortamda yetişen çocuklar da çok defa dağılmış aile ve şiddet çevresinde yaşamakta, eğitim şanslarını kullanamamakta, çok küçük yaşta düşük ücretli işlere girmektedirler ve böylece yoksulluk kültürü bir kuşaktan ötekine kendini kuvvetlendirerek sürdürmektedir.¹¹⁹

Yoksulluk kültürü bu koşullar altında yoksullar arasında gelişen yaşam tarzıdır denilebilir; ancak sadece birşeylerin eksikliğinin sonucu değildir, ya da bu kültür yoksulların ‘tam teslimiyetçi’ olmaları anlamına gelmez. Çünkü yoksulluk kültürü, yoksulların toplumdaki marjinal konumlarına bir tepkidir ve onların umutsuzlukla, yoksullukla başa çıkma çabasını ve gücünü de temsil eder, olumlu uyarlanma mekanizmaları da içerir. Yoksullar tarafından günlük yaşamlarının özünden, ortaklaşa inşa edilen ve aile içi toplumsallaşma mekanizmaları aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bu uyarlanma mekanizmaları yaşamlarını sürdürmelerini sağlar. Özetle Lewis’in yoksulluk kültürü tezi, yoksulların sistemden zarar gördüğünü kabul etmektedir; ancak bu zararın kendi kaderlerini belirlemelerine engel olamayacağını da ileri sürmektedir.¹²⁰

Lewis’in modeli aynı zamanda yoksulları savunması ve yaratıcı yeteneklerini vurgulaması açısından siyasi olarak da önemlidir. “Yoksullar sınıf bilincine ulaştığında ya da sendikal örgütlerin etkin üyeleri haline geldiklerinde veya dünyaya uluslararası bir bakış edindiklerinde, halen umutsuzca yoksul olsalar da, yoksulluk kültürünün bir parçası olmaktan çıkarlar. İster dinsel olsun, ister barışçı, isterse devrimci, yoksulları örgütleyen ve onlara umut veren, dayanışmayı etkin biçimde teşvik eden, daha geniş

¹¹⁹ A.g.e., s. xlvi-xlvi.

¹²⁰ A.g.e., s. xliv.

gruplarla özdeşleşme olanağı sunan her hareket, yoksulluk kültürünün psikolojik ve toplumsal çekirdeğini kırar.”¹²¹

Lewis’in yoksulluk kültürü yaklaşımı, yoksulluğun yoksulların yaşam biçiminden kaynaklandığı ve müdahale edilemez bir durum olduğu iddialarına temel olarak kullanılmış olsa da aksine yoksulluğu bir sonuç ve değiştirilebilir bir olgu olarak açıklamaktadır.

¹²¹ **A.g.e.**, s. xlviii.

2. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK VE DEĞİŞEN ÖZELLİKLERİ

Yoksulluğun Türkiye'de izlediği gelişme çizgisi dönemlere, dönemin ekonomik, politik ve toplumsal yapısına göre farklı olmuş, farklı şekiller almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin, önce I. Dünya Savaşı, ardından da Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşulların hâkim olduğu bir ortamda kurulmuş olması, ülkeyi daha başından itibaren ekonomik anlamda zor durumda bırakmış, yoksulluk bu dönemlerden itibaren varolagelen bir olgu olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yapılanmanın gösterdiği farklılıklar ve bunun yoksulluk açısından sonuçları önceki dönemden önemli ölçüde farklılaştığı için esas itibari ile II. Dünya Savaşı sonrası başlangıç noktası olarak alınabilir. Bu dönemden itibaren Türkiye'de ithal ikameci ve ihracata dayalı olmak üzere iki temel kalkınma stratejisi egemen olmuş, toplumsal ve siyasal yapı da buna göre biçimlenmiştir. İzlenen stratejilere paralel bir biçimde yoksulluk da değişmiş ve dönüşmüş, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yeni tanımlamalara konu olmuştur. Bu süreçte bireylerin yoksullukla mücadele stratejileri de nitelik değiştirerek çeşitlenirken, devletin izlediği strateji genellikle yoksulluğu hafifletmeye yönelik olmuştur.

2.1. YOKSULLUĞUN BOYUTLARI

Türkiye'de yoksulluğun arkasındaki faktörlere ve günümüzün değişen koşullarında ne gibi farklılıklar gösterdiğine değinmeden önce yoksulluğun Türkiye'deki genel özelliklerine ilişkin bir tablo çizmek, konuyu belirli özellikleri ile görünür kılarak somutlaştıracaktır. Bu çerçevede Türkiye'de yoksulluğun özelliklerine ilişkin olarak eğitimsiz, işsiz nüfus arasında ve kırsal bölgelerde ağırlıklı olduğu söylenebilir.

2.1.1. Kırsal Yoksulluk

Türkiye'de yoksulluk daha çok kırsal kesim ile birlikte anılan bir olguyken 1950'lerle beraber tarım sektöründe yaşanan makineleşme, ticarileşme gibi kimi gelişmeler, yoksulluğun kırlardan kentlere taşınmasına neden olmuştur. Ancak bu, kırsal yoksulluğun sonu anlamına gelmez, yoksulluğun kentlere taşınmış olması kent yoksulluğunu etkileyen faktörlerden biridir. Kırlardaki yoksullaşmayı ve ona bağlı

olarak kentlere göçü etkileyen faktörler, tarım kesiminin geleneksel yapısı ve 1980 sonrası tarım politikalarındaki değişim olarak sıralanabilir.

Tarım sektörünün yapısı ve toprak dağılımındaki eşitsizlikler, özellikle kırsal alanda yaşayanların önemli bir bölümünün topraksız veya küçük tarım işletmesi sahiplerinden oluşması, kırsal alandaki yoksulluğu ortaya çıkaran önemli bir unsurdur.¹²² Bir yandan hızlı nüfus artışının getirdiği baskılar, bir yandan da veraset yöntemlerinin ortaya çıkardığı gelişmeler, özellikle geleneksel kesimde işletmelerin gittikçe daha küçük parçalara bölünmesine yol açmaktadır. Ticari tarım işletmelerinin işledikleri toprak büyüklüğünü artırmak için satın alma ya da ortaklık ve kiralama yoluna gitmesi de geleneksel kesimdeki topraksızlaşma sürecini hızlandırmaktadır. Dolayısıyla kırsal nüfusun büyük bölümü, nicelik ve nitelik açısından yetersiz topraklar üzerinde, zaman zaman ortakçı olarak, üretim miktarları düşük, küçük tarımsal aile işletmelerinde yaşamaktadır. Kırsal aileler arasında doğrudan tarımsal üretim yapmayanların sayısı da yüksektir. Üstelik tarımsal işletmelerin tamamına yakın bir kısmı üretimde verimlilik ve üretim artışı sağlayabilecek teknoloji kullanımında ciddi sorunlar yaşamaktadır.¹²³

Tüm bu yapısal sorunların yarattığı olumsuz etkiler, 1980 öncesindeki kırsal refahı artırıcı uygulamalar ile kısmen hafifletilmekteydi.¹²⁴ 1980 sonrası izlenen neo-liberal politikalar ile bu uygulamalar büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Şenses'e göre, son yıllarda tarım politikalarında köklü değişikliğe gidilmiş olması, küçük ve orta boy çiftçilere kredi desteği sağlayan Ziraat Bankası'nın giderek etkisizleşmesi, tarımsal girdi sübvansiyonlarının önemini yitirmesi ve özellikle kriz döneminde temel girdi fiyatlarının artması, kırsal alandaki yoksulluğun daha büyük boyutlara ulaştığı izlenimini vermektedir.¹²⁵ Kepenek ve Yentürk'e göre de tarım kesiminin piyasa koşullarına terk edilişi ile bu kesim çökme noktasına gelmiştir ve kırlarda yaşayan

¹²² Bülent Gülçubuk-Haydar Şengül-Nilay Aluftekin-Nuray Kızılaslan-Mehmet Kılıç, "Tarımda İstihdam Sosyal Güvenlik Uygulamaları ve Kırsal Yoksulluk", <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/059bulentgulcubuk.pdf>, 30 Haziran 2006.

¹²³ Kamil Okyay Sındır, "Kırsal Yoksulluk ve Tarımda İstihdam", http://www.zmo.org.tr/odamiz/kirsal_yoksulluk_tarimda_istihdam.pdf, 28 Haziran 2006.

¹²⁴ Boratav'ın milli gelir serilerinden hesapladığı zımnî fiyat deflatörlerine göre tarım-sanayi fiyat indekslerinin oranı 1960-1976 yıllarında sürekli yükselerek 100'den 141'e çıkmıştır. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara: İmge Yayınevi, 2004, s. 136.

¹²⁵ Fikret Şenses, "Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz?", **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav'a Armağan, Eds. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinc Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 325-326.

nüfusun tarımsal üretime dayanarak buralarda yaşamını idame ettirmesini oldukça zorlaştırmıştır.¹²⁶ Bu gelişmelerin bir sonucu olarak orta köylü grubu önemli ölçüde erimiş, bu gruptan geçimlik ve geçimlik düzeyin altındaki aileleri içeren gruba kaymalar olurken, tarım topraklarının dağılımında varolan eşitsizlik daha da derinleşmiştir.¹²⁷ Bu durum ilerideki bölümde de görüleceği üzere köyden kente göçün hızlanmasında ve kırsal yoksulluğun kentlere taşınmasında önemli bir faktör olmuştur.

Türkiye'nin son yıllardaki tarım politikaları ise ulusal önceliklerden çok uluslararası tercihlerin şekillendirdiği biçimde uygulanmaktadır. Uygulamadaki bu öncelikler tarım politikalarını belgeleyen birçok yayında ve raporda da kendisini göstermektedir. Örneğin; 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarım politikasının esaslarının, "Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması'nın öngördüğü yükümlülükler ile AB'ye tam üyelik sürecine girerken AB Ortak Tarım Politikasında ve uluslararası ticaretteki gelişmeler çerçevesinde" belirleneceği ifade edilmektedir.¹²⁸ Tarımsal destekleme politikalarından vazgeçmek, tarımsal KİT'lerin yeniden yapılandırılması, özelleştirilmesi, şeker ve tütünde kotaya gidilmesi ve fındık, çay alanlarının daraltılması gibi konular sık sık ele alınmakta ve bu, yapısal reformlar adı altında sunulmaktadır. Uygulanan bu politikaların, kırsal nüfusu derinden etkilemeye devam edeceği ve kırsal yoksulluğun önemli bir sorun olarak derinleşmesine neden olacağı tahmin edilebilir.

DİE'nin son çalışma verilerinden yola çıkarak hazırladığı tablodan da izleneceği üzere kırsal alandaki yoksulluk kente göre daima yüksek olmuştur. 2004 yılında kentlerde açlık sınırının altında yaşayanların nüfusa oranı %0,62 iken kırlarda %2.36, yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı ise kentlerde %16,57 iken kırlarda %39,97'dir. DİE'ye göre 2000'den 2004'e, yoksulluk ve açlık sınırı altındaki nüfusun oranı azalırken, kırlarda artmıştır. Bu tablodan çıkarılabilecek önemli bir sonuç da, kırlarda görece yoksulluğun kentlere göre oldukça yüksek olması ve artma eğiliminin gözlenmesidir. Bu durum kırlarda eşitsizliğin de kentlerden daha yüksek olduğunu ve

¹²⁶ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s. 354.

¹²⁷ Oral'a göre, 1980'de 0.57 olan Gini katsayısının 1991'de 0.61'e yükselmesi bu gelişimi açıkça ortaya koymaktadır. Necdet Oral, "Türkiye Tarımında Yapısal Uyum ve Yıkım Süreci", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=10, 13 Ağustos 2006.

Gini katsayısı, kişisel gelir dağılımını ölçmek için dünyada en yaygın kullanılan dağılım ölçütüdür. Bir toplumda, gelir adaletli olarak paylaşılmışsa gini katsayısının sıfıra, toplumdaki geliri yalnız bir kişi almışsa 1'e eşit olduğu kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle gini katsayısı büyüdükçe gelir dağılımı bozulmakta, küçüldükçe düzelmektedir.

yapısal reformların hızlandığı 2000'li yıllarda bu eşitsizliğin derinleştiğini göstermektedir.

Tablo 2.1. Kırsal yoksulluk

Yöntemler	Fert yoksulluk oranı (%)								
	Türkiye			Kent			Kır		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Gıda yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,92	0,74	0,62	2,01	2,15	2,36
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	21,95	22,30	16,57	34,48	37,13	39,97
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı	0,20	0,01	0,02	0,03	0,01	0,01	0,46	0,01	0,02
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı	3,04	2,39	2,49	2,37	1,54	1,23	4,06	3,71	4,51
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı	30,30	23,75	20,89	24,62	18,31	13,51	38,82	32,18	32,62
Görel yoksulluk	14,74	15,51	14,18	11,33	11,26	8,34	19,86	22,08	23,48

Kaynak: TÜİK, **2004 Yılı Yoksulluk Çalışması**, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/YOKSL/k_140206.xls, 8 Nisan 2006.

Akder'in insani gelişme ve yoksulluğun kırsal boyutları üzerine yoğunlaşan çalışması da düşük düzey insani gelişmenin, yaygın olarak kırsal bölgelere ilişkin bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.¹²⁹ Akder çalışmasında "çoğunlukla kırsal bölge", "kayda değer bir oranda kırsal bölge" ve "çoğunlukla kentleşmiş bölge" olmak üzere üç farklı bölge tanımı kullanmıştır. Bir bölgede kırsal topluluklarda yaşayan nüfusun oranı %50'den fazlaysa "çoğunlukla kırsal", %15 ile %50 arasında ise "kayda değer bir oranda kırsal", %15'den daha az ise "çoğunlukla kentleşmiş" kabul edilmektedir. Türkiye'de İnsani Gelişme Endeksi en düşük olan bölgelerde yaşayan dokuz milyona yakın insanın %35,7'si kayda değer bir oranda kırsal olan bölgede, %59,7'si ise çoğunlukla kırsal olan bölgelerdedir.

Görüldüğü üzere yoksulluk oranı kırlarda önemli ölçüde yüksektir ve bu bölgelerdeki insanlar için göç tek seçenek olarak görünmektedir. Ancak kentler, önceki dönemlerde olduğu gibi göçenlere çeşitli olanaklar sunamamaktadır. Kent yoksullarını oluşturacak eğitimsiz-işsiz kitlelerin kente göçü yoksulluğun bu iki unsurla olan ilişkisini de belirlemektedir.

¹²⁸ DPT, **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/tarim/tarim.htm>, 15 Haziran 2006.

¹²⁹ A. Halis Akder, "Türkiye'deki Bölgesel Eşitsizlikler ve Kırsal Yoksulluk (İnsani Gelişme Yaklaşımı)", **Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 122-127.

2.1.2. Yoksulluğun Eğitimsizlik-İşsizlikle İlişkisi

Yoksulluğun özelliklerini ortaya koyarken yoksulluğun ilişki içinde olduğu birtakım değişkenlere de bakılması gerekmektedir. Özellikle eğitim ve hane reisinin işteki durumu yoksullukla sıkı ilişki içinde olup, yoksulluğu belirleyen kriterler olmaktadır.

DB'nin ekonomik reformlar, yaşam standartları ve sosyal refah bağlamında Türkiye'yi incelediği araştırmasında, yoksulluk riskiyle en güçlü korelasyon içinde olan tek karakteristiğin eğitim olduğu, hanehalkı reisinin eğitim durumunun hanenin yoksul olup olmama durumunu belirlemede anahtar bir rol oynadığı belirtilmektedir.¹³⁰ Araştırma bulgularına göre eğitimsiz birinin hane reisi olduğu hanelerde yoksulluk riski eğitilmiş birinin reis olduğu haneye göre 10 kat fazladır.

Türkiye'ye ilişkin veriler de eğitim ve yoksulluk arasındaki güçlü bağı göstermektedir. Erdoğan'ın çalışması, yoksulların %31.94'ünün okur-yazar olmayanlar, %24.42'sinin okur-yazar olup da bir okul bitirmeyenler, %38.91'inin ise ilkokul mezunları olduğunu ortaya koymaktadır.¹³¹ Yoksulların %56.36'sını okur-yazar olmayan ve ilkokul diploması olmayanların toplamı oluştururken yüksek öğrenim görenlerin oranı %0.08'de kalmaktadır. DB'nin adı geçen araştırmasına göre reisleri okur-yazar olmayan bütün hanelerin yarısı, ekonomik bakımdan zayıftır ve neredeyse %15'i mutlak anlamda yoksuldur. Bu haneler, Türkiye'nin toplam nüfusunun %14'ünü temsil etmekte ve bütün yoksul hanelerin üçte birini oluşturmaktadır.¹³²

Türkiye İstatistik Kurumu'nun(TÜİK) verilerinden hazırlanan tablodan da anlaşılacağı üzere bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe yoksulluk oranı düşmektedir. Dolayısıyla yoksulluk riski düşük eğitilmiş fertlerin bulunduğu aileler için yüksek olmaktadır.

¹³⁰ World Bank-Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, **Türkiye: Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study**, Document of the World Bank, Report No 20029-TU, January, 2000, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/04/05/000094946_00022505304527/Rendered/PDF/multi_page.pdf, 9 Nisan 2006.

¹³¹ Güzin Erdoğan, **Türkiye'de Yoksulluk: Boyutu ve Profili**, DİE, 1997, http://www.dapaturk.com/pub/yoksullukla_mucadele.pdf, 19 Ekim 2005.

¹³² World Bank-Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, **a.g.m.**

Tablo 2.2. Hanehalkı fertlerinin eğitim durumu-yoksulluk oranı ilişkisi

Eğitim Durumu	Nüfus Payı*			Fert Yoksulluk Oranı		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004
okur-yazar olmayan	11,27	9,66	10,22	41,07	42,42	45,11
okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	19,32	19,96	21,30	34,60	35,87	33,67
İlkokul mezunu	33,57	30,47	30,15	26,12	27,55	24,36
ortaokul ve dengi mezunu	6,11	5,94	5,45	18,77	18,31	13,00
lise ve dengi mezunu	11,19	12,65	12,99	9,82	11,19	8,28
yüksekokul, üniversite ve üstü mezunu	3,79	4,41	4,77	1,57	2,66	1,33

Kaynak: TÜİK, **2004 Yılı Yoksulluk Çalışması**, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/YOKSL/T08_140206.xls, 8 Nisan 2006.

Yoksulluğu etkileyen önemli bir diğer unsur da emek piyasasındaki konum olmaktadır. DİE'nin verilerine göre Türkiye genelinde işteki durum ve işsizlik ilişkisi açısından yevmiyeli işçiler, tarımdaki ücretsiz aile işçisi ve işsizler yoksulluk riski en yüksek gruplar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2.3. Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna göre yoksulluk oranları

İşteki durum	Fert yoksulluk oranı %		
	2002	2003	2004
Toplam	26,96	28,12	25,6
15 ve daha yukarı yaştaki fertler			
İstihdamdaki fertler			
<i>Ücretli maaşlı</i>	13,64	15,28	10,35
<i>Yevmiyeli</i>	45,01	43,09	37,52
<i>İşveren</i>	8,99	8,84	6,94
<i>Kendi hesabına</i>	29,91	32,38	30,48
<i>Ücretsiz aile işçisi</i>	35,33	38,51	38,73
İşsizler	32,44	30,97	27,37
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	22,15	22,82	20,95
15 yaşından küçük fertler	34,55	37,04	34,02

Kaynak: TÜİK, **2004 Yılı Yoksulluk Çalışması**, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/YOKSL/T06_140206.xls, 8 Nisan 2006.

* Belirtilen eğitim gruplarının toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmıştır.

Ancak istihdama ilişkin olarak tek başına işsizlik, yoksulluğu etkileyen bir unsur olarak değerlendirilemez. Formel sektörde bir iş bulmuş olmakla birlikte çok düşük ücret alan ‘çalışan yoksullar’ı da bu kitleye dahil etmek gerekmektedir. Türkiye’de sosyal güvenlik kapsamındaki ücretlilerin %55’inin asgari ücretle çalıştığı ve asgari ücretin de, DİE’nin dört kişilik bir aile için belirlediği yoksulluk sınırının altında kaldığı dikkate alınırca çalışan yoksulların durumu daha net olarak görülecektir.¹³³ Türk-İş’in, asgari ücretin açlık sınırının %68.14’üne karşılık geldiğini, dört kişilik bir ailenin, asgari ücretle yalnızca 20 gün dengeli ve sağlıklı bir biçimde beslenebildiğini gösteren Mayıs 2006 araştırması duruma ilişkin önemli veriler sunmaktadır.¹³⁴

Eğitimsizlik-işsizlik-yoksulluk ilişkisinin gösterdiği gibi Türkiye’deki yoksulluğun, temelde eğitimsiz ve işsiz nüfusta yoğunlaşan geleneksel özelliklerinin varlığını bugün de koruduğunu söyleyebiliriz.

2.2. GEÇMİŞTEN BUGÜNE SÜREN YOKSULLUK VE ARKASINDAKİ FAKTÖRLER

Türkiye’de yoksulluğun nedenlerini anlamak için öncelikle, uluslararası iş bölümünün de bir gereği olarak ülkede izlenen ekonomi-politikaları incelenmelidir. Çünkü vergilendirme, kaynak aktarımı, sosyal yardımlar gibi gelir dağılımını etkileyen pekçok unsur tercih edilen politikalara göre değişmekte, buna göre ülkenin zenginini ve yoksulunu yaratmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye’de uygulanan kalkınma stratejisi temelinde değişen ekonomi politikaları izlenmeye çalışılarak, bu politikaların yarattığı ya da beslediği yoksulluk ortaya konabilir. Ancak bu tek başına yeterli değildir, bu politikaların Türkiye’nin kendine özgü koşullarında yarattığı durumları irdelemek de Türkiye’de yoksulluğu anlayabilmek için gereklidir. Örneğin bu ekonomi politikalarının yol açtığı göç olgusu ve göçlerin Türkiye kentlerine özgü bir sonucu olan gecekondulaşma, özellikle kent yoksulluğunun niteliklerini belirleyen faktörlerden biri olmuştur. Dolayısıyla ekonomi politikalarının genel özelliklerinin yanısıra Türkiye’de uygulanış biçimleri ve bu stratejilerin gelir dağılımını biçimlendirishi de önemli olmaktadır.

2.2.1. Makro-Ekonomik Politikalar

¹³³ Ayşe Buğra, “Asgari Ücret, Yoksulluk ve Bölücülük”, **Radikal İki**, 14.08.2005.

Ekonomideki bölüşüm ilişkilerinin ortaya çıkarılması için öncelikle sermaye birikim modellerinin incelenmesi gerekmektedir. Genel olarak sermaye birikim modeli de ülkenin uluslararası işbölümüne katılım biçimi, tarihsel gelişim düzeyi ve toplumsal kesimlerin karşılıklı ilişkilerince belirlenir. Diğer bir deyişle, “dönemlere göre içteki sınıf yapısı ile buna uyumlu olarak, dünya sisteminin gerektirdiği işbölümüne katılma biçimi, o döneme ait sermaye birikim sürecini belirlemede, devletin oluşturup uygulamaya koyduğu gelişme stratejileri ise sermaye birikim sürecinin gereklerine göre belirlenmektedir.”¹³⁵

1940’lardan beri, gelişmekte olan ülkelerde, genel olarak iki farklı büyüme modeli uygulanmıştır: ithal ikameci ve dışa-açık ihracata dayalı büyüme stratejileri. Her iki model birbiri ile bağlantılı olarak gündeme gelmiştir. İlk model, kapalı bir ekonomiyi kabul eder ve iç pazar yaratmaya yöneliktir. İkinci model ise, önceki modelle sağlanan sermaye birikiminin, ihracata dayalı bir büyümeyi sağlayacağını varsayar ve ülke içi üretimin, dışa açılarak uluslararası rekabetle güdümlenerek kendisine dış pazar yaratacağını öngörür.¹³⁶

Bu çerçevede Türkiye’de II. Dünya Savaşı sonrasında başlayarak ilk modelin geçerli olduğunu görürüz. İthal ikameci sanayileşmenin Türkiye’de 1954 yılında yürürlüğe konan ithalatı kısıtlayıcı kararlar ile başladığı genel kabul görmektedir.¹³⁷ Ancak tam olarak kurumsallaşması ve yasal-idari çerçevesinin kurulmasınının 27 Mayıs 1960’taki askeri müdahaleden sonra olduğu söylenebilir. 1960’tan sonra kabul edilen 1961 Anayasası ile planlı kalkınma dönemine giren Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme stratejisi bu dönemde kurulan Devlet Planlama Teşkilatı tarafından oluşturulan Beş Yıllık Kalkınma Planları(BYKP) ile yürütülmüştür.

Kalkınma planlarıyla yürütülen ithal ikameci sanayileşme, bir bütün olarak ekonomik, politik ve toplumsal dengeleri etkilemiş, dönemin yapısı bu strateji etrafında şekillenmiştir. “İthal ikamesine dayalı büyüme stratejisi döneminde ekonominin dış rekabete kapalı olduğu bir ortamda, aktif kamu müdahaleleriyle (düşük faiz ve kur

¹³⁴ “Asgari Ücret 20 Gün Doyuruyor”, <http://www.ntvmsnbc.com/news/376703.asp>, 29 Haziran 2006.

¹³⁵ Haldun Güllalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara: Yurt Yayınları, 1983, s. 11.

¹³⁶ Ercan Dansuk, **Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi**, Ankara: DPT, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Ücret ve Gelirler Dairesi, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT: 2472, 1997, s. 16.

¹³⁷ Boratav(2004), **a.g.e.**, s. 87.

politikası, kamunun altyapı yatırımları yanında doğrudan üretim faaliyetlerinde de bulunması vb.) sermaye birikiminin artırılarak ekonomik büyümenin hızlandırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, sanayinin geliştirilmesi yoluyla ekonomik büyümenin hızlandırılmasına önem verilmiştir.”¹³⁸ Devletin Kamu İktisadi Teşebbüsler(KİT) vasıtası ile doğrudan üretim faaliyetlerinde bulunması ekonomide kamu ağırlıklı bir görüntü yaratırken¹³⁹ artan kırdan kente göç ile beraber doğan istihdam sorununun hafifletilmesinde de önemli düzeyde katkıda bulunmuştur.

Bu dönem aynı zamanda kırların çözülmeye başlayarak kentlere göçün hızlandığı bir dönemdir. Kendi kendine yeten basit teknoloji tarımsal üretimin gerçekleştiği, esas itibariyle emek yoğun bir üretim alanı olan kırların, yeni teknoloji girişi/makineleşme ve yoğun tarımın genişlemesi gibi gelişmelerle tarımsal yapısı değişmiş, bu değişimin ortaya çıkardığı işgücü fazlası da kentlere göç etmiştir. Ancak kentler, göçenleri tamamen emebilecek dinamizmi ve büyüklüğü içlerinde taşımamaktaydı. Göç eden nüfusun oranı kentlerdeki sanayileşme ve örgütlenme hızından fazlaydı, bu nedenle kente gelenlerin yeni üretim ilişkilerine girişi de kolay olmadı.¹⁴⁰ Kente yeni gelenler, eski kent-içi yoksullarla beraber bu dönemin kent yoksullarını oluşturdular.¹⁴¹ Göç edenlerin kente ilk geldiklerinde marjinal/güvencesiz işlerde çalışsalar bile, zamanla geliştirilen ilişki ağları ve özellikle kamu sektöründe işe girme olanağı sağlayan patronaj ilişkileri sayesinde formel işlerde istihdam olanağını ve umudunu taşıyor olmaları bu döneme dair önemli bir olgudur.¹⁴² Bu olgu, dönemin kent yoksullarının umudunu yitirmiş yığınlar olarak yoksulluk kültürünün taşıyıcıları olmasını engelleyen önemli bir faktör olmuştur.

İthal ikameci ekonomi politikalarının uygulandığı dönemde kentleşme dinamiği devlet tarafından da desteklenmiş, bu desteğin nedeni İkinci BYKP’da şu ifadelerle

¹³⁸ TUSİAD-DPT, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme(1972-2003)**, TUSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi, No: 6, İstanbul: TUSİAD Yayınları, 2005, s. 45.

¹³⁹ 1963-1967 arası KİT’lerin imalat sanayideki çıktısının payı %43, katma değerdeki payı ise %62 düzeyinde gerçekleşmiştir. DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, Ankara, 1973, s. 206-208.

¹⁴⁰ Kiray, bu kıyaslamayı endüstriyel gelişme artışının (1973 yılı itibari ile) Türkiye’de her beş yılda %8 olmasına karşılık, kırdan kopma sürecinin göstergesi olan kentsel merkezlere göç hızının ise beş yılda %18 olduğu tespiti ile görünür kılmaktadır. Bu durumu önemli bir çelişki olarak göstermekte ve yapısal değişmelerin yeterince hızlı olmadığına da dikkati çekmektedir. Mübeccel B. Kiray, “Geçekondu: Azgelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, **Kentleşme Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s. 97.

¹⁴¹ Kentsel yoksulluk, göçmenlik ile sıkı etkileşim içinde bulunan bir olgudur. Bunun nedeni kentsel yoksulluk ile göçmenlik arasındaki iki yönlü ilişkidir. Özellikle azgelişmiş ülkelerde, kent yoksulluğunun ortaya çıkmasında göçün önemli bir rol oynaması bu ilişkinin bir yönünü oluşturmaktadır. Diğer yönü ise, kentteki yoksulluk olgusundan en fazla etkilenen kesimin göçmenler olmasıdır. Kaygalak, **a.g.m.**, s. 132.

açıklanmıştır: “Şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır.”¹⁴³ Bahsedilen kentleşmenin itici gücünün en önemli boyutlarından biri de göç edenlerin “kentlerde daha ileri bir düzeyde tüketici olarak piyasa ekonomisine dahil olmaları”¹⁴⁴ ve bu sayede iç pazarı genişletmeleridir. Ancak bu genişleme için alım gücünün doğrudan veya dolaylı ücret artırıcı önlemlerle yükselmesi gerekmektedir. Azgelişmiş ülkelerin önemli bir bölümünün ithal ikamesi döneminde tanıştığı sendikal haklar, yaygın eğitim olanakları, sağlık hizmetleri, iş güvencesi ve emekliliğe ilişkin düzenlemeler, bu çerçevede değerlendirilebilir.

Temel özellikleri bu olan ithal ikamesinde düzenin, büyüme temelinde ve toplumun temel sınıfları arasında varolan uzlaşmaya dayalı bir şekilde devam ettiği söylenebilir. Elbette bunun kurulmasını ve sorunsuz işleyebilmesini sağlayan temel öge devlet ve onun toplum içinde oynadığı hakem rolüdür.¹⁴⁵ Bu hakem rolü ve iç pazarın genişletilmesi amacı, bir taraftan -yetersiz de olsa- sosyal politika uygulamalarını gündeme getirmekte bir taraftan da dönem içerisinde sayısal olarak büyüyen kent yoksulları için kimi mücadele yollarını açık tutmaktadır.

Türkiye'de yoksulluk sorununu farklı bir aşamaya getiren sürecin başlangıç tarihi olarak 1980 yılını kabul edebiliriz. Çünkü bu dönemde yaşama geçirilen politikalarla işsizlik, gelir dağılımı dengesizliğinin artması, toplumsal ve mekânsal kutuplaşmaların belirginleşmesi, sosyal adalet düşüncesinin gerilemesi, kamusal hizmet alanının daraltılması gibi yoksulluk olgusunu besleyen süreçler yaşanmıştır.¹⁴⁶ Esas itibari ile sonuçlarını 1990'lı yıllarda net olarak gösterecek olan bu yeni dönem, önemli ekonomik ve siyasi dönüşümlerle birlikte 24 Ocak 1980 Kararları ile gelmiştir. Bu tarihten itibaren ithal ikameci strateji terk edilerek yerine ihracata dayalı büyüme stratejileri uygulamaya konulmuş, dönemin dengeleri de bu yapı çerçevesinde şekillenmiştir.

İthal ikameci stratejinin terk edilme süreci dünyadaki gelişmelerle yakından ilgilidir. 1970li yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesiyle tüm dünyada yaşanan bunalım

¹⁴² Kaygalak, **a.g.m.**, s. 136-137.

¹⁴³ DPT, **İkinci BYKP**, Ankara, 1968, s. 263.

¹⁴⁴ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁴⁵ Işık-Pıncıoğlu, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁴⁶ Kaygalak, **a.g.m.**, s. 137.

ve enflasyon dalgasından sonra ABD ve İngiltere’de yeni iktidarlar Keynesci, refah devleti politikalarını terk ederek neoliberal bir strateji benimsemiştir. ABD’nin yönlendirmesiyle uluslararası kuruluşlar da uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılmasını ve ülkelerin iç uygulamalarında da piyasa süreçlerine daha fazla ağırlık vermelerini talep etmeye başlamıştır. Böylece ithal ikameci stratejiler terk edilirken dünya ekonomisi yeni bir küreselleşme dönemine girmiştir.¹⁴⁷ 1978 yılından sonra Türkiye ekonomisinin içine girdiği tıkanıklık ve büyüme oranlarındaki hızlı düşüşle gündeme gelen 24 Ocak Kararları, ihracata yönelik büyüme modeline geçerek bu yeni küreselleşme dönemine uyum sağlama çabası olarak da değerlendirilebilir.

İhracata dayalı büyüme stratejisinde, piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi ve ekonominin dış rekabete açılması, ekonomide sermaye birikiminin ve verimlilik artışının başlıca kaynakları olarak ele alınmıştır.¹⁴⁸ Dışa açılma, ihracatın artması için bir zorunluluktan ancak bir diğer zorunluluk da ücretlerin düşürülmesiydi. Krize çözüm savıyla yürürlüğe konulan istikrar programının en önemli dayanağı da Türkiye’nin bu kadar yüksek ücretlerle ihracat yapamayacağı, dolayısıyla sendikaları disipline etmenin zorunluluğu oluşturmaktaydı.¹⁴⁹ Bu, sermayenin Türkiye’yi düşük ücretli bir ekonomiye dönüştürerek dünya kapitalist sistemi ile bu konumda bütünleşmeye dönük stratejisinin de bir sonucuydu. Bu dönüşümün sanayi ürünleri ihracatında büyük bir sıçramaya yol açması beklenmiş ve ucuz işgücünün, yabancı sermaye açısından Türkiye’nin çekiciliğini arttıracığı umulmuştur.¹⁵⁰ Bir başka ifadeyle “küreselleşen ulusal ekonomide ücretlerin üretkenlik kazanımlarıyla olan -kabaca da olsa- birlikteliği, 1980 dönüşümü ile kopartılmış ve 1950’den bu yana gelen artış trendi terk edilmiştir.”¹⁵¹

Bu dönemde benimsenen politikaların ikinci bir özelliği de, liberal politikalar gereği devletin koruyucu, kollayıcı rolünden geri çekilmesidir. Buna bağlı olarak 1980 sonrası IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları uyarınca başta sosyal güvenlik ve ücret

¹⁴⁷ Şevket Pamuk, “Karşılaştırmalı Açından Türkiye’de İktisadi Büyüme, 1880-2000”, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav’a Armağan, Eds. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinc Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları: 2003, s. 394.

¹⁴⁸ TUSİAD-DPT, **a.g.e.**, s. 54-56.

¹⁴⁹ Mustafa Sönmez, **Gelir Uçurumu Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, İstanbul: Om Yayınevi, 2001, s. 175.

¹⁵⁰ Boratav bu yaklaşımın kısa dönemli bir perspektifi yansıttığını, bu nedenle başarısının Türkiye burjuvazisi açısından dahi kısa dönemli olacağını belirtmiştir. Korkut Boratav, **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995, s. 40.

olmak üzere tarımsal destekleme, vergi ve kamu istihdamı ile ilgili alanlarda çalışan sınıflar ve küçük üreticiler aleyhine bir dizi politika uygulanmıştır.¹⁵² Devlet, sosyal harcamaların payını azaltarak dar gelirli aleyhine bir durum yaratırken, yüksek miktardaki borç faizleri ile faiz geliri sahibi sermayeye önemli bir gelir aktarımı sağlamıştır.

Özellikle 80lerin sonlarına doğru kamu finansman açıklarının öneminin artması ile nakit açığının piyasadan karşılanması yoluna gidilmesi devlet tahvili, Hazine bonusu vb. kamu menkul kıymet satışlarını hızla arttırmıştır. Öyle ki, iç borç faiz harcamalarının, kamu yatırım harcamalarına oranı 1992'den itibaren %100'ün üzerine çıkmış ve 1999'da %638'e yükselmiştir.¹⁵³ Oluşan büyük borç stokunun kamu maliyesi üzerinde yarattığı yük ise, başta sağlık ve eğitim olmak üzere sosyal sektör yatırımlarının ve cari harcamaların daha da sınırlanmasına kalmasına yol açmıştır. Bu durum da ekonomiyi daraltıcı, işsizliği arttırıcı, gelirlerini düşürücü etkisiyle ücretli, dar gelirli kesimleri olumsuz etkilemiştir. Öte yandan devlet tahvili ve Hazine bonusu biçimindeki borçlanmalara verilen yüksek faizin cazibesi bankaları, sanayi şirketlerini, devlete borç verip onun faiziyle birikimi sürdürme yoluna itmiştir. Örneğin 1983 yılında 500 büyük işletmenin bilançolarındaki faaliyet dışı gelir %19.6 iken 1990'da %33.3'e, 1996 yılında %53'e ve 1998'de de %80'e ulaşmıştır.¹⁵⁴ Böylece milli gelirin çok büyük bir kısmı 80li yıllarda ihracat teşvikleri, sonrasında da kamu iç borçlanması yoluyla faiz gelirleri olarak üst gelir gruplarına aktarılmıştır.¹⁵⁵ İhracata yönelik yeni birikim stratejileri, sanayi sermayesi yerine mali sermaye ile spekülatif sermayenin genişlemesine, dolayısıyla üretmeden zengin olan küçük bir rantiyeye kesiminin palazlanmasına yaramıştır. Daha da önemlisi, rant ekonomisi büyürken üretim ve istihdam yaratan reel sektörün daralması olmuştur. Bu durumun işsizliği ve yoksulluğu olumsuz yönde etkileyeceği aşikardır.

¹⁵¹ Erinç Yeldan, "12 Eylül'ü Aşmak İçin...", *Cumhuriyet*, 07.09.2005.

¹⁵² Tülin Öngen, "Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi", *İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, Korkut Boratav'a Armağan, Eds. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 183.

¹⁵³ Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler", http://www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldanbs/Yazilar_BSB/BSBgegp.doc, 9 Kasım 2005.

¹⁵⁴ İSO, "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu", *İSO Dergisi*, Eylül 1997, s. 52.

¹⁵⁵ Kamunun yaptığı iç borçlanmanın 2000 yılında %79.7'si, 2001'de %76.0'ı, 2002'de %84.1'i, 2003'de %78.2'si, 2004'de %89.0'ı, 2005 Ağustos itibarıyla de %90.1 bankalar ve özel sektörden yapılmıştı. Maliye Bakanlığı, *Yıllık Ekonomi Raporu 2005*, 2005, s. 90.

1940'lerden beri, gelişmekte olan ÷lkelerde uygulanan iki farklı büyüme modelinin Türkiye'de izlediği çizgi genel özellikleri ile bu şekildedir. Bu genel politikaların yanısıra her ÷lkenin kendine özgü koşullarının yarattığı sonuçlar da yoksulluğu belirleyen, etkileyen unsurlar olmaktadır. Örneğin Türkiye için göç olgusu bu açıdan önemlidir.

2.2.2. Göç Olgusu ve Kentlerin Yetersizlikleri

Kentbilim literatüründe yer alan başlıca dört kentleşme nedeni vardır.¹⁵⁶ Kırsal alanın mahrumiyetliklerinden kaynaklanan itici nedenler, kentin sunduğu çeşitli olanakların yarattığı çekici nedenler, iletici nedenler ve teknolojik nedenler. İtici nedenler, dönemin Türkiye kırsalı hatta küçük ölçekli kentleri için bile söz konusu edilebilir, ancak, tek başına itici nedenlerden kaynaklanan bir göç ve ona bağlı bir kentleşme olgusundan bahsetmek zordur. İkinci etkenin de Türkiye kentleşmesi için sınırlı bir etkiye sahip olduğu kabul edilebilir. Çünkü, bu tarz bir mobilite belli bir zenginlik düzeyini gerekli kılmaktadır, dönemin kırsal ekonomisi göz önüne alındığında bunun ne denli zor olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Kentleşme nedenleri arasında gösterilen iletici nedenler, kırsal kenti birbirine bağlayan yolların gelişmesidir. Nitekim 50'li yıllardan sonra, Marshall yardımı uyarınca Türkiye'de makineli karayolu yapımına girişilmiş, önceki dönemle kıyaslandığında önemli uzunlukta bir karayolu ağına sahip olunmuştur.¹⁵⁷ Bu dönemde, kırsal kendi içine kapanık yapısı kırılarak kırdan kente olan süreli ya da daimi amaçlı göçler hızlanmıştır.

Son olarak, teknolojik nedenler, kırdan kopmayı hazırlayan teknolojik bir yeniliğin kullanıma girmesi bağlamında bir tür itici neden olarak da görülebilir.¹⁵⁸ Marshall yardımından sonra, kırsal alana traktörün girmesi, kırsal yapısının dönüşümünde ve kentleşmenin ivme kazanmasında hayati öneme sahip olmuştur. Traktörün kullanıldığı durumlarda ortalama dört kişilik emek gerektiren bir işin tek kişiyle yapılmasının mümkün olması gizli işsizliğin açık işsizlik haline gelmesine neden olmuştur. Üstelik miras gibi yollarla küçülen topraklar aileyi beslemekten de

¹⁵⁶ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, 7. Baskı, s. 66-74.

¹⁵⁷ Karayolları uzunluğundaki en yüksek artış 14.462 km. ile 1950-60 döneminde gerçekleşmiştir. DİE, **İstatistiklerle Türkiye**, Ankara: DİE, 1997, s. 78.

¹⁵⁸ Doğan Bıçkı, "Kentleşme Sorunları ve Türkiye Özelinde Çözüm Önerileri", http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=145, 10 Eylül 2005.

uzaklaşmıştır. Böylelikle, çoğu kez mesleksiz olan kitleler kente iş arama yoluna düşmüştür.¹⁵⁹

Tablo 2.4. Şehir ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı (%)

YIL	ŞEHİR	KÖY
1927	24,22	75,78
1935	23,53	76,47
1940	24,39	75,61
1950	25,04	74,96
1960	31,92	68,08
1970	38,45	61,55
1980	43,91	56,09
1990	59,01	40,99
2000	64,90	35,10

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=193, 18 Temmuz 2006.

Tablodan da izleneceği gibi 1950’den itibaren, özellikle de 1980’den sonra kent nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payı artmış, dolayısıyla kentlerde nüfus sıkışması olmuştur. Ancak Türkiye’de kentler, göçenleri tamamen emebilecek dinamizmi ve büyüklüğü içlerinde taşımamaktadır. Göç eden nüfus oranı, her dönem, kentlerde sanayileşme ve örgütlenme hızından fazladır ve bu nedenle kente gelenlerin yeni üretim ilişkilerine girişi kolay olmamıştır. Göç hızının sanayileşmeden yüksek olması, kır kökenli yeni kentlilerin ya işsiz kalmasına ya da marjinal/enformel sektörlerdeki işlerle idare etmelerine yol açmıştır.¹⁶⁰ Kongar da, kentlere gelen nüfusun sanayileşme süreci çerçevesinde yaratılan yeni iş alanlarının çok üstünde olduğunu, bunun sonucu olarak da kentlerdeki gizli ve açık işsiz oranının sürekli arttığını belirtmektedir.¹⁶¹ Hızlı sanayileşmeden kaynaklanmayan böyle bir kentleşme Keleş’in ifadesi ile “köylerdeki gizli işsizliğin kentlere taşınması”dır.¹⁶²

Kentlere doğru olan büyük göçün doğurduğu sorunlardan biri de, konut yetersizliğidir. Kente göç eden insanlar için kente, hayata tutunmanın birinci koşulu konut sahibi olmaktır. Çünkü konut, barınak olmanın ötesinde güvence, gelir ve tasarruf

¹⁵⁹ Kıray makineleşme nedeniyle oluşan göçü, ülkedeki ilk nüfus hareketlerini başlatan en önemli etken olarak kabul eder. Kıray(1998), “Türkiye’de Dış Göçten Etkilenen Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılanışı”, s. 69.

¹⁶⁰ Ahmet İçduygu-İbrahim Sirkeci, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Göç Hareketleri”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Der. Oya Baydar, İstanbul: Tarih Vakfı, 1999, s. 252.

¹⁶¹ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998, s. 559.

¹⁶² Keleş, **a.g.e.**, s. 73.

kaynağı olarak pekçok işlevi içinde taşır.¹⁶³ Kişiyi öncelikle bir yaşam mekânı sunan konut, özellikle işsiz ya da güvencesiz işlerde çalışanların hem kendileri hem de çocukları açısından önemli bir sosyal güvence kaynağıdır. Kira olarak ödenecek paranın başka tüketim alanlarına kaydırılması konut sahibine önemli bir ekonomik rahatlama getireceği gibi mekâna yapılan eklemelerle doğrudan ya da dolaylı ek gelir de sağlanabilir. Bu da konut sahibinin yaşam mücadelesini kolaylaştıran bir etki yaratmaktadır. Kiracı ile karşılaştırıldığında konut sahibini pekçok yönden avantajlı bir konuma taşıyan bu işlevler konut sahipliğinin kırdan göçen/kent yoksulu açısından ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle konutun kent yoksullarının yaşam stratejilerinde kilit rol üstlendiği söylenebilir. Ancak devletin, formel konut piyasasından yararlanamayacak durumda olan bu kitleler için herhangi bir faaliyette bulunmamış olması, onları enformel konut piyasasına itmiş, buldukları çözüm ise ‘gecekondu’ olmuştur.

Gecekondu, kente yeni gelen, kentte tutunmaya çalışan kesimin sayılan tüm bu nedenlerden (konutun işlevlerinden) dolayı, işgal ettikleri alanlarda, başlangıçta kendilerine, kendi emeklerini kullanarak ve sadece kullanım amacıyla yaptıkları barınaklar olmuştur.¹⁶⁴ Çoğunlukla hazine arazileri üzerinde yapılan gecekondu derme çatma malzemelerle -kimi durumlarda yakın çevreden yardım alınsa, hatta belli durumlarda işçi ya da usta çalıştırılsa bile- kullanıcının bizzat kendisi tarafından yapılmıştır. Bu özellikleri ile ilk dönem gecekondu köyden kente göçen kitle için önemli bir işlev görerek yeni kentliler için kolay konut olanağı sağlamış, önemli bir toplumsal devingenlik ve servet birikim kanalı olmuş, kente yeni gelmiş olmanın yarattığı sorunları önemli ölçüde gidermiştir.¹⁶⁵

Bu şekilde gecekonduarda yoğunlaşan ve büyük kentlerin hemen tümünde kent nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturan bu insanlar için en temel şey, yaşamı devam ettirebilmek olmuştur. Sağlık, beslenme, barınma vb. koşullar açısından kentin diğer alanlarında oturanlara göre kötü durumda olan bu insanlar, çoğu kez, kabul edilebilir bir

¹⁶³ Melih Ersoy, “Kente Göç Eden Nüfusun Konut Sorunu”, **Konut’94**, Ankara: Kent-Koop Yayınları, 1994, s. 59.

¹⁶⁴ Sema Erder, “Dünden Bugüne Gecekondu ve Gecekondu”, **Türkiye’de Toplumsal Değişim**, Der. Ali Bayramoğlu, İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı, Türkiye’nin Sorunları Dizisi-24, 1997, s. 20.

¹⁶⁵ Konut edinmenin oldukça kolay bir yolu olan gecekondu yapımı Türkiye kentleşmesinde son derece yaygınlaşarak, yeni kentlilerin ihtiyaçlarına büyük oranda cevap vermiştir. Öyle ki 1983’te şehir nüfusunun %55’i bu alanlarda yaşıyordu. 1987’de ise Türkiye’nin toplam kentli nüfusunun üçte birinin gecekonduarda yaşadığı tahmin

yaşam standardının altında yaşamışlardır. Ancak bu koşullara rağmen ekonomik ve siyasal alanda pasif kalmamışlar, refah devleti uygulamalarına alternatif dayanışma biçimleri ve ilişki ağlarının yardımı ile aktif ve katılımcı olmuşlardır.¹⁶⁶ Daha da önemlisi sistem her zaman yeniden başlayıp yeniden başarı elde etmeyi olanaklı kıldığı için göç edenler kötümser ve kadercı olmamış, yoksulluğu kalıcı bir durum gibi algılamak yerine geçici bir durum olarak kabul etmişlerdir.¹⁶⁷

Kırdan kente göçenlerin kendileri için yarattıkları esnek (aile büyüdükçe değişip gelişebilen), geçici ve marjinal bir barınma çözümü olarak anlaşılan gecekondulaşma, zamanla kentsel rantlara el koyma, hızla gelişen bir kentsel arsa spekülasyonu aracı haline dönüşmüştür.¹⁶⁸ Yapıldıkları dönem kent dışında kalan gecekonduların, kentlerin hızlı büyümesi sonucu kent içinde kalması ile değeri artınca, büyüyen ranta el koyabilmek isteyen gecekondulaşma sahipleri mevcut yapılarına ek yaparak satmak, kiraya vermek veya yapılarını tümüyle yıkarak yerine kaçak apartman inşa etmek yoluna gitmiştir. Çıkarılan af yasaları ve ıslah imar planları ile gecekondular yasallaşmış formel konut piyasası ile eklemlenince bu alanlarda yaşayanlar da yerleşiklik kazanıp önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Böylece geniş kitleler yoksullukları ile başedebilme hatta zenginleşebilme olanaklarına kavuşmuşlardır. Ancak bu sürecin getirileri eşit dağılmamış, gecekonduların bir kısmının zenginleşmesi ile başlangıçta görece homojen olan gecekondular bu özelliklerini yitirmişlerdir. Gecekondulaşma alanlarında bir kişinin birden fazla konut sahibi olması yaygınlaşırken kentlerin bu kesimlerine yerleşenler, imar afları ile elde ettikleri kazanımları kendilerinden sonra gelen kesimlere kiralık konut olarak sunmuşlar, kiracılık gecekondulaşma alanlarında belirgin bir biçimde artmıştır.¹⁶⁹ Gecekondulaşmanın ticarileşmesi ile başlayan bu dönüşüm kente önceden gelenin yoksulluğunu sonradan gelene devrettiği bir 'nöbetleşe yoksulluk'¹⁷⁰ olgusunu doğurmuştur.

ediliyordu. Jenny B. White, **Para ile Akriba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emegi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 51.

¹⁶⁶ Işık-Pınarcıoğlu, a.g.e., s. 76-77.

¹⁶⁷ Mübeccel B. Kiray, "Toplumsal Değişme ve Kentleşmede Düşük Gelirli", **Kentleşme Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s. 148.

¹⁶⁸ DPT, **Konut: Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: DPT, Yayın No: DPT 2594-ÖYK-606, 2001, s. 9.

¹⁶⁹ Alpar ve Yener tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre gecekondulaşma alanlarındaki kiracılık oranları ruhsatlı konut stokundakilere yaklaşıp, İstanbul'da %32.7'ye, Ankara'da %28.5'e, İzmir'de ise %27.7'ye ulaşmıştır. İ.Alpar-S.Yener, **Gecekondulaşma Araştırması**, Ankara: DPT, Sosyal Planlama Dairesi, 1991, s. 32.

¹⁷⁰ Işık-Pınarcıoğlu, a.g.e., s. 155.

Türkiye'deki göç olgusuna ilişkin belirtilmesi gereken bir başka önemli göç hareketi de özellikle 1990'lı yıllarda -bölgede yaşanan olaylara bağlı olarak- Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelen kitlesel göç dalgasıdır. OHAL Bölge Valiliği'nin 1997 yılı verilerine göre, toplam 905 köy ve 2523 mezranın, yani 3428 yerleşim yerinin boşaltılması sonucu, bölgeden 450 bin kişi göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁷¹ Böyle bir göç dalgası ile kentlerin yaşama olanakları ve istihdam açısından kaldıramayacağı kadar bir yük altına girdiği açıktır. Diğer yandan kendi belirleyemediği koşullar altında ve bir ölçüde gönülsüz olarak kentlere akın eden kitle de, yoksulluk ve uyumsuzluk sorunu yaşamaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu (UNCHR) raporuna göre,¹⁷² özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde zorunlu göçe maruz kalan ve İstanbul, İzmir, Mersin ve Adana gibi büyük metropoller ile Diyarbakır ve Batman gibi bölge içi şehirlere yerleşen bu insanların %82.4'ünde sağlık ve %78.9'unda yetersiz beslenme sorunları gözlenmekte, çocuk ölüm oranı ise %21.6 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmektedir. Zorunlu göçten önce %87.1'inin geçimini tarımdan sağladığı bu ailelerin %91.3'ü zorunlu göç sonrasında işsizlikle karşı karşıya kalmıştır.

Kentlere göç sürdükçe yoksulların biriktiği gecekondu semtleri veya kenar mahalleler de büyümektedir. Ancak bu yerlerde yaşayanlar, eski kentiçi yoksullarının aksine kent içinde tutunmak ve yükselebilmek için bir savaşıma girmeyi göze alabilen ve yasal ile yasal olmayan arasındaki çizgide gezinmeyi kolaylıkla kabullenen bir kesimdir.¹⁷³ Dolayısıyla bu yerler sadece işsizlik ve yoksulluk değil zaman zaman suç oranının da yüksek olduğu bölgelerdir. Örneğin, kentlerde sokağa veya suça itilen çok sayıda çocuğun ailesinin, çoğunlukla kentlere göç etmiş ve gecekondu bölgelerinde yaşamaya çalışan aileler olduğu ortaya çıkmaktadır. İstanbul'da 34 sokak çocuğuyla yüzyüze görüşmelerle yapılan bir alan araştırmasında¹⁷⁴ bu çocukların yarıdan fazlasının 6 ve daha üzeri fertlerden oluşan, Doğu Anadolu Bölgesi'nden göç etmiş kalabalık ailelerden geldiği ve ailelerinin düzenli bir gelir kaynağından yoksun olduğu

¹⁷¹ CHP, **Doğu ve Güneydoğu Raporu (Ocak 1999)**, http://www.chp.org.tr/index.php?module=reports&page=list_sub_reports&report_id=16, 23 Temmuz 2006.

¹⁷² UNCHR, **Economic Social and Cultural Rights 2004**, <http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/FramePage/Docs%20CHR?OpenDocument&Start=1&Count=15&Expand=7>, 06 Ağustos 2006.

¹⁷³ Işık-Pınarcıoğlu, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁷⁴ Adalet B. Alada-Sevği Usta Sayıta-Sezai Temelli, "Küreselleşme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002.

görülmektedir. Görüşme yapılan çocukların arasında, aileleri düzenli bir gelir kaynağına sahip olanların sayısı sadece 3'tür. Kalabalık aile yapısının da getirmiş olduğu sıkıntıların ön plâna çıktığı bu hanelerde hâkim olan unsur yoksulluk olarak tanımlanabilir.

2.2.3. Gelir Dağılımındaki Dengesizlik

Yoksulluğun arkasındaki önemli faktörlerden bir diğeri, toplumsal kutuplaşma, dışlanma gibi sorunları da beraberinde getiren gelir dağılımı adaletsizliğidir. Türkiye için de gelir dağılımındaki dengesizlik önemli bir problem olarak durmaktadır. Öyle ki Türkiye, dünyada gelirin en kötü dağıtıldığı ilk 20 ülke arasında yer almaktadır.¹⁷⁵ Türkiye'deki gelir dağılımı adaletsizliğinin boyutları üç farklı düzeyde irdelenebilir: Kişisel gelir dağılımı, fonksiyonel gelir dağılımı ve bölgesel gelir dağılımı.

Tablo 2.5. 1963-2003 arası kişisel gelir dağılımı (%)

	1968	1973	1987	1994	2002	2003
En Yoksul %20	3,0	3,5	5,2	4,9	5,3	6,0
İkinci %20	7,0	8,0	9,6	8,6	9,8	10,3
Üçüncü %20	10,0	12,5	14,1	12,6	14,0	14,5
Dördüncü %20	20,0	19,5	21,2	19,0	20,8	20,9
En Zengin %20	60,0	56,0	49,9	54,9	50,1	48,3
GİNİ KATSAYISI	0,56	0,51	0,43	0,49	0,44	0,42

Kaynak: Tuncer Bulutay-Serim Timur-Hasan Ersel, **Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968**, Ankara: SBF, 1971.

DPT, **Gelir Dağılımı 1973**, Ankara, 1976.

DİE, **Gelir Dağılımı Araştırmaları 1987-2003**, www.tuik.gov.tr, 16 Temmuz 2006.

Kişisel gelir dağılımı istatistikleri, 1968'den 2003'e bir düzelme trendi gösterse de 2003 itibarıyla en zengin %20'lik dilim en yoksul %20'nin 8 katı gelir elde etmektedir. Ancak bu verilere dair kimi itirazlardan da bahsedilmesi gerekir. Mustafa Sönmez, 2003 yılı için hazırlanan GSMH tablosunda bölüşülen gelirin 219 katrilyon TL olarak verildiğini ancak DİE gelir dağılımı araştırmasında bu rakamın 119 katrilyon TL

¹⁷⁵ Mustafa Sönmez, "Dağılamayan Gelir", **Görüş**, Sayı: 49, Kasım 2001, s. 61.

olduğunu hatırlatmakta ve eksik beyan sorununun gelir dağılımı verilerinden sağlıklı sonuçlar çıkmasına neden olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷⁶ Sönmez'e göre GSMH ve DİE rakamlarında eksik beyanların büyük bölümü üst gelir grubundaki hanelere giden kâr/faiz/rant kategorisindedir. Ücretliler için 18, tarım kesimi için ise 8 katrilyon eksik beyan bulunurken kâr/faiz/rant gelirlerinde 75 katrilyon TL eksik bulunmaktadır. Nitekim kâr/faiz/rant kategorisi DİE gelir dağılım araştırmasında %30 pay almış görünürken, GSMH tablosunda %54 pay sahibidir ve bu gelirlerin önemli bir bölümü de üst gelir grubundaki hanelere giren gelir türüdür. TCMB Uzmanlarından Zafer Yükseler de Sönmez ile paralel saptamalarda bulunmaktadır. Yükseler 1994-2003 döneminde, menkul kıymet gelirlerinin kaynağı olan mali varlıkların, GSMH'ya oran olarak önemli bir artış göstermesine rağmen anket sonuçlarına göre, menkul kıymet gelirlerinin kullanılabilir gelir içindeki payının hızla gerilemesini bir çelişki olarak nitelendirmektedir. Benzer şekilde, TÜFE endeksinde nispi fiyat yapısının kira grubu lehine önemli ölçüde değişmesine ve tüketim harcamaları anketlerinde konut harcamalarının payındaki artışa rağmen gerçek kira gelirlerinin kullanılabilir gelir içindeki payının azalmasını da bu verilerin sağlıklı olduğuna dair şüphe yaratan unsurlar olarak sıralamaktadır.

Gelir dağılımına ilişkin başka bir araştırma da Veri Araştırma Şirketi tarafından gerçekleştirilmiştir. Veri Araştırma Şirketi'nin yaptığı Veri-SGT 2002¹⁷⁷ araştırmasına göre en üst ve en alt gelir dilimindeki hanelerin gelirleri arasında 20 kat fark olduğu görülmektedir.

Tablo 2.6. Krizden sonra en üst ile en alt gelir grupları arasındaki farklar

	2002 en üst	2002 en alt
Yıllık ortalama hane geliri (USD)	20.323	1.012
Yıllık ortalama hane harcaması	10.196	844
Yıllık ortalama hane geliri harcaması farkı	10.126	168
Yıllık ortalama kişi başına düşen gelir	5.486	280

Kaynak: Veri Araştırma Şirketi, **Veri Statü-Gelir-Tüketim (SGT) Araştırmaları**, http://www.veriarastirma.com/2000_2002_verileri/sosyo_ekonomik_tabakalasma_yapisi.ppt#29 9,5,Slide 5, 7 Kasım 2005.

¹⁷⁶ Mustafa Sönmez, "DİE'nin Yoksulluk "Sefaleti" ve Oltaya Takılanlar...", <http://www.ekohaber.net/database/haber837.asp>, 10 Eylül 2005.

¹⁷⁷ Türkiye'deki 20 bin ve daha fazla nüfuslu 279 yerleşim merkezinde yaşayan kentli nüfusu temsil eden araştırma, 1940 hane ve bu hanelerdeki 14 yaşından büyük 4970 kişiyle yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir.

484.880 hanenin bulunduğu üst %5'lik dilimdeki hanelerin yıllık ortalama geliri 20.323 dolarken alt gelir grubundaki 488.294 hanenin yıllık ortalama geliri 1012 dolardır. Tablodaki önemli bir diğer gösterge ise üst %5'lik dilimde bulunan hanelerin gelirlerinin neredeyse yarısını harcamaları dışında tutabilirken alt gelir grubundakilerin gelirlerinin ancak %17'sini tasarruf edebilmeleridir. Aynı şirketin bir diğer araştırmasına göre en alt %5 ile en üst %5'lik dilim içinde yer alan haneler arasında 2000 yılında 27.2 kat olan gelir farkı 2001 kriziyle beraber 20.1 kata inmiş, 2004 yılında ise yeniden açılarak 23.9 kata ulaşmıştır.¹⁷⁸ Yani 2001 krizi, gelir dağılımı eşitsizliğini azaltma yönünde işlev görmüşse de bu, zenginleşerek değil yoksullaşarak gerçekleşmiştir. 2004 yılı verileri ise gelir dağılımı farkının tekrar açılmaya başladığını göstermektedir.¹⁷⁹ En üst ve en alt %5'lik gelir dilimi karşılaştırıldığında, en üst %5'lik gelir dağılımındaki hanelerin yıllık ortalama kullanılabilir gelirlerinin 2002'deki 20.323 dolar düzeyinden 40.215 dolara, toplam gelirden aldıkları payların da %19.9'dan %22'ye çıktığı belirlenmektedir. En alt %5'lik gelir dilimindeki hanelerin toplam gelirden aldıkları pay ise -yıllık ortalama kullanılabilir gelirlerini 2002'deki 1012 dolar düzeyinden 1687 dolara çıkarmış olmalarına rağmen- %1'den %0.9'a gerilemiştir. Kentsel Türkiye'nin hane ve kişilerinin sosyo-ekonomik statü tabakalarına göre dağılımında ise, 2002'de hanelerin %1.5'ini teşkil eden ve toplam gelirden %4.7 pay alan en üst (A) tabakanın, 2004'de hanelerin %2.5'ini oluştururken payını da büyütürken %11.5'e ulaştığı görülmektedir. Görülen o ki 2001 krizi sonrası yeniden zenginleşme süreci gelir dağılımı eşitsizliğini tekrar büyütmeye başlamıştır.

Sönmez tarafından gerçekleştirilen “2000'de Türkiye'de ve İstanbul'da Gelir Dağılımı” adlı çalışmada da çarpıcı veriler sıralanmaktadır:¹⁸⁰ Türkiye'nin en zengin 143 bin ailesi, toplam gelirden 6.5 milyon ailenin aldığı payı almaktadır ve en zengin ile en fakir arasında 236 kat fark vardır.

Gelir dağılımında ortaya çıkan bu dengesiz durum, doğal olarak ülke olanaklarından, mal ve hizmetlerden yararlanmaya da yansımaktadır. BM İnsani

¹⁷⁸ Veri Araştırma Şirketi, **Veri Statü-Gelir-Tüketim (SGT) Araştırmaları Kentsel Türkiye Araştırmalar Dizisi-3 (2004-2005)**, http://www.veriarastirma.com/veri_sgt_3.ppt, 7 Kasım 2005. “Kentlilerin kayıplarını telafi edip edemedikleri” sorusunun yanıtının arandığı, Türkiye'deki 20 bin ve daha fazla nüfuslu (beş tanesi milyon nüfusun üzerinde) 40 kentte yaşayan kentli nüfusu temsil eden araştırma, 1972 hane ve bu hanelerdeki 15 yaşından büyük 4592 kişiyle yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiş.

¹⁷⁹ **A.g.e.**

¹⁸⁰ “143 Bin Süper Zengin Aile 6.5 Milyon Aileye Bedel”, **Hürriyet**, 05.10.2000.

Gelişme Raporu, Türkiye'nin en fakir %10'luk kesimine dahil grubun %2.3, en fakir %20'lik grubun ise %5.8 oranında tüketim yapabildiğini belirtirken, en zengin %10'unun tüketiminin %32.3, en zengin %20'sinin ise %47.7'lik tüketimi bulunduğunu belirtmektedir.¹⁸¹ Bu da ülkenin bir bölümünün batılı zengin ülkeler düzeyinde bir yaşam düzeyine sahipken, geri kalanlarının ciddi ekonomik zorluklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Gelirin fonksiyonel dağılımına bakıldığında da benzer bir adaletsizlik ile karşılaşmaktadır. Tarım kesimi fonksiyonel dağılım açısından payı sürekli olarak gerileyen kesimdir. Özmucur'un hesaplamalarına göre tarımın milli gelir içerisindeki payı 1968'te %41.1 iken sürekli olarak gerilemiş ve 1990'da %18.1'e kadar düşmüştür.¹⁸² Gerileme süreci 1990 sonrası da devam etmiş 2000 yılında gelindiğinde tarımın GSMH'dan aldığı pay %13.4 olmuştur. 2004'te ise toplam istihdamın %34'ünü barındıran tarım kesimi GSMH'dan %11.7 pay almaktadır.¹⁸³ Ücretlilerin ulusal gelir içindeki payı da adaletsiz gelir bölüşümünün önemli göstergelerindedir. Milli Gelir içerisinde ücret ve maaşların payı 1963'te %21.50 iken 1980'e gelindiğinde %26.66'ya ulaşmıştır.¹⁸⁴ 1980 sonrası ise ücretlerin payı hızla düşmeye başlamış, 1989 sonrası bu düşüş bir süre durmuş ve ücretlerin payında yükselme başlamıştır. 1987 yılında GSYİH içinde ücretlerin payı %20.7 iken 1991'de %31.9'a yükselmiştir. Ancak 1991 sonrası ücretlerin payı yine gerileme sürecine girmiş ve 1995 yılında %22 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ücretlerin GSYİH içindeki payı 1995 sonrası yeniden yükselişe geçerek 2000 yılında %28.3'e ulaşsa da 2001 krizi ile beraber bir kez daha gerilemeye başlamış ve 2004 yılında %26.3'e kadar düşmüştür.¹⁸⁵ Ücretlilerin sayısı giderek artarken, gelirdeki paylarının artmaması 1980 sonrası gelir dağılımının ücretli kesimler aleyhine bozulduğunun bir ifadesidir. Koray, ücretlilerin istihdamın yarısını oluşturduğu ve ailelerde bağımlılık oranının yüksekliği göz önüne alındığında bu payın adaletli bir

¹⁸¹ Atilla Göktürk, "Kentsel Haklar Kent Yoksullarını Kapsar İse...", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 223.

¹⁸² Süleyman Özmucur, **Türkiye'de Gelir Dağılımı Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 1996, s. 66.

¹⁸³ Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi, **Türkiye Tarımında IMF Tahribatı**, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3374, 18 Haziran 2006.

¹⁸⁴ Süleyman Özmucur, **Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması**, İstanbul: İSO, 1987, s. 80.

¹⁸⁵ TÜİK, **Ulusal Hesaplar Veri Tabanı**, http://tuikrapor.tuik.gov.tr:7778/reports/rwservlet?ulusalhesaplar&report=g_tablo1.RDF&desformat=html&p_tur=2&p_fl=5, 11 Haziran 2006.

durumu yansıttığını söylemenin zor olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸⁶ Sermaye gelirleri açısından baktığımızda ise 2004 yılında işletme artığının GSYİH'daki payı %50 düzeyindedir.¹⁸⁷ 1980 sonrası faiz gelirleri de hızla yükselmiş, “bu gelir grubunun ulusal gelir içindeki payı 1980'deki %1.60'tan 1995 yılında yaklaşık %13'e yükselmiştir. Özellikle 2000 yılı başlarına kadar yüksek enflasyon ve borç sarmalı içinde bocalayan Türkiye'de en önemli gelir faiz geliri olmuştur”.¹⁸⁸

Bölgelerarası gelir farklılıkları da gelir dağılımındaki adaletsizliği ortaya koymaktadır. 1987 yılında Türkiye nüfusunun %37'sini oluşturan Ege ve Marmara bölgesi gelirin %45'ini alırken, diğer tüm bölgelerin gelirden aldıkları pay nüfus oranlarının altındaydı. Karadeniz Bölgesi gelirin %8.9'unu, Akdeniz Bölgesi %10.7'sini, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri %13.9'unu, İç Anadolu ise %21.5'ini almaktaydı.¹⁸⁹ 1994 yılındaki araştırmada bu adaletsiz dağılımın değişmediği görülmektedir. Nüfusun %42.3'ünü oluşturan Marmara Bölgesi gelirin %52.5'ini alırken, diğer bölgelerin gelirden aldıkları pay hâlâ nüfus oranlarının altındadır.¹⁹⁰ Üretilen kişi başına gelir Kocaeli'nde 6165, Bolu'da 4216, Kırklareli'nde 3590, Yalova'da 3463, Muğla'da 3308 dolar iken Ağrı'da 568, Muş'ta 578, Şırnak'ta 638, Bitlis'te 646, Bingöl'de 795 dolardır.¹⁹¹ Yani en zengin ilde kişi başına GSYİH, en yoksul ilden yaklaşık 11 kat daha yüksektir.

Bu bulgular çerçevesinde Türkiye'de gelir dağılımının önemli ölçüde bozuk olduğu söylenebilir, bugünün politikaları küresel düzeyde olduğu gibi toplumsal düzeyde de gelir dağılımını bozmakta ve yoksulluğu artırmaktadır.¹⁹² Koray, küreselleşme süreci içinde 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikaları, işsizliği arttıran, enformel sektörü büyüten, ücret düzeyini düşüren, sosyal güvenlik sistemini daha da bozan etkileriyle gelir dağılımındaki sorunları büyüten etkenler olarak belirtmektedir.¹⁹³ Ekonomik politikaların yanısıra toplumsal yapıya ilişkin olumsuz koşulları düzeltecek ve yol açtığı olumsuz sonuçları azaltacak kamu politikalarının yetersizliği de gelir dağılımı dengesizliğinin giderilememesinde önemli bir sorundur.

¹⁸⁶ Koray, a.g.e., s. 407.

¹⁸⁷ TÜİK, a.g.e.

¹⁸⁸ Koray, a.g.e., s. 407.

¹⁸⁹ DİE, 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Araştırması, Ankara.

¹⁹⁰ DİE, 1994 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Araştırması, Ankara.

¹⁹¹ TÜİK, “Ulusal Hesaplar-İllere Göre GSYH”, www.tuik.gov.tr, 12 Ağustos 2006.

Devletin izlediği politikaların gelir dağılımını bozan etkisine dair önemli bir örnek de vergi politikalarındaki adaletsizliktir.

2.2.4. Vergi Politikasındaki Yetersizlik

Gelirin yeniden dağılımını sağlayan araçlardan bir tanesi, vergi politikalarıdır. Neumark, verginin sosyal amacını “gider politikası önlemleriyle yeterli düzeyde gerçekleştirilemeyen gelir ve servetin ekonomik yönden güçsüz olanların lehine, politik olarak istenilen düzeyde dağıtılmasını sağlamaktır” şeklinde açıklamaktadır.¹⁹⁴ Dolayısıyla izlenen vergi politikalarında, vergilerin niteliği, vergilemede ödeme gücünün dikkate alınıp alınmadığı ve ödemelerin denetimi, gelirin yeniden dağılımı üzerinde etkili olmaktadır.

Türkiye'nin vergi politikasında öncelikle olarak devletin vergi gelirinin çok kısıtlı olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, 1968-1972 yılları arasında ortalama vergi yükü (vergi gelirlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranı) %13.6 iken, 1978'de %19.1'e yükselmiş,¹⁹⁵ 1981 ile beraber hızla düşerek %12-20 arasında seyretmiş, 1998'de %21.9'a 2002'de %24.5'e ulaşmıştır.¹⁹⁶ Ancak bu oranlar da çok sınırlıdır. Örneğin AB'nin 25 ülkesinde vergi yükü %40.3 olarak hesaplanmıştır.¹⁹⁷ Zaten kısıtlı olan vergi gelirinin toplanamaması da başka bir olumsuzluk olarak karşımızdadır. Maliye Bakanlığı denetim birimlerinin 2005'teki vergi incelemeleri, vergisi ödenen her 100 YTL'lik kazanca karşılık, 119 YTL'lik gelirin devletten gizlendiğini ortaya koymaktadır.¹⁹⁸ 104.578 vergi incelemesi yapan maliye denetim birimleri, incelenen mükelleflerin devlete 32.5 milyar YTL gelir beyan ettiği, buna karşılık 38.7 milyar YTL kazancı da devletten gizlediklerini tespit etmiştir. Vergisi kaynaktan kesilen ücretlilerin vergiden kaçınma ve vergi kaçırma olanakları olmamasına karşılık gelirini vergi dairesine beyan eden ve bu beyannamelere dayanılarak vergi borcu saptanan çeşitli kategorilerdeki sermayedarların vergi yüklerini hafifletme olanakları son derece geniştir. Özellikle gelirlerini gizleyerek beyan ettikleri daha az miktarda vergi

¹⁹² Koray, **a.g.e.**, s. 405.

¹⁹³ **A.g.e.**, s. 412.

¹⁹⁴ Fritz Neumark, **Vergi Politikası**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1975, s. 21.

¹⁹⁵ Kepenek,-Yentürk, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁹⁶ **A.g.e.**, s. 254.

¹⁹⁷ “AB'de Vergi Geliri GSYİH'nin % 40.3'ü”, **Sabah**, 23.10.2005.

¹⁹⁸ “100 YTL Beyan Edilirken 119 YTL Gelir Gizlenmiş”, **Milliyet**, 02.05.2006.

ödemeleri son derece yaygındır. Örneğin 1960 başlarında %60lar dolayında olan matrah farkları, 1963-70 döneminde %75-100 arasında değişmiştir. 1999 yılında %81 düzeyinde olan matrah farkı 2000 yılında %55'e gerilerken 2001 krizi, uğranılan kayıpları vergi kaçırarak telafi etme yoluna başvuran firma sayısını da arttırarak matrah farkını %184'e yükseltmiştir.¹⁹⁹ Bunun yanı sıra sık sık gündeme gelen vergi afları da vergi toplamayı olumsuz etkilemekte, vergi adaletsizliğini daha arttırmaktadır. Yetersiz vergi geliri, kamunun gelir dağılımını düzeltici önlemleri için kaynak yaratamazken, vergi politikasının dolaysız değil dolaylı vergilere dayanması ayrı bir adaletsizlik yaratmaktadır. Böylece vergi yükü düşük gelirli kesimler aleyhine bozulmaktadır.

Daha önce de değinildiği gibi 1980 sonrası uygulanan ve özel kesime kaynak aktararak ihracata dönük büyümeyi öngören programlar ile devlet, ihracatı ve yatırımları desteklemeye çalışmıştır. Bu destekler gümrük ve vergi bağışıklığından, düşük faizli kredi vermeye ve yatırımcıya nakit olarak prim ödemeye dek birçok uygulamayı içermektedir. Devletin vergi kaybını göze alarak sermayedarlara sağladığı en önemli katkılardan biri, özellikle 1980'den sonra önemli ölçüde arttırılan ihracata verilen teşvikler olmuştur. Bunların içinde en eski ve etkin olanı, ihraç ürünlerinin üretimi aşamasında alınan doğrudan veya dolaylı vergilerin iade edilmesi esasına dayanan ihracatta vergi iadesi uygulamasıdır. 1963'den başlayarak uygulanan ihracatta vergi iadesinde 'hayali ihracat' yoluyla kaynak aktarımı fırsatından yararlananlar hızla artmıştır.

Bu uygulamalardan doğan vergi kaybını telafi etmek üzere devlet alt gelir gruplarının vergi yükünü arttırmıştır. Örneğin 1984 yılında vergi yasalarında yapılan değişikliklerle o döneme kadar uygulanmış olan 1963 vergi tarifesinin en düşük gelir dilimine uygulanan %10 oranı %25'e yükseltilmiştir.²⁰⁰ Milli gelirden aldıkları paya karşılık ödedikleri vergi oranı da vergi sisteminin ücretliler aleyhine işlediğini göstermektedir. Oğuz Oyan'ın saptamalarına göre,²⁰¹ 1973'te tüm ücretlilerin milli gelirdeki payları %28.3 iken, gelir vergisi hasılatına katkıları %64'tür. 1987'ye gelindiğinde ise aynı kesimin milli gelirden aldığı pay %16.3'e düşerken, gelir vergisi

¹⁹⁹ Mustafa Sönmez, **İşte Eseriniz!.. 100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 90.

²⁰⁰ Önder, **a.g.m.**, s. 276.

²⁰¹ Oğuz Oyan, "Kamu Finansmanı, Sermaye Birikimi ve 24 Ocak İstikrar Modeli", **İşbitiren Ekonomi**, İstanbul: Bilim ve Sanat, 1986, s. 72.

toplamına yaptığı katkı payı %43.6 olmuştur. Vergi payının gelir payına bölümü (64/28.3) 1973 yılı için 2.26 katsayısını verirken aynı oran 1987 yılı için (43.6/16.3) 2.67 katsayısını vermektedir. Bir başka ifadeyle, 2.26 ile 2.67 katsayılarının farkı ücretliye 14 yılda yüklenen yeni yükü göstermektedir. 1990'lı yıllarda ise gelir vergisinin %50'den fazlası ücretliler tarafından ödenmektedir.²⁰² 2005 yılı itibariyle ücretlilerin gelir vergisindeki payı %58.04'e yükselmiştir.²⁰³ Ücretlilerin yükü artarken vergi yasalarındaki birtakım boşluklar, vergi kolaylıkları ve bağışıklıklar, ücret dışı gelir sahiplerinin vergi yüklerini azaltmalarının yolları olmuştur. Yüce'nin ifadesiyle gelir vergisi şekil değiştirerek, adeta "ücret vergisi"ne dönüşmüştür.²⁰⁴

Vergi sisteminde gelir dağılımını ücretliler aleyhine değiştiren bir unsur da 1980lerde hızlanan 'fon' uygulaması ve 1985 sonrasında sisteme dahil olan Katma Değer Vergisi(KDV) ile dolaylı vergilerin payının daha çok arttırılması olmuştur. KDV vergi yükünü alt gelir gruplarına mâl eder hâle dönüştürmüştür.²⁰⁵ Dolaysız vergi gibi dikkat çekmeyen, fiyatlara yedirilerek uygulanan bu verginin büyük bölümünü, gelirinin tamamını tüketen dar gelirli sınıf ve tabakalar tüketim sırasında ödemek zorunda kalmışlardır. 2000 yılına gelindiğinde toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payı %59.1, 2004 yılında ise %71.2 olmuştur.²⁰⁶

Özetle 1980'li yıllardan sonra izlenen vergi politikası birkaç nedene bağlı olarak yoksullukla ilişkilendirilebilir: Birincisi, gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergilerden uzaklaşp tüketim vergisi gibi dolaylı vergilerle bütçenin finanse edilmesi, vergi yükünün paylaşılmasında az kazananla çok kazanan arasındaki ayrımı yok saymakta ve gelir dağılımı adaletsizliğini arttıran bir rol oynamaktadır. İkincisi gelir vergisinin ücretliler üzerinde yoğunlaşması, zaten düşük olan ücretlerin daha da düşmesine yol açmaktadır. DİE'nce belirlenen asgari harcamalar için gerekli olan

²⁰² Zekeriya Temizel, "Çağdaş Vergileme İlkeleri ve Türk Vergi Sistemi", **Türkiye III. Vergi Kongresi, Türk Vergi Sisteminin Uluslararası Boyutları**, İstanbul, 1996, s. 38.

²⁰³ Gelir İdaresi Başkanlığı, www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/GBG1.htm, 10 Ağustos 2006.

²⁰⁴ Mehmet Yüce, "Türkiye'de Gelir Dağılımındaki Adaletsizliğin İzlenen Vergi ve Harcama Politikaları İle Bağlantısı", http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=73, 9 Kasım 2005.

²⁰⁵ Oğuz Oyan, "Türkiye'de Kamu Gelirleri Sisteminde Yapı Değişimi ve Reform Gereksinimi", **3. İzmir İktisat Kongresi (4-7 Haziran 1992)**, Cilt: 2, Ankara: DPT Yayınları, 1993, s. 152-167.

²⁰⁶ Oğuz Oyan, "Dolaylı Vergiler Niçin Adaletsiz?", http://bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Gazete/Oyan_23Kas04.pdf, 10 Eylül 2005.

Maliye Bakanlığı'nın verilerine göre dolaylı vergiler, 2002 yılında %59,8 olan seviyesinden 2003'de %68,1'e ve 2004'de de %69,5'e yükselmiştir. Ocak-Eylül dönemi itibariyle 2004 yılında %69,4 olan dolaylı vergilerin payı 2005 yılının aynı döneminde %70,5'e yükselmiştir. Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 76.

gelirden bile düşük kazanan asgari ücretlilerden²⁰⁷ alınan gelir vergisi ve damga vergisi gibi vergiler bu ücreti, yoksulluk sınırının daha da altına çekmektedir. Asgari ücretin toplam gelir vergisi içerisindeki payının 2002 yılında %5.58 iken 2005'te %10.23'e yükselmesi, vergi yükündeki dağılımın yoksullar aleyhine bozulduğuna dair çarpıcı bir örnektir.²⁰⁸ Üçüncüsü, ücretlilerin üzerindeki vergi gelirinin yüksekliği enformel çalışmayı özendirici bir etki de yapmaktadır. Vergi politikası doğrultusundaki bu uygulamaların kentlerde çalışan yoksulları arttıracığı, verginin toplanamamasının da devletin sosyal harcamalarının azaltarak yoksullukla mücadele politikalarını olumsuz etkileyeceği ortadadır.

2.3. GÜNÜMÜZÜN DEĞİŞEN KOŞULLARI VE DEĞİŞEN YOKSULLUK

Yoksulluk, daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye'de hemen hemen her dönemde varolan bir durum olmuştur. Ancak son yıllarda küreselleşme, liberal politikalar, özelleştirmeler, sosyal devletten geri çekilmeler, ekonomik krizler, yoğun göç, kentleşme vb. gelişmelere paralel olarak, yoğun bir işsizlik ve yoksullukla karşılaşmıştır. Son ekonomik krizle birlikte de işsizler, evsizler, sokağa terk edilenler, parkta yaşayanlar gibi grupların toplumsal görünürlüğü artmıştır.²⁰⁹ Türkiye, 1980 öncesinden farklı olarak bugün, özellikle büyük şehirlerde, hayatı boyunca yoksul kalacak ve geleceğe dair hiçbir umut beslemeyen gruplar ile karşı karşıyadır.²¹⁰ Dolayısıyla 90lı yıllarla birlikte oluşmaya başlayan ve artık çok daha büyük boyutlarda ve 'görünür' bir şekilde yaşanan bu 'yeni yoksulluk' pek çok özelliği ile önceki dönemlerdekinden farklı bir yerdedir.

2.3.1. Değişen İstihdam Yapısı ve Artan Yoksulluk

²⁰⁷ Ocak 2002'de DİE asgari ücret için 255 milyon TL önerirken belirlenen rakam 163 milyon TL olmuş, Ocak 2003'te bu rakamlar 326 milyon ve 226 milyon olarak gerçekleşmiş, en son 2005'te ise DİE 422 milyon önerirken asgari ücret 350 milyon olarak belirlenmiştir: Ergun İşeri, "Asgari Ücretler, Asgari Yaşamlar", www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3873, 8 Haziran 2006.

²⁰⁸ Gelir İdaresi Başkanlığı.

²⁰⁹ Ömer Aytaç-İlhan Oğuz Akdemir, "Türkiye'de Yeni Kentli Yoksulluk Sorunu", **Yoksulluk**, Yoksulluk Sempozyumu 31 Mayıs-1 Haziran 2003, Eds. Ahmet Emre Bilgili-İbrahim Altan, C: II, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003, s. 50.

²¹⁰ Ercan Dansuk, "Yoksullukla Mücadelede Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi", **Yoksulluk**, Yoksulluk Sempozyumu 31 Mayıs-1 Haziran 2003, Eds. Ahmet Emre Bilgili-İbrahim Altan, C: I, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003, s. 238.

Küreselleşme ve artan rekabetin, istihdam yapısı ve istihdam olanaklarında önemli değişiklikler yarattığına daha önce de değinmiştik. En başta da, ekonominin iyileşmesi veya büyüme oranının yükselmesiyle yoksulluğun ortadan kalkacağı beklentisi tüm dünyada son bulmaya başlamıştır. Değişen teknolojinin yeni yatırımlarda giderek azalan oranlarda istihdama yol açması ve emek yoğun iş kollarının, ücret düzeyinin düşük olduğu ülkelere ihraç edilmesi sebebiyle pek çok ülkede ekonominin krizden çıktığı dönemlerde dahi işsizliğin ve yoksulluğun devam ettiği (istihdamsız büyüme) görülmektedir. Bu nedenle yoksulluğu istihdam eksikliği ile özdeşleştirip ekonomik konjonktürün bir sonucu olarak görmek ve geçici olduğuna hükmetmek geçersiz bir yargı haline gelmiştir. Nitekim, ILO'nun "İstihdam'da Küresel Eğilimler" adlı raporunda, 1998-2001 yılları arasında gerçekleşen büyümenin, dünyanın pek çok yerinde, işsizlik oranlarındaki artışla veya çok kısıtlı bir düşüşle birlikte yer aldığı belirtilmektedir.²¹¹

Benzer şekilde Türkiye'de de büyümenin yeniden başladığı 2002 yılında işsizliğin azalması bir yana, açık işsiz sayısı artarak 1 milyon 864 bine çıkmış, yine büyümenin sürdüğü 2003'te %8.5 büyümeye rağmen ancak 1 milyon 809 bine inebilmiştir.²¹² 2004 yılındaki %10 büyüme ise istihdamda ancak %3'lük bir artışa yol açmış, işsizlik oranı %10.5'ten %10.3'e düşmüştür.²¹³ Dolayısıyla %10 gibi bir büyüme işsizliği 1 puan bile azaltamamıştır.²¹⁴

Ekonomideki büyüme, nüfus artışıyla birlikte artan işgücü arzını karşılamaya yetmediği gibi istikrarsız büyüme ve yanlış ekonomi politikaları da işgücü arzını karşılayacak işgücü talebinin yaratılmasını olumsuz etkilemektedir. Örneğin son yıllarda peşpeşe yaşanan krizler nedeniyle yeni istihdam yaratılması bir yana var olan işyerleri kapanmış ve çok sayıda insan işten çıkarılmıştır.²¹⁵

²¹¹ ILO, **Global Employment Trends** **2004**, <http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/download/trends.pdf>, 14 Nisan 2006.

²¹² Mustafa Sönmez, "Kentlerde 2.5 Milyon İşsiz", <http://www.ekohaber.net/database/haber824.asp>, 16 Eylül 2005.

²¹³ Mustafa Sönmez, "İşsizliğin Coğrafyası", http://www.sendika.org/index.php?eylem=arsiv&arsiv_tip=tema&tema_no=319, 16 Eylül 2005.

²¹⁴ Sönmez'e göre bu büyüme yeni yatırımlara dayanan bir büyüme olmayıp sadece atıl kapasitelerin dış pazar için kullanılmasındır ama bunu yaparken de rekabet gücü bulabilmek için hem reel ücretler düşürülmüş hem de işten çıkarmalar yaşanmıştır. Bu nedenle "ihracata dönük büyüme isimli süslü görüntünün altında aslında koskoca bir yoksullaşma ve işsizlik vardır." Mustafa Sönmez, "İşsizliğin Görünmeyen Yüzü", <http://www.ekohaber.net/database/haber829.asp>, 10 Eylül 2005.

²¹⁵ Çalışma Bakanlığı'na göre, kriz yılı olan 2001 yılında 40 bini devlet kesiminde olmak üzere 1,5 milyon kişi işinden ayrılmıştır. Gençay Gürsoy, "Türkiye'de Krizli Yılların Toplumsal Sonuçları", İktisat Dergisi Açık Oturum,

İstihdam yapısındaki önemli ikinci özellik, formel sektördeki iş imkanlarının daralırken, taşeronluk ilişkileri, eve iş verme, parça başı iş gibi uygulamaları içeren enformel sektörün giderek önem kazanmasıdır. Sosyal güvencesiz çalışmanın ötesinde, asgari ücretten daha düşük ücretlerin bile düzensiz alındığı, bazen hiç alınmadığı durumları içermesi sebebi ile çalışana herhangi bir güvence yaratmayan enformel çalışma kamuda ve büyük özel sektör işletmelerinde dahi çeşitli biçimlerde uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda sigortasız, düşük ücretli, düzensiz işler yaygınlık kazanırken bu işlerde çalışanların zamanla formel sektöre geçme durumları ortadan kalkmış, enformel sektörde çalışma kalıcılık kazanmıştır. Özelleştirme, taşeronlaştırma, fason üretimin yaygınlaşmasıyla çalışanların örgütlenmeleri de önlenerek emek piyasaları tam rekabete açılmıştır.

İstihdam yapısında ortaya çıkan bir diğer özellik, işi olmasına rağmen çalışanların reel gelirlerinin azalmasıdır.²¹⁶ Türkiye’de 1990’lar boyunca, ücretli çalışan hiçbir kesim düzenli bir gelir artışı görmemiştir. Örneğin, kamu kesimi net işçi ücretleri 1994’ten başlayarak, 1998’e değin geçen sürede reel olarak daralma içindedir ve 2000 yılında kamu işçi ücretleri 1994’teki düzeyinin ancak %11 üzerinde gerçekleşmiştir (1994 yılı 100 endeks değer olarak kabul edildiğinde 2000 yılı 111,1 olmaktadır).²¹⁷ 2004 yılı itibariyle de kamu kesiminde ele geçen net ortalama ücretler reel olarak %4.4 oranında azalmıştır.²¹⁸ Benzer biçimde imalat sanayi reel ücret gelirleri, 1980-1988 arasında sürekli gerileme göstermiş ve 1989-1991’deki ücret artışlarına karşın, sürekli olarak yarattığı üretkenlik kazanımlarının gerisinde kalmıştır.²¹⁹ 1980’den itibaren reel olarak sürekli artış gösteren imalat sanayi emek üretkenliği 1997 itibariyle 1980 düzeyinin 2.5 katına ulaşmıştır ancak ücret gelirleri hemen hemen aynı düzeydedir. Ücret gelirleri ile emeğin üretkenliği arasında oluşan fark 1980-1997 arasında %150’ye ulaşmıştır. Bu büyüyen farkın çarpıcı yönü, neoliberal anlayışa göre ücret artışlarının temel kıstası olması gereken ücret-verimlilik ilişkisinin Türkiye’de 1980 sonrasında ücret artışlarını belirlemede geçerli olmadığıdır. “Daha açık bir ifadeyle, işgücü

İktisat Dergisi, Sayı: 432, Prof. Dr. Sevim Görgün, Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu ve Prof. Dr. Cumhur Ferman’a Armağan, Aralık 2002, s. 126.

DİE’nin verilerine göre ise, 2000 yılında 1 milyon 450 bin düzeyinde bulunan işsiz sayısı 2001 yılının ilk çeyreğinde %24.9 artarak 1 milyon 815 bine ulaşmıştır. Aktaran: Göktürk, **a.g.m.**, s. 227.

²¹⁶ Sallan-Gül’e göre, çalıştığı halde yoksul olanların oranı %50’ler civarındadır. Sallan-Gül(2002), **a.g.m.**, s. 110.

²¹⁷ TC Merkez Bankası, **Yıllık Rapor 2005**, http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/05turkce/bolum_II2005.pdf, 9 Kasım 2005.

²¹⁸ **A.g.e.**

piyasalarında ücretlerin üretkenlik kazanımlarıyla olan ilişkisi aslında daha 1980 dönüşümünde kopartılmıştır.²²⁰ Merkez Bankası'nın 2005 yılına ait verileri, aynı eğilimin devam etmekte olduğunu göstermektedir.²²¹ 2005 yılının ilk 9 aylık verilerine göre imalat sanayi genelinde, çalışılan saat başına verimlilik %5.2 oranında artarken reel ücretler %2.3 oranında artmıştır. Bu veriler, verimlilik artsa da bunun bölüşüme yansımadığını başka bir deyişle çalışanların refahını aynı ölçüde artırmadığını ortaya koymaktadır.²²²

Görüldüğü üzere istihdam olanakları azaldığı gibi, istihdamla bireyin geçimini sağlaması arasındaki ilişki de zayıflamış ya da son derece kırılğan bir hâle gelmiştir. Hem ekonomik büyümenin otomatik olarak istihdam artışına yol açacağı varsayımı, hem de iş sahibi olan herkesin yoksulluktan kurtulacağı varsayımı artık geçerli değildir. İşsizlik yoksulluğun artmasına yol açarken, formel sektörde bir iş bulmuş olmakla birlikte çok düşük ücret alan 'çalışan yoksullar' da büyümektedir. Dolayısıyla, enformel sektörde çalışanlar, ekonomik ya da sektörel krizler nedeniyle işini yitirenler, işini yitirme tehdidi altında yaşayanlar, 'yeni yoksullar' olarak adlandırılan bir kitleyi Türkiye'de de büyümektedir. Orta sınıfların yok olması, ücretlilerin önemli bir bölümünün alt gelir gruplarına kayması gibi olgular da yoksul kitlesini beslemektedir.²²³ Yani yeni yoksullar artık sadece kente yeni gelmiş, kır kökenli, hünersiz, vasıfsız, işsiz ya da marjinal sektörde geçici işlerle yetinenlerden oluşmamakta, hızla sosyal sınıflarını ve verili statülerini kaybeden geleneksel orta sınıfları da bünyelerinde barındırmaktadırlar.²²⁴

2.3.2. Azalan Kamu Harcamaları

Neoliberal politikaların istihdam ve ücret yapısını değiştirmesinin yanı sıra aynı politikalar kapsamında devlet müdahalesi anlayışının 'sosyal devlet' temelinden

²¹⁹ Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu, **a.g.e.**

²²⁰ **A.g.e.**

²²¹ TC Merkez Bankası, **a.g.e.**

²²² Bağımsız Sosyal Bilimciler, "2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler", http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2005Mart.pdf, 9 Kasım 2005.

²²³ Mehmet Yusufoglu, "Yoksulluk ve Dayanışma", **Yoksulluk**, Yoksulluk Sempozyumu 31 Mayıs-1 Haziran 2003, Eds. Ahmet Emre Bilgili-İbrahim Altan, C: 3, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003, s. 152.

²²⁴ Aytaç-Akdemir, **a.g.m.**, s. 67.

Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerine göre bir zamanların orta sınıfı olan memurların %98,5'inin aylık maaşı, Türk-İş'in yoksulluk sınırı olan 1861 bin YTL'nin altında kalmaktadır. "Memur Yoksulluk Sınırının Altında", http://www.haber7.com/haber.php?haber_id=167309, 2 Temmuz 2006.

uzaklaşarak ‘piyasa’ üzerine odaklanması, yoksulları önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak bir yoksunluk ve korunaksızlıkla karşı karşıya bırakmıştır. Asıl amacı piyasa mekanizmasını geliştirmek olan bu politikalar, ‘küçük ama güçlü devlet’ çerçevesinde özelleştirmeyi benimsemektedir; bunun doğal sonucu olarak kamu yönetiminin sınırları daralmaktadır.²²⁵ Özelleştirme politikaları, günümüzde sadece KİTleri değil aynı zamanda eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, altyapı gibi toplumsal tüketim nitelikli devlet faaliyetlerini de kapsamaktadır. Türkiye’de de eğitim ve sağlık, özelleştirmeye konu olan ve yoksulluğu önemli ölçüde etkileyen iki önemli alan olarak karşımızdadır.

‘İlke olarak herkese açık’ olan eğitime genel bütçe içinde ayrılan pay sınırlı kalmaktadır. Örneğin, 1980’den bu yana Milli Eğitim Bakanlığı’na konsolide bütçe içinde ayrılan pay ortalama olarak %10 düzeyindedir.²²⁶ Aynı bakanlığın, olanakların daha sınırlı olduğu 1961-1980 arası döneminde ortalama payının %12 düzeyinde olması dikkat çekicidir. Yapılan yatırımlar içinde de eğitime sınırlı pay ayrılmaktadır. Kamu yatırımları içinde eğitimin payı ancak 1990 sonrasında %10 düzeyine çıkabilmiş, 2000 yılından bu yana da %15.9 ila %16.7 arasında değişen bir oranda yer almıştır.²²⁷ Ancak, Türkiye’nin çoğunluğu genç olan kalabalık nüfusu ve eğitimsizliğin yoksulluğu etkileme düzeyi, devletin bu alandaki etkinliğinin daha fazla olmasını gerektirmektedir. Eğitime devletin katkısı sınırlı kalırken yatırım teşvikleri kapsamına özel okulların da alınması ile eğitim ve öğretim giderek artan oranda özel girişimciliğin ilgi duyduğu bir alan olmaya başlamış, özel eğitim anlayışı yaygınlaşmıştır.²²⁸ Eğitimin devletin sunduğu bir hizmet olmaktan çıkarak piyasa ilişkilerine bırakılması ile eğitimin gelir dağılımını iyileştirici etkisi ve sosyal mobiliteye olumlu katkısı giderek azalmıştır.²²⁹ Oysa eğitim hizmetlerinin bütün öğrencilere aynı kalitede veriliyor olmasının fırsat eşitliği yaratarak yoksulların vasıf ve becerilerini artırmalarına, nitelikli iş bulabilmelerine olanak sağladığı bilinmektedir. Türkiye’de de yoksulların nitelikli

²²⁵ Şener, **a.g.m.**

²²⁶ MEB, “MEB Bütçesinin Genel Görünümü”, <http://www.meb.gov.tr/Stats/Apk2002/131.htm>, 22 Temmuz 2006.

²²⁷ DPT, **Kamu Yatırımları Raporu 2004**, <http://www.dpt.gov.tr/kamuyat/gerceklesme/gerceklesme-2004.pdf>, 22 Temmuz 2006.

²²⁸ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 390.

²²⁹ Orhan Şener, “Türkiye’de Optimal Kaynak Ayrımında Sapmalar (Sosyal Hizmetler Örneği)”, **Türkiye’de Kamu Ekonomisi ve Mali Kriz**, XII. Türkiye Maliye Sempozyumu (15-17 Mayıs 1997, Antalya), İstanbul: İ.Ü.İ.F. Maliye Araştırma Merkezi Yayını, 1998, s. 222.

eğitime ulaşmaları hayatlarını dđnüřtürmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak zaten pek fazla olmayan bu imkânın şimdi daha da daraldığı söylenebilir.

Sağlık konusu da, devletin sosyal hizmetleri arasında kalan ve gelir dağılımı ya da yoksullukla doğrudan ilgili olan bir alandır. Sağlık hizmetleri sosyalizasyonu veya genel sağlık sigortasının bulunmadığı Türkiye’de sağlık konusu her zaman sınırlı olmuştur. Ancak 1980 sonrası değişen politikalarla sağlık hizmetlerinin piyasalaşması süreci başladığından bugün daha da sınırlı bir hâle gelmiştir. 1980 yılından sonra çıkarılan yasalar ile kamu sağlık kurumlarının paralı hizmet vermesi yoluna gidilmiş, bu alana ayrılan kaynaklar ve yapılan yatırımlar azalmıştır. Örneğin, Sağlık Bakanlığı bütçesi 2000 yılındaki %2.26’lık oranı ile Cumhuriyet Dđnemi’nin başlangıcındaki en düşük düzeyine (1923-1930;2.02-2.21) yaklaşmıştır. Oysa Dünya Sağlık Örgütü, Türkiye gibi ölkeler için, en az %10’luk bir oran önermektedir.²³⁰ Türk Tabipler Birliği’nin 14 Mart 2001 Sağlık Haftası nedeniyle yayınladığı broşürde de, Türkiye’nin kendi gelir grubundaki ölkeler arasında Sağlık Bakanlığı’na en düşük kaynak ayıran iki ölkeden biri olduğu vurgulanmaktadır.²³¹ Türkiye ile aynı gelir dilimine yerleştirilebilecek (2500-4000 dolar) toplam 14 ölkenin, Türkiye dışında yalnızca birisinde (Meksika) Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payı %3’tür. Diğer 12 ölkenin tümünde bu oran daha yüksektir ve %5 ile %21 arasında değişmektedir (Örneğin Botsvana ve Brezilya’da %5, Kosta Rika’da %21, Panama’da %18). Sağlık Bakanlığı’na ayrılan kaynakların yetersizliği, Sağlık Bakanlığı harcamaları içinde döner sermaye payını giderek daha da artmasıyla birlikte gelişmiştir. 1988’de %14.2 olan döner sermaye harcamalarının Sağlık Bakanlığı bütçesi içindeki payı, 1998’de ikiye katlanmıştır (%28.3).²³² Bunun anlamı, kamu sağlık kurumlarındaki hizmetin daha fazla paralı hâle gelmesidir.

Sağlık konusunda bir diğer önemli nokta da, sağlığa ayrılan payın, hizmet üretmeye yönelik olarak harcanıp harcanmadığı, yani kamu sağlık yatırımlarının artıp artmadığıdır. 2000 yılında Sağlık Bakanlığı bütçesi içinde %6.6 olan yatırımların payı 2001’de %3.2, 2002’de %3.6, 2003’te %4.1 ve 2004’te %5.6 olmuştur. Ancak gerçekte rakamlar, bu bütçe ödeneklerinin de altındadır. Örneğin, 2004’te %5.6

²³⁰ Ata Soyer, “Türkiye’de Sağlık Hizmetleri, Sağlık, Hekimler ve Eşişsizlikler; Bugünden Yarına...”, http://www.ttb.org.tr/2020/ata_soyer.doc, 9 Kasım 2005.

²³¹ Yüce, a.g.m.

olarak görülen yatırım rakamının, sadece 2/3'ü gerçekleştirilmiştir.²³³ Bu da sağlığın kamusal bir hizmet olmaktan çıkarak yeni yatırım yapılmayan, bunun yerine, kamudan finanse edilen bir özel hizmete dönüşmekte olduğunu göstermektedir. Ayrıca yeni yatırımlar bir yana, koruyucu sağlık hizmetlerinde de gerileme görülmektedir.

Devletin sağlık hizmetleri alanındaki yetersizliği sürerken özellikle 1991 yılından sonra özel kesimin sağlık hizmetlerine yaptığı yatırımlarda artış görülmektedir. Örneğin 1984 yılına kadar özel kesimin sağlık sektörüne yaptığı yatırımların toplam içindeki payı %0.2 iken 1992 yılında %1.3'e, 1996 yılında %2.5'e yükselmiştir.²³⁴

Son dönemde bir hayli hızlanan sağlıkta liberalizasyon süreci, pek çok yasal düzenleme ile de devam etmektedir. Bunlar arasında, özellikle, Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Yasası büyük önem taşımakta, sağlık politikalarında köklü değişiklikler getirmektedir. Sağlıkta Dönüşüm Programı başlığı altında yürütülen çalışmalar, gerek kurumsal yapılanmayı gerekse kurumların işlevlerini köklü bir biçimde yeniden düzenlemektedir.²³⁵ Reformun temel unsurlarından ilki, Sağlık Bakanlığı'nın sağlık hizmeti üreten bir kurum olmaktan çıkartılıp genel sağlık politikalarının belirlenmesi, koordinasyon ve en genel anlamıyla sağlık alanının denetim ve düzenlemesinden sorumlu bir birim durumuna getirilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede, bugüne kadar bakanlığa bağlı olarak hizmet veren sağlık kuruluşları özerk sağlık işletmesi statüsüne kavuşturulurken yalnızca eğitim hastaneleri bakanlıkla ilişkili olmaya devam etmekte, diğer sağlık kuruluşları ise yerel yönetimlere bırakılmaktadır. Yeni yapılanmanın ikinci önemli ayağını, sosyal güvenlik kurumlarının (Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve SSK) Genel Sağlık Sigortası (GSS) çatısı altında birleştirilip, GSS sisteminin sağlık hizmeti satın alınması temelinde kurumlaştırılması oluşturmaktadır. Reformun üçüncü önemli ayağı ise, birinci basamak sağlık hizmetlerinin "aile hekimliği" uygulaması çerçevesinde önemli değişikliklere uğratılmasıyla gerçekleştirilmektedir.

²³² Soyer, **a.g.m.**

²³³ Ata Soyer, "AKP Hükümeti, Sağlıkta Üç Yılda Ne Yaptı Ne Yapmadı?", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=4842, 10 Mart 2006.

²³⁴ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 392-393.

²³⁵ A. Tuncay Teksoz, **Genel Sağlık Sigortası ve Sağlıkta Dönüşüm Projesi**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, <http://www.saglik.gov.tr/extras/birimler/apk/Sunumlar/Tuncay/GSStur.ppt>, 24 Haziran 2006.

Sağlık alanında oluşturulmaya çalışılan yeni kurumsal yapılanma kabaca bu şekildedir ancak reform yalnızca kurumsal yapılanmayı yeniden düzenlemekle kalmamakta, sağlık hizmetinin niteliğinde ve görülüş biçimlerinde önemli değişikliklere gitmektedir. Bu değişiklikler de, ‘sağlık hizmetlerinin daha etkin, verimli ve kaliteli bir biçimde sunulması için piyasa mekanizmasına geçilmesi’ çerçevesinde açıklanmaya çalışılmaktadır.²³⁶

Yeni yapılanmanın getirdiği önemli bir yenilik, Sağlık Bakanlığı bünyesindeki sağlık kuruluşlarının özerkleştirilerek sağlık işletmesi statüsüne geçirilmesi ve işletme haklarının devrine olanak tanınmasıyla ortaya çıkmaktadır.²³⁷ Bu yeni yapılanmada sağlık işletmeleri sağlık hizmetini GSS, özel sağlık sigortaları ve ‘katkı payı’ adı altında ödenen paralarla finanse edecek dolayısıyla kâr amaçlı olarak çalışacaktır. Böylece, ürettiği hizmeti fiyatlandırarak satan, kâr amaçlı çalışan kuruluşlar ortaya çıkmaktadır.²³⁸ Dahası, hizmeti üreten personel kamu görevlisi statüsünden çıkartılıp işçi statüsüne geçirilerek, esnek istihdam politikaları uygulanacaktır. Böylece, kamu hizmetinin en temel özellikleri arasında yer alan, ‘kâr amaçlı olmama’, ‘hizmetin bütçeden finanse edilmesi’, ‘hizmetin kamu görevlilerince yerine getirilmesi’ gibi özellikler ortadan kaldırılmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin satın alınır hâle getirilmesinin iki önemli etkisi olacaktır: Birincisi, özel sigortacılığı özendirme ve ‘müşteri’ kitlesi yaratmaya yönelik etkisidir. İkincisi de, bu bedeli ödeyemeyecek durumdaki ‘muhtaç’ kişilerin primlerinin devletçe ödenmesi uygulamasını getirerek, yoksullara yardım politikasını uygulamaya geçirmektir. Bu düzenleme de sağlığı, kamu tarafından finanse edilerek bütün yurttaşlara ücretsiz olarak sunulan bir hizmet olmak yerine, ‘muhtaçlara yardım’dan ibaret olan bir faaliyet statüsüne sokmaktadır. Öte yandan primleri ödeyemeyecek durumdaki ‘muhtaç’ kişilerin, net asgari ücretin üçte birinden daha az gelire sahip olanlar olarak tanımlanması bir diğer eksikliği göstermektedir. Asgari ücretin tamamının bile geçinmeye yetmediği ortadayken sadece üçte birinden az kazananları

²³⁶ Faruk Ataay, “Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması ve Sağlıktaki Yansımaları”, **Toplum ve Hekim (TTB Yayını)**, Cilt: 20, Sayı: 1, Ocak-Şubat 2005, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3466, 29 Eylül 2005.

²³⁷ **A.g.m.**

²³⁸ DİSK İstanbul Şubeleri-Türk-İş İstanbul Şubeleri-KESK İstanbul Şubeler Platformu-TMMOB İstanbul Koordinasyon Kurulu-İstanbul Tabip Odası, “Sosyal Güven(siz)lik Ve Genel Sağlık(sızlık) Sigortası Yasaları IMF'nin Gözetiminde TBMM'den Geçiyor

ödeme gücü olmayan vatandaşlar olarak kabul etmek kapsayıcı bir sosyal politika geliştirilmediğini göstermektedir. Konulan sınırdan daha fazla kazanan herkesin prim ödeyebileceğini beklemek ise gerçekçilikten uzaktır.

Reform paketinin uygulamaya geçirilmesiyle sağlık hizmeti, büyük ölçüde kâr amaçlı olarak yürütülen ve yararlananların bedelini ödemesi gereken bir ekonomik faaliyet statüsüne kavuşturulmuş olacaktır.²³⁹ Böylece, Türkiye’de yoksulluğun arttığı ve yeni yoksul kitlelerin ortaya çıktığı bir dönemde devlet, sağlık gibi en temel ihtiyacı satın alınır duruma getirerek, yeterli geliri olmayan kitleler için yoksulluğu arttıran bir sonuca yol açmaktadır.

Sonuç olarak eğitim ve sağlık gibi bireyin yaşam koşullarını önemli ölçüde etkileyen iki alandan devletin çekilmekte olduğu ve bu alanların piyasanın işleyişine bırakıldığı söylenebilir. Paralı hâle gelen, dolayısıyla insanları daha da yoksullaştıracak olan bu hizmetlerin ‘bedel’lerinin karşılanamayacağı durumlarda insanların kendi haline terk edileceği de açıktır.

2.3.3. Geleneksel Dayanışma Kanallarının Zayıflaması

Türkiye’de, özellikle 80’lere kadar, iktisadi gelişme olgusu ve dayanışma ilişkileri, o dönemin yoksulları olan kente yeni gelen göçmenlerin sistemle bütünleşmesini sağlamaktaydı, en azından bu yönde bir umut vardı. Formel sektör, sigortalı, nispeten yüksek ücretli ve emeklilik gibi sosyal haklar içeren işler sunarken, enformel sektörde çalışanların da bir müddet sonra formel sektöre girebileceği düşünülüyordu. Sürekli iş bulamama, enformel istihdam, işsiz kalma, geçici olgular olarak görülürken bu aşamayı geçirdikten sonra sigortalı ve nispeten garantili bir iş bulma ihtimali olduğunu düşünmek çok yanlış değildi. Bu nedenle kente gelerek bir iş ve konut edinme mücadelesine genellikle enformel sektörde bir iş bulmakla başlayan ve bunu düzenli ve güvenceli işlere girmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanmaya çalışan göçmenler, kentteki bu zayıf konumlarının geçici olduğuna inanmaktaydılar. Nitekim bu dönemde geçerli olan ithal ikameci gelişme stratejisi tüm sınırlılıklarına rağmen, göçmen nüfusun dikkate değer bir bölümüne istihdam olanağı sağlamıştı. Bu

Türkiye 830 Milyon \$ İçin Bu Onursuzluğu Hak Etmiyor”, <http://www.istabip.org.tr/basin/ba15042006.asp>, 2 Temmuz 2006.

²³⁹ Ataay, a.g.m.

koşulların etkisiyle, göçmenler kente varışlarında hemen bir iş bulamasalar bile iyimser bir ruh haline sahipti.²⁴⁰ Bu bağlamda sosyal güvenlik mekanizmalarının sadece formel ilişkilere girme başarısını gösteren nüfusa (devlet memuru veya sigortalı işçi statüsü elde edenlere) yönelik olması da büyük bir sakınca yaratmıyordu.

Öte yandan ülkenin refah rejimi de²⁴¹ yoksulluğun sabitleşmesini önleyen bir dizi mekanizma içermektedir. Göç eden aileler, aile ve hemşehrilik bağlarının oluşturduğu bir ilişki ağı bulabiliyor, bu ilişki ağları da bir gecekondu edinebilmelerine ve zamanla büyüterek bir ek gelir edinebilir duruma gelmelerine yardımcı oluyordu. Böylece, kısa ve oldukça masrafsız bir yolla kentte konut sahibi olurken yerleşmek için akraba/hemşehrilerinin oturduğu bir mahalleyi seçtikleri için de çevreye kolayca entegre olabiliyor, etnik bağa dayalı ilişki ağları sayesinde yoksullukla baş edebiliyorlardı. Mekânda tutunabilmenin yarattığı enformel iş olanaklarının yanısıra, bir süre enformel sektörde çalıştıktan sonra kendi işini kurmak veya formel sektörde bir iş bulmak da, aynı ilişki ağlarının yarattığı imkânlarla mümkün olabiliyordu.

Ancak, bu geçinme stratejilerinin merkezini oluşturan gecekondulaşma artık bitmiş gibidir. Kentlerde işgal edilebilecek arsa stokunun kalmaması ile yeni göçmenler kentleşme sürecini çok daha zor yaşamaktadırlar. Genellikle kirada oturmakta,²⁴² hemşehrilerinin mahallesine ve onların sağlayacağı ilişki ağlarına ortak olamamakta, mevcut toplumsal dokunun dışında kalmaktadırlar.

Öte yandan önceki dönemlerde göçün yarattığı yoğun işsizlik ve yoksulluk, geleneksel yapının getirdiği dayanışma içinde hafiflemekte, yaşanılır hâle gelmekteydi. Ancak göç artarak sürdükçe ve yaşam koşulları ağırlaştıkça dayanışmanın azalması da kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. Yoksulluk-varsıllık çizgisinin bıçak sırtında gittiği zorlu ortamda, bazı haneler, hemşehrileri olsa bile, ilişki ağlarının dışında kalabilmektedirler.²⁴³ 1990'larla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan özellikle metropol kentlere yönelen kitlesel, zorunlu göçler bu tür haneler yaratan bir

²⁴⁰ Kaygalak, **a.g.m.**, s. 132-133.

²⁴¹ 'Refah rejimi', insanların ekonomik hayatlarını sürdürme biçimleriyle ve ekonomik hayatlarında karşılaşılabilecekleri işsizlik, hastalık, yaşlılık gibi risklerle nasıl başettikleriyle ilgili bir kavramdır. Buğra, Türkiye'nin geleneksel refah rejiminin merkezinde aile dayanışması modelinin bulunduğunu belirtir. Ayşe Buğra, "Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye'nin Geleneksel Refah Rejimi", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, Yaz 2001, s. 24.

²⁴² Aytaç-Akdemir'in sunduğu verilere göre, Türkiye genelinde gecekondu oturanların %70'i, İstanbul'da ise %82'si kiracı konumundadır. Aytaç-Akdemir, **a.g.m.**, s. 63.

²⁴³ Sema Erder, "Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları", **Toplum ve Bilim**, Sayı 66, 1995, s. 118.

göç türü olmuştur.²⁴⁴ Zincirleme olmayan bu göçte tüm aile fertleri hep birlikte ve aynı anda göç etmektedir. Bu nedenle zincirleme göçün sağladığı esnek ve aşamalı uyum olanaklarından yoksundur. Bunun yanısıra yerleşikleşmiş Doğulu aileler, orada yaşanan politik olaylar nedeniyle, yeni gelen göç dalgasından kendilerini politik olarak da soyutlamak eğilimindedirler. Üstelik, çok çocuklu, çok nüfuslu hanelerin tüm üyelerinin birlikte göç etmesinin maliyetlerini karşılamak, eskiden göç etmiş olanların gücünü aşmaktadır. Bu da hemşehrilik ilişkilerinin çok daha radikal bir biçimde kesintiye uğramasına ve yeni gelen hanelerin daha da yalnız kalmalarına neden olmaktadır.

Yoksulların önemli bir kısmı -zorunlu göç örneğinde olduğu gibi- bu ilişki ağlarından yoksunken, bu ilişki ağlarının var olduğu durumlarda ise diğer fert veya gruplar da aynı koşullarda olup yardım eli uzatabilecek kadar sürekli ve yeterli bir gelir düzeyine sahip olmadığı için bu ağların verdiği dayanışma da eski gücünü yitirmiştir.²⁴⁵ Özellikle son ekonomik krizle beraber düşük gelirli topluluklar arasındaki yardımlaşma, insanların birbirlerine yardım etme kapasitelerinin sınırına dayanmalarının etkisiyle azalmıştır. Sönmez de Şubat 2001 Krizi ile kendisini gösteren sürecin, yoksulluğu hafifleten geleneksel dayanışma mekanizmalarını etkileyerek bütün kurumlardaki dayanışma gücünü erozyona uğrattığına işaret etmekte, yoksulluğu yumuşatarak bir nevi 'subap' işlevi gören bu yapının değişiminin beraberinde yeni oluşumları getireceğine dikkati çekmektedir.²⁴⁶ Öte yandan kişileri veya haneleri yoksulluğa götüren süreç artık eskiden düşünüldüğü gibi geçici olmadığı için kişisel ihtiyaç veya kriz durumlarında yararlanılan dayanışma örüntüleri, sürekli işsizlik tehdidi altında bulunan veya işi olsa bile oldukça düşük ücretle çalışmak durumunda olan insanlar için yeterli olamamaktadır.

²⁴⁴ Sema Erder, **İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 296.

²⁴⁵ Bora'nın yoksullarla yapılan mülakatlara dayalı araştırması bu değişimin, yoksulların algılayışlarında da yer bulunduğunu ve makul kabul edildiğini göstermektedir: "Akraba ya da komşularla yardımlaşıp yardımlaşmadıklarını sordüğümüzde, görüştüğümüz kişilerden pek çoğu, bir tür 'doğal' durumdan söz edercesine, kimsenin kimseye yardım edebilecek halinin olmadığını anlattı. Herhangi bir ortaklık, güçbirliği ya da örgütlü dayanışmayı hayal ettiklerine ilişkin bir ipucu yoktu. Kendilerini yoksul olarak tanımladıklarında bile başka yoksullarla ancak soyut bir düzlemde ortaklık kurabiliyorlardı." Aksu Bora, "Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?": Yoksulluk, Kadınlar ve Hane", **Yoksulluk Hâlleri Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Ed. Necmi Erdoğan, İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002, s. 70.

²⁴⁶ "Bence Türkiye, tarihinde görmediği yoksulluk biçimleriyle tanışma aşamasında... Özellikle Batı'da filmlerde falan örneğini gördüğümüz evsiz insan tipleri yavaş yavaş ortaya çıkıyor. Hemşehrilik, cemaat dayanışmasını, genişletilmiş aile dayanışmasını yitirmiş ya da tüketmiş, oradan artık bir şey gelmediği için yapayalnız kalmış yoksulluk biçimleri Türkiye'de yeni tanışılacak yoksulluk biçimleri olarak karşımıza çıkıyor." Mustafa Sönmez, "Gelir Dağılımı, Yoksulluk, Popülizm", **İktisat Dergisi**, Sayı: 418-419, Ekim-Kasım 2001, s. 9.

Bunlara ek olarak eski göçmenlere nazaran kente yeni gelenlerin, geldikleri yer ile ilişkileri de daha zayıftır. Oysa kırsal yerlerden sağlanan, tamamlayıcı veya telafi edici gelirler göçenler açısından son derece önemlidir. Öyle ki Yumuşak ve Bilen 1994 gelir dağılımını temel alarak, nüfusun en alt gelir grubu ile en yüksek gelir grubu arasındaki farkın 11 kat olmasına rağmen sosyal patlamalar veya bunalımlar olmamasının sebebini -özellikle şehirlerde yaşayanlar için- bu mekanizmaya bağlamaktadır.²⁴⁷ Yeni göç eden gruplar eski göçmenlere nazaran hem mal/para aktarımı, hem de 'gerektiğinde geri dönülebilir' anlayışının getirdiği güven açısından daha zayıf konumdadırlar.

Özetle, kırsal olan bağların zayıflamasının ve kentteki yaşam koşullarının güçleşmesinin geleneksel dayanışma kanallarını zayıflatarak yoksulluğu daha kolay baş edilebilir bir durum olmaktan çıkardıkları söylenebilir.

2.4. YENİ YOKSULLUK VE ÖZELLİKLERİ

Yukarıda değinilen koşullar çerçevesinde Türkiye'nin ekonomi-politikasında, istihdam yapısında ve sosyal devlet anlayışında ortaya çıkan değişikliklerin, devletin sosyal dışlanmayı önleyici rolünü geçmişe göre daha da azalttığı söylenebilir. Tam aksine işsizlik, düşük ücret, azalan sosyal hizmetlerle birlikte sosyal dışlanma ve yoksulluğun çözümü piyasadan beklenmektedir. Öte yandan kentlere göç edenler için istihdam olanaklarının azalması, daha az garantili ve enformel istihdamın yaygınlaşması, gecekondu edinmenin zorlaşması gibi nedenler kentlerde yaratılan olanakları azaltmaktadır. Ayrıca tüm bunlardan doğacak boşluğu doldurması beklenen geleneksel dayanışma mekanizmaları da zayıfladığından yoksullaşma ve sosyal dışlanma riskinin büyüdüğü bir ortama girilmektedir.

Nöbetleşe yoksulluk kavramının tanımladığı kurallı, baş edilebilir ve en önemlisi devredilebilir bir yoksulluk olgusu, yerini artık yaygın, kuralsız, baş etmesi çok daha zor, devredilemeyen bir yoksulluğa bırakmış görünmektedir.²⁴⁸ İşsizleşen, yoksullaşan, daha önce yararlandıkları hizmetlerden mahrum kalan ve örgütsel bağlardan kopan

²⁴⁷ İbrahim Güran Yumuşak-Mahmut Bilen, "Gelir Dağılımı-Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, 2000, s. 78.

²⁴⁸ Oğuz Işık-M.Melih Pınarcıoğlu, "Nöbetleşe Yoksulluktan Kuralsız Yoksulluğa", **Görüş**, Sayı: 55, Haziran-Temmuz 2003, s. 51.

yıgınlara, giderek ekonomik yaşamdan da dışlanmaya başlamaktadır. Dolayısıyla kentlerde, geleneksel yoksulluğun yanı sıra yeni yoksulluk türlerinin de yaşandığından söz etmek mümkündür.

2.4.1. Yeni Yoksulluk

Yoksulluğun birçok ülkede geçmişteki formlarından farklı nitelikler gösterdiğini ve farklı yoksulluk biçimlerinin ortaya çıktığını daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Bugünün yoksulluğu, hem yoksulluğun nedenlerine, yaşanma biçimlerine ilişkin farklılıklar içermektedir hem de yeni yoksulluğun tanımı, kapsamı daha geniş tanımlamalara işaret eden “sosyal dışlanma”, “sınıf-altı”, “marjinal” gibi kavramlarla yapılmaktadır. Bu kavramların ortak yanı, dünyadaki ekonomik sistemlerin ve toplumsal yapıların niteliksel bir değişim geçirdiklerine işaret etmeleridir.²⁴⁹

Önceki dönemlerde beklentiler, sistemlerin bütünleştirici özelliklerinin galip geleceği yönündeydi. Ekonomik dinamikler zaman içinde insanlara iş bulacak, istihdam olanakları toplumsal bütünleşmeye ve hâkim kültürlerin çerçevelediği bir yaşama dönüşecekti. Bu süreçlerde aksamlar olması durumunda devreye girecek devlet müdahalesi ve sosyal politikalar ile toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesi sağlanacaktı. Oysa 1980’lerden beri küreselleşme ve neo-liberal politikalara bağlı olarak ekonominin, istihdam koşullarının getirdiği yeni katmanlaşma ve kültürel dinamikler ile yoksulluk da değişti.

Harrington, küreselleşmeyle ilişkili olarak yeni yoksulluğun yalnızca geleneksel olarak kırılğan kesimleri (göçmenler ve vasıfsızlar) değil, ağır sanayinin düşük ücretli ülkelere kaydırılması ve teknolojinin istihdam daraltıcı baskısı nedeniyle vasıflı işçileri ve beyaz yakalıları da vurduğunu belirtmektedir.²⁵⁰

Özgen de, yeni ekonomik ve sosyal yapılanma ile birlikte eski yoksulluk tiplerinin yanında yeni bir yoksul tipinin karşımıza çıktığını vurgulamaktadır: modern ekonomi tarafından dışlanan ve yoksullaşan (emekliler, dullar, hizmetler sektörünün

²⁴⁹ Loïc J. D. Wacquant, “The Rise of Advanced Marginality: Notes on its Nature and Implications”, http://sociology.berkeley.edu/faculty/wacquant/wacquant_pdf/RISEOFADVANCEDMARGINALITY.pdf, 29 Temmuz 2006.

²⁵⁰ Aktaran: Özbudun, **a.g.m.**, s. 53.

teknoloji bilgisi dışında kaldığı için atılmış mavi ve beyaz yakalıları vb.) gruplar.²⁵¹ Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi dışlanma sadece ekonomik boyutla sınırlı kalmamakta, siyasal ve sosyal olarak dışlanmayı da beraber getirmektedir. Yoksulluğun dışlanmayı da içeren bu yeni yüzü, yoksulları sadece beslenme ve barınma koşullarının yetersizliği, eğitim ve sağlık hakkından yararlanamama gibi sorunlarla değil, değersizleştirilme, dışlanma ve damgalanma ile de baş etmek zorunda bırakmaktadır.

Türkiye’de de yoksulluk, son yıllarda kentlere göçün artması ve kentlerde geçinme olanaklarının zorlaşmasıyla birlikte yeni bir nitelik kazanmıştır. Geçmişte köyden kente gelenlerin zamanla iş ve gelir olanakları açısından durumlarını düzeltme imkânı bulunurken yeni gelenler için bu olanaklar azalmıştır. Yoğun talep baskısı karşısında yükselen gecekondü kiralari ve ekonomik krizlerin de etkisiyle dalgalanan enformel iş olanaklarının yanısıra hemşehri desteği bulmakta da zorlanması nedeniyle, toplumla bütünleşme olasılıkları büyük ölçüde ortadan kalkmakta ve bunun sonucu olarak yeni bir yoksulluk biçimi ortaya çıkmaktadır. Geleneksel dayanışma örüntülerinin giderek kaybolduğu yeni yoksulluk devredilemeyen bir nitelik kazanmış, yoksulluktan kurtulmanın sadece bir zaman meselesi olduğu nöbetleşe yoksulluk yerini, kalıcı özellikler taşıyan yeni kentsel yoksulluğa bırakmıştır.²⁵²

Dolayısıyla, günümüzde kente göç edenleri eskiler gibi bir süre katlanılacak olumsuz koşullar değil, uzun süre değişmesi zor görünen işsizlik, yoksulluk, dışlanma gibi sorunlar beklemektedir. Bu çerçevede Halil Nalçaoğlu yeni yoksulluğu, kabaca, kentin yoksul bölgelerinde yaşayan düzenli bir işi ve iş bulma umudu olmayan, giderek köyleriyle bağlantısını koparmış ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin durumu olarak tarif etmektedir.²⁵³

Yeni yoksulluk kavramının “toplumsal bütünleşme ihtimalini büyük çapta ortadan kaldıran koşulların bir ürünü”²⁵⁴ olarak, toplumsal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan, özellikle ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi giderek

²⁵¹ H. Neşe Özgen, “GAP Kapsamına Giren İllerin ve Kalkınmacı Söylemin İktisadi Antropolojisi”, <http://www.dicle.edu.tr/~halks/kon2.html>, 22 Temmuz 2006.

²⁵² Harun Önder-Fikret Şenses, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi”, <http://dusuncekahvesi.googlepages.com/tr.de.yoksulluk.onder-senses.pdf>, 06 Ağustos 2006.

²⁵³ Yıldırım Türker, “Hırsızlarla Mülküne Uyananlar”, **Radikal**, 28.02.2005.

²⁵⁴ Ayşe Buğra-Çağlar Keyder, **Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi**, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara: BM UNDP, 2003, s. 24.

zorlaşan bir tabakaya işaret ettiği söylenebilir. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu-Çocuk Yoksulluğu Çalışma Grubu da yeni yoksulluğu, “sosyal güvenceden yoksun bireylerin, ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklara ulaşamaması ve toplum ile bağlarını gitgide yitirmesi sorunu” olarak tarif etmektedir.²⁵⁵ Yeni koşulların yarattığı bu yeni yoksullukta, yoksulluğun biçimleri ve görünür özellikleri de değişmektedir.

2.4.2. Yoksulluğun Görünür Özellikleri

Yeni yoksulluğu tanımlarken yeni yoksulların kimler olduğundan kısaca da olsa söz ettik: düzenli bir işi ve iş bulma umudu olmayan, dayanışma mekanizmalarından yoksun, dışlanmış yoksullar. Ancak bu grupları, yapılmış çeşitli araştırmalardan izlemek yeni yoksulluk olgusunu daha görünür kılacaktır.

Ayata'nın “yardım bağımlısı” ve “düzenli gelir kazanan yoksullar” olarak yoksulları iki kategoride incelediği araştırması, bu insanların yaşam koşullarına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.²⁵⁶ Araştırma bulgularında öncelikle dikkati çeken, 5 kişilik bir ailede tek bir kişi asgari ücretle çalışıyor olsa bile bu ailenin en alt %10'luk gelir dilimi içinde yer almıyor olmasıdır. Dolayısıyla en yoksul %10'luk kesimde düzenli herhangi bir geliri olmayan haneler yer almaktadırlar. Özellikle de,

- Babanın trafik kazasında yaralanarak çalışamaz duruma geldiği, çocuklarınsa küçük oldukları için çalışmadıkları aileler
- Çalışamayacak durumda olan yaşlı aileler
- İşsizler
- Amele pazarında şansını deneyip ayda 5-6 gün iş bulabilenler
- 30 gün çalışsa bile bazı günler hiç para kazanamayan sokak satıcıları
- Kadının aile reisi olduğu haneler

²⁵⁵ “Neo-Liberalizmin Yeni Eseri: Yoksul Çocuklar”, <http://www.bianet.org/2005/04/22/59714.htm>, 06 Ağustos 2006.

²⁵⁶ Sencer Ayata-Ayşe Güneş Ayata, "The Benefit Dependent and The Regular Income Earning Poor: The Analysis of The Interview Data", **Turkey: Poverty and Coping After Crises: Background Papers**, Vol. 2, World Bank Sector Report, Report No. 24185, 2003, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/01/13/000160016_20040113171435/Rendered/PDF/241850TRvol2.pdf, 16 Kasım 2005.

- Büyük kentlere son 10 yılda göç edenler
- Tek kişinin çalıştığı 15-16 kişilik aileler, bu gelir grubunu oluşturmaktadır.

Bu kesimin en belirgin bir diğer özelliği de yaşamlarını ancak yardımlarla sürdürebiliyor olmalarıdır, bu nedenle Ayata bu gelir grubundakileri ‘yardım bağımlısı’ olarak nitelendirmektedir. Çünkü barınma, beslenme, giyecek gibi en temel ihtiyaçları bile ancak yardım alabildikleri ölçüde karşılanmaktadır. Dolayısıyla bu gruptakiler için yardım mekanizması, yoksullukla mücadelede önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. DİE 2004 Yaşam Memnuniyeti Araştırması sonuçları da bu durumu doğrular niteliktedir. DİE verilerine göre bir yerden bir şekilde yardım (aynı ya da nakdi) alan toplam hane oranı %11.8’dir ve bu hanelerin %48.2’si aylık hane geliri 319 milyon TL’nin altında olan hanelerdir.²⁵⁷ 2004 yılı içinde yardım alan hanelerden %52.4’ü aldıkları yardımı akraba/komşudan, %25.5’i Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’ndan, %14.4’ü belediyelerden, %12.8’i gönüllü kişi/kuruluşlardan aldıklarını belirtmiştir. 2004 yılı içinde yardım alan hanelerden %59.1’i nakit para, %36.1’i yiyecek, %10.8’i giyecek, %31’i yakacak yardımı aldığını belirtmiştir.²⁵⁸

Diğer grupta yer alan, asgari ücret de olsa düzenli geliri olan ailelerin en büyük sorunu ise kiradır. Çoğunlukla kirada oturan bu grupta düzenli geliri olmayan en alt gruptakilerin aksine kiralar ödenmek zorundadır, diğer harcamalar ise taksitle yapılmaktadır.²⁵⁹ Diğer grupta ortaokul mezunu tek kişiye rastlanmazken bu kesimde çocuklarını üniversiteye gönderenler de bulunmaktadır, zaten bu kesimin en büyük arzusu çocuklarına iyi eğitim verebilmektir.

Yeni yoksulluğa ilişkin bir başka araştırma, Buğra ve Keyder’in yeni yoksulluk biçimlerine İstanbul bağlamında baktıkları araştırmaları, değişen koşullarla birlikte yoksulluğun değişen niteliğini göstermektedir.²⁶⁰ Önceki dönemlerde işsizlik ya da enformel çalışma sürekli ve güvenceli işlere geçişte bir aşama olarak görülürken istihdamdaki bu durum zamanla kalıcılık kazanmıştır. Ayrıca İstanbul’un istihdam

²⁵⁷ DİE, **Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2004**, http://www.die.gov.tr/yma/yma2004_bolum1.pdf, 14 Kasım 2005.

²⁵⁸ Yardım alanlar aldıkları yardımın kaynağını ve türünü belirtirken birden çok seçenek işaretleyebilmektedir. Bu nedenle frekans toplamı 100’ü aşmaktadır.

²⁵⁹ Bu gruptakiler alan çalışmasında kendilerini "taksitle nefes alıyoruz" diye tanıtmışlardır.

²⁶⁰ Buğra-Keyder, **a.g.e.**

yapısında esnaflık, aile emeği ile sürdürülecek dükkânlar açma, kendi hesabına çalışma gibi kalemler önemli yer tutarken kapitalizm ve küreselleşmenin etkisi ile büyük sermayenin uluslararası sermaye ile bu alanlara girmesi bu tür olanakları da hızla ortadan kaldırmıştır. Görüşme yapılan ailelerde enformel çalışma, eve iş alma gibi istihdam biçimleri yaygınken özellikle göçmen ailelerde çocuk işçiliğinin önemli ölçüde olduğu hatta kimi zaman ciddi bir aile sömürüsüne dönüşebildiği belirtilmektedir. Kentleşme sürecinde önemli bir yeri olan ve kırdan göçen için önemli bir güvence/gelir kaynağı olan gecekondulaşmanın da sınırına gelinmiş olması göçmenler için kentle bütünleşmeyi sancılı hâle getiren ikinci özellik olarak belirtilmektedir. Öte yandan kişileri yoksulluğa götüren süreç artık eskiden olduğu gibi geçici olmadığı için önceki döneme göre zaten zayıflamış olan aile/hemşehri desteği gibi yardım mekanizmaları yoksulluğun aşılmasında yeterli olamamaktadır. Araştırma kapsamındaki bölgelerde aile veya hemşehriliğe dayanan ilişki ağlarının yoksullara geçim desteği konusunda çok etkili olmadıkları gözlenmiştir.

Yoksulluğun bu görünür hallerinden hareketle, yeni yoksulların özelliklerine ilişkin şu şekilde bir sistematize yapılabilir:

- Hanede çalışan kimse bulunmaması, varsa bile çoğunlukla düzensiz çalışması ve çok düşük ücret alması
- Sağlık, beslenme, ısınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olmaması
- Varolduğu konumdan herhangi bir çıkış yolu bulamaması, bu yönde umudunun da olmaması
- Eğitim olanaklarına sahip olmadığı ya da yeterli ölçüde ulaşamadığı için eğitimin de bir seçenek olmaktan çıkmış olması, buldukları konumu dönüştürebilme şanslarının objektif olarak bakıldığında da mümkün görünmemesi

Dolayısıyla yoksulluk kırılmayan, değişmeyen bir yapı olarak kalıp, bir kısır döngü içerisinde kendisini üretmektedir. Yeni yoksulluğu Türk toplumunun sosyal tabakalaşmasında yeni bir katman olarak gören Korkut Tuna, bu insanların artık herhangi bir şekilde bunu değiştiremeyecek derecede sıkışma içinde olduklarını

belirtmektedir.²⁶¹ Ancak Tuna'nın dikkati çektiği önemli bir nokta, bu insanların belli çabalar ve birikimler sonucunda bir şeyleri elde edebilmelerine olan inançlarının bazı şeyleri frenlemesi, anlaşılır veya hoş karşılar kılmasının yerini yavaş yavaş bu sıkışmanın getirdiği davranışlara bırakabileceğidir. Çünkü "artık bunlar, sabreden, şükreden, bir kesim değildir ve çoğunlukla toplumun diğer kesimlerine düşmanca hisler beslemektedirler."²⁶²

Genel nitelikleri bu şekilde belirlenebilen yoksulluğa müdahale için izlenen stratejilerin ne olacağı sorusu bu noktada önemli olmaktadır. Çünkü uygulanacak politikaların içeriği yoksulluğun genelleştirilebilen özelliklerine müdahale edebildiği ölçüde başarılı olacaktır.

2.5. YOKSULLUKLA MÜCADELE YOLLARI

Yoksulluk gibi karmaşık ve görelî bir olguya müdahale ederek bu sorun çözülmek istendiğinde, tanımlanmasında olduğu gibi, çözümünden ne anlaşılması gerektiği konusunda da bir netliğin olmadığı söylenebilir. Bu nedenle yoksulluğa karşı geliştirilecek stratejileri tartışabilmek için önce yoksulluk sorununun çözümünden ne anlaşılması gerektiğini irdelemek yararlı olacaktır.

Çözümünden anlaşılması gerekenin, en genel haliyle yoksulluğu yok etmek olduğu söylenebilir, ya da yoksulluğu azaltmak -kimilerine göre daha gerçekçi- bir hedef olarak ortaya konabilir.²⁶³ Bu hedefteki azaltmak kavramı, toplumda yoksulluk çizgisinin altında kalanların sayısını azaltmayı içerir. Bundan da ılımlı bir hedef olarak yoksulluğu hafifletme üzerinde durulabilir. Buradaki hafifletme sözcüğüyle anlatılmak istenilen yoksul insanların daha çoğunu yoksulluk çizgisi üzerine çıkarmak değil, yoksulluk çizgisi altında bulunanların yaşamını iyileştirmek, yoksulluğu daha yaşanır hâle getirmektir. Böyle bir hedef yoksulluğu bir olgu olarak kabul etmekte, ona katlanmayı kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Yoksulluğu bir olgu olarak kabul eden yaklaşımlarda yoksulluğu hafifletmekten daha zayıf hedefler de konulabilmektedir; o da yoksullukla uğraşmaktır. Bu yaklaşımda, varlığı kabul edilen yoksullukla bir ilgilenme vardır ama

²⁶¹ Tempo, "Yeni Yoksullar", 20-26.04.2005, http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/07949/, 3 Kasım 2005.

²⁶² A.g.m.

²⁶³ Tekeli, a.g.m., s. 149-150.

bu ilgilenmenin yoksulluğu azaltmak ya da hafifletmek gibi açıkça ifade edilmiş olumlu bir yönü yoktur. Yoksullukla uğraşmada gerçekleştirilmek istenen yoksulların, toplumun varlıklı kesimi için bir tehdit oluşturmasını önlemeye çalışmak düzeyinde de kalabilir. Bu, yoksulluğun tepkisiz sürmesini sağlama anlayışı, daha açık bir ifadesini yoksulluğu yönetmek kavramında bulmaktadır.

Görüldüğü gibi yoksulluğun çözümünden ne anlaşılacağı konusunda karşımızda geniş bir seçenekler yelpazesi bulunmaktadır. Ancak esas olarak, yoksulluk karşısında izlenebilecek stratejilerin seçimi, sorunun ne ölçüde çözülmek istendiğiyle yakından ilişkilidir. Bir toplumda bu seçeneklerden hangisinin pratiğe geçeceği ise o ülkenin özelliklerine bağlıdır, yani büyük ölçüde değişkendir.

2.5.1. Devletin Yoksullukla Mücadeleye İlişkin Genel Yaklaşımı

Yoksullukla mücadele tartışmaları Türkiye’de iki temel yaklaşım üzerinde odaklanmıştır.²⁶⁴

- Hızlı büyüme yoluyla yoksulların gelirlerini ve yaşam düzeylerini yükseltmeyi ön plâna çıkaran “dolaylı” yaklaşım

- Yoksulların eğitim, barınma, gıda ve sağlık gereksinmelerinin devlet tarafından doğrudan sağlanmasını veya bu amaçlar doğrultusunda yoksulların harcama yapabilmeleri için devletin parasal aktarım yapmasını vurgulayan “dolaysız” yaklaşım.

Çözüm yolu ise temelde büyümede aranmış ve hızlı büyümenin yararlarının toplumun düşük gelirli kesimlerine de ulaşacağı beklenmiştir. Ancak büyümenin getirileri gelir dağılımı/bölüşüm ile ilişkilendirilmemiş, dolayısıyla vergilerin ve kamu harcamalarının çeşitli gelir grupları üzerindeki etkisi, bunların yeniden yapılandırılarak yoksullukla mücadele aracı olarak kullanılması -yeniden dağıtım konusu- tartışmaların dışında tutulmuştur.

Devletin yoksulluğu önlemeye yönelik stratejisinin genel itibari ile sorunu yaratan sebepleri tasfiye etmek yerine, kısa dönem için çözüm olabilen ama ileriki dönemlerde problemin boyutunu daha da büyütürken içinden çıkılması güç hâle getiren uygulamalara gitmek olduğu söylenebilir. Bu nedenle üretimi, istihdamı, geliri arttırmak

²⁶⁴ Fikret Şenses, “Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 3-4, 1999, s. 429.

ve gelirin dengeli dağılmasını sağlamak sureti ile yoksulluğa son vermek gibi doğrudan bir hedef belirlenerek bunun için kararlılık gösterilememiştir. Aynı şekilde sosyal devlet harcamalarının payını arttırarak sosyal maliyetlerin yoksullar üzerindeki yükünü azaltmaya yönelik politikalarda da başarılı olunduğu söylenemez. Yani yoksulların durumunu değiştirecek doğrudan ve dolaylı uygulamalar yetersizdir.

Bunun yerine genelde tercih edilen yol sorunu hafifletmeye çalışmaktır. Zaten Türkiye'nin sosyal politikasının temelini de (istihdamla bağlantılı sosyal güvenlik önlemlerinin dışında) doğrudan doğruya 'muhtaçlık' kategorisini hedef alan sosyal yardım önlemleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda uygulanan önlemler ise 1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) aracılığıyla yoksul kesimlere sağlanan ayni ve nakdi desteklerle Sağlık Bakanlığı'nın yoksul kesimlerin sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanmalarına yönelik olarak 1992'de başlattığı Yeşil Kart uygulamasıdır.²⁶⁵

2.5.2. Günümüzde Uygulanan Yoksullukla Mücadele Politikaları

Türkiye'de yoksullukla mücadelede etkin ilk kurumsal yapı Turgut Özal liderliğindeki ANAP iktidarı döneminde, 1986 yılında yürürlüğe giren bir yasayla kurulmuştur. Yasanın amacı "Fakruzaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir biçimde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardım ve dayanışmayı teşvik etmektir"²⁶⁶ şeklinde belirlenmiştir. Sallan-Gül'e göre bu yapı aslında, Özal'ın, siyasal iktidarının giderek zayıfladığı dönemde bütçe dışı denetimsiz bir kaynakla ve popülist bir amaçla, fon sistemi çerçevesinde kurduğu bir yapılanmadır.²⁶⁷ Kurumun gerçek amacı yoksullukla mücadele etmekten çok, Özal'ın yeni liberal piyasa merkezli politikalarına ve popülist kaygılarına kaynak sağlamak ve

²⁶⁵ Yeşil Kart uygulamasında temel alınan ölçütler hanenin geliri ve mülkiyet düzeyiyle beraber kişinin hiçbir sosyal güvencesinin olmamasıdır. Ancak uygulama, sosyal güvenlik sisteminde kolektif bakışı reddederek kişi ve bakmakla yükümlü olduğu ailesini değil, sadece bireyi temel almaktadır. Songül Sallan Gül, "Yoksullukla Mücadelede Fak-Fuk-Fon ve Yeşil Kart Uygulaması", *Görüş*, Sayı: 55, Haziran-Temmuz 2003, s. 58.

2005 yılı Haziran ayı itibarıyla Yeşil Kart sistemine kayıtlı kişi sayısı 8,8 milyona ulaşmıştır. DPT - BM-Türkiye, **Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2005**, http://www.un.org.tr/undp_tur/docs/mdg/binyil05.pdf, 04 Ekim 2005.

²⁶⁶ T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, <http://www.sydtf.gov.tr/sydtf.html>, 25 Haziran 2006.

²⁶⁷ Sallan-Gül(2002), *a.g.m.*, s. 117.

bunu yaparken de kamuoyunun tepkisine yol açmayacak bir kamu kurumunun varlığını meşru kılma çabası olarak değerlendirilmelidir.

Fon kapsamındaki yardımlar 1987 yılından itibaren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları(SYDV) aracılığıyla yapılmaktadır. Başkanlıklarını vali ve kaymakamların yaptığı ve Türkiye genelinde sayıları 933'ü bulan vakıflar illerde belediye başkanı, il sağlık müdürü, il Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu müdürü ve müftüden, ilçelerde ise belediye başkanı, ilçe emniyet üst görevlisi, mal müdürü, ilçe milli eğitim müdürü, Sağlık Bakanlığı ilçe üst görevlisi ve müftüden oluşan vakıf mütevelli heyetleri ile çalışmaktadır. Ayrıca, her faaliyet dönemi için il ve ilçelerde 'hayırsever' vatandaşlar arasından üçer kişi de heyette yer almaktadır. SYDV'ler, başvurular ve hedef kitleyle ilgili ihtiyaç saptaması konularında muhtarlardan da yararlanmaktadırlar. Vakıfların yardımları gıda, giyim, yakacak, sağlık, para, burs ve proje yardımları gibi yardım türlerini kapsamaktadır.

SYDV'ler aracılığı ile yapılan bu yardım faaliyetleri vasıtasıyla sosyal yardım Türkiye'de devlet politikasının bir parçası haline gelmiştir. Ancak bu yardım politikasının gerisinde sosyal yardımın bir sosyal hak, vatandaşlık hakkı olarak görülmesinin yerine devletin olanakları ölçüsünde vatandaşa refah sağlaması gerektiği anlayışı yer aldığı için uygulamalar, yardımların sistematik ve düzenli bir nitelik kazanmasına yönelik değildir.²⁶⁸ Bu yaklaşımda geleneksel dayanışma ilişkilerinin bireyi, yoksulluk da dahil, yaşam risklerine karşı koruyacağı düşüncesinin de payı vardır. Bu nedenle, Fon'un yoksullukla mücadelede izlediği yardım politikaları incelendiğinde, yardımların temel amacının yoksulların temel ihtiyaçlarının giderilmesinde geçici yardımların dağıtılması olarak gerçekleştiği görülmektedir.²⁶⁹ Bu nedenle de yapılan yardımlar -meblağ ne olursa olsun- her ne kadar yoksul aileler bakımından o an için önemli bir işlev görüyor olsa da sürekliliği olamayacağı ve yoksulların durumlarını değiştirip gelecekte daha iyi yaşama koşullarını sağlayamayacağı için anlık çözüm olarak kalmaktadır.²⁷⁰ Kısa vadede çözüm sağlayan

²⁶⁸ Koray, **a.g.e.**, s. 178-179.

²⁶⁹ Sallan-Gül(2002), **a.g.m.**, s. 118.

²⁷⁰ Buğra ve Keyder; yüz yüze görüşme yöntemi ile yaptıkları araştırmalarının raporunda, bu yardımların işlevini şu şekilde ifade etmektedirler:

"Fon'un verdiği eğitim desteği de, erzak ve yakacak yardımları da, yardım alanların içinde buldukları ciddi sefalet durumlarında gerçekten işe yarayabiliyor ve en az bir ayın soğukla ve açlıkla boğuşmadan geçmesini, bir süre nefes alınabilmesini sağlıyor. Dolayısıyla anlamsız ve önemsiz oldukları söylenemez. Ama hayatın belirsizliğini,

bu yolun siyasal çıkarlara hizmet ettiği ve iktidardaki partilerin seçim yatırımı için gayet etkili bir yol olduğu da hatırdta tutulmalıdır.

Öte yandan Fon'un ve ona bağlı olarak vakıfların işleyişi ile ilgili birtakım noktalar da bu uygulamanın sosyal hak kavramı temelinde oluşturulmuş bir kurumsallık taşımadığını göstermektedir. Özellikle kimin muhtaç kategorisinde kabul edilmesi gerektiği, ne tür yardımın kime ve hangi süreklilikte verilmesi gerektiği konusunda net tanımlanmış kurallar olmaması farklı bilgi ve yaklaşımlar doğrultusunda, keyfiliğe çok geniş yer veren bir alan içinde farklı uygulamalara yol açabilmektedir.²⁷¹ Bunda SYDTF uygulamalarının, yoksulluk boyutu, yerleşim yerlerine göre dağılımı ve yoksulluk profilinin belirlendiği yoksulluk araştırmalarının bulgularından yoksun olarak başlatılmasının da etkisi vardır. Yoksulluk çizgisi ve yoksulluk çizgisinin altında kalanların bu çizgiden uzaklıkları belirlenmeden uygulamaya geçilmiştir, bu yaklaşımın doğal bir uzantısı olarak da yoksulluk tanımında bir gelişigüzel ve 'rastgele' yaklaşım göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Fon'un hedef kitesini oluşturan 'muhtaç insanların' saptanabilmesi vakıf çalışanlarının ve müteveli heyetinin öznel değerlendirmelerine bırakılmıştır. Bu tür bir değerlendirme sürecininse kişisel ve siyasal bazda kayırmacılığa ve ayrımcılığa yol açma olasılığı oldukça büyüktür.²⁷²

2001 yılında yaşanan ekonomik krizle beraber devlet, derinleşen yoksulluğu ve bu yoksulluğun yarattığı tepkiyi hafifletmek için Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) adı altında bir proje uygulamaya koymuştur.²⁷³ DB tarafından 11 Eylül 2001 tarihinde onaylanarak başlatılan ve SYDTF'nin uygulayıcı kuruluş olduğu proje için, DB'den 5 yıl ödemesiz, 15 yılda ödeme koşuluna bağlı 500 milyon dolar tutarında kredi alınmıştır. SYDV'ler eliyle yürütülen projede kamunun bu konudaki diğer ayağını da Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu(SHÇEK) oluşturmaktadır.

4 yıl süreli proje, yaşanan krizin yoksul nüfus üzerindeki etkilerini azaltmayı hedefleyen Hızlı Yardım Bölümü ile amacı orta ve uzun vadede sosyal riski azaltma ve önlemeye yönelik programları takviye etmek olan Yatırım Bölümü'nden

yarın ne olacağını bilememek durumunu, dolayısıyla toplumsal dışlanmayı önleyebilecek nitelikte olmadıkları kesin." Buğra-Keyder, **a.g.e.**, s. 39.

²⁷¹ Örneğin belirli bir ilçede uygulanan ilkeler, kaymakamın değişmesiyle değişebilmektedir.

²⁷² Şenses(1999), **a.g.m.**, s. 434.

²⁷³ T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, **Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP)**, http://www.sydtf.gov.tr/srap_nd.html, 25 Haziran 2006.

oluşmaktadır.²⁷⁴ Proje kapsamındaki Şartlı Nakit Transferi yoksulluk nedeniyle çocuklarını okula gönderemeyen veya okuldan almak zorunda kalan veya okul öncesi çocuklarını düzenli sağlık kontrollerine götüremeyen aileleri ekonomik yönden desteklemek hedefi ile uygulamaya konulmuştur.²⁷⁵ Oluşturulacak düzenli nakit sosyal yardım sistemi ile en yoksul %6'lık kesime ulaşmayı hedefleyen bu projede ailelerin çocuklarını okula göndermeme veya sağlık kontrollerini yaptırmama durumlarında yardımların kesilmesi öngörülmektedir. Böylece, ailelerde eğitim ve sağlık konuları ile ilgili olumlu bir davranış değişikliğinin gerçekleştirilmesi beklenmekte ve yoksulluğun kuşaklararası aktarılmasının engelleneceği düşünülmektedir.

SRAP'ın bir diğer ayağını "Türkiye'nin yoksul kesimlerinin gelir elde etme ve istihdam fırsatlarını artırmaya yönelik çabalarının desteklenmesi" hedefi ile uygulamaya konan Yerel Girişimler(YG) bileşeni oluşturmaktadır.²⁷⁶ Gelir getirici mikro ölçekli alt projeler, istihdam eğitimi, sosyal hizmet amaçlı toplum merkezleri ve kamu yararına çalışma programları alt bileşenlerinden oluşan YG, sayılan bu mekanizmalar aracılığıyla en yoksul %36'lık kesimin gelir elde etme ve istihdam fırsatlarını arttırmayı hedeflemektedir. Ancak çözüm olarak sunulan projeler, birtakım anlayış ve uygulama yanlışlıklarını içlerinde barındırmaktadır. Örneğin amacı "yoksul kadınlar ve işsiz gençlere düzenlenecek kısa süreli kurslarla çeşitli teknik ve sosyal beceriler kazandırılması ve bu kişilerin daha nitelikli iş bulmalarına katkı sağlanması" olan istihdam eğitimi projesi, yoksulların çeşitli nitelikleri kazanmaları durumunda iş bulabilecekleri ve buldukları iş ile yoksulluklarından kurtulacakları varsayımına dayanmaktadır. Bir diğer proje olan kamu yararına çalışma programında "toplumun ortak yararı için uygulanacak çeşitli projelerde ihtiyaç duyulan işgücünün kısa süreli istihdamla karşılanması, yoksul işsizlerin çalıştırılması ve bu kişilerin geçici de olsa para kazanıp aile geçimine katkı sağlaması" amaçlanmaktadır. Oysa burada çözüm olarak önerilen esnek çalışma biçimi esas itibarıyla yoksulluğun nedenleri arasında saydığımız değişen istihdam yapısının bir unsurudur.

SRAP, adından da anlaşılacağı üzere, gelir dağılımı adaletsizliğinin oldukça arttığı ve daha çok kişinin yoksulluk sınırının altında kaldığı son dönem Türkiye'sinde

²⁷⁴ T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, **a.g.m.**

²⁷⁵ Bu yardım sisteminden faydalanan ailelerin sayısı, Mayıs 2005'te 934 bine ulaşmıştır. DPT-BM Türkiye, **a.g.e.**

²⁷⁶ T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, **a.g.m.**

yoksulluğun yaratabileceği toplumsal tehlikeleri (yaygın söyleyişle ‘sosyal patlama’) engellenmeyi amaçlayan bir projedir. DB merkezli bu yaklaşımda, yoksulluk bir sosyal risk yani tehlike olarak görülüp riskin en çok olduğu hedef kitlelere yönelik sosyal yardım programları uygulanması hedeflenmektedir.²⁷⁷ Genel ve herkese uygulanabilir sosyal haklardan vazgeçilerek, sadece riskli grupları öne çıkaran yeni liberal anlayışın²⁷⁸ bir ürünü olan proje, devletin ‘vatandaşının yanında olduğunu’ göstermeyi amaçlayan, kısa süreli rahatlama sağlayacak uygulamaları içermektedir. Projenin uygulayıcısı olan her iki kurumun işleyişi de sürekliliği olmayan yardım biçimleri şeklindedir. Ancak bu yardımlar, yoksulluğu azaltmaktan öte hedef grubu açısından sisteme bağımlılık yaratmaktadır; kaldı ki başvuru esasına dayalı olan bu hizmetlere başvuru şansı olmayanlar, zaten hizmetin muhatabı değildirler. Bu yönüyle gerek SYDV’larının gerekse SHÇEK’nun, yoksulluğun önlenmesinde işlevlerinin yetersiz oldukları söylenebilir.

Sonuç itibariyle, nüfusun büyük çoğunluğunun açlık sınırında veya ona yakın bir konumda yer aldığı ve yoksullukla mücadelede geleneksel dayanışma ve yardımlaşma kurumlarının giderek çözüldüğü bilinirken, devletin çabalarının bu tür kısmi yardımlarla sınırlı kalmasının, problemi çözemeyeceği görülmektedir. Üstelik yoksullukla mücadele için yapılan yardımlar eğitime katkı, sağlık vb. türden yardımlar adı altında yapılmaktadır. Dolayısıyla temel hak kategorileri, ayni-nakdi yardım hizmetlerine dönüştürülmüş durumdadır.²⁷⁹ Bu tür bir yaklaşım, Samir Amin’in deyişi ile “artık yoksulluğu ortadan kaldırmanın bilimsel ve teknolojik araçlarına sahip olunmasına karşın, yoksulluğu yaratan ekonomik ve toplumsal mekanizmaları anlamaya çalışmayan, 19. yüzyıl tarzı bir yardımseverlik söylemi”nden ibaret kalmaktadır.²⁸⁰ Zaten bir yandan eğitim ve sağlık gibi sosyal harcamaların payının azaltılıp diğer yandan DB kredisi örneğinde olduğu gibi sosyal yardım harcamalarının artırılması başlı başına bir çelişkidir ve esas hedefin problemi çözmek mi yoksa yoksulluğu kontrol

²⁷⁷ Proje, DB’nin 2000/2001 Dünya Kalkınma Raporu’nda çizdiği yoksulluğu azaltma programıyla da uyumludur. Banka, yoksullukla mücadele için, hükümetleri, bölgesel kalkınma bankalarını, kiliseleri ve devlet dışı örgütleri birlikte hareket etmeye çağırılmaktadır. World Bank(2000/2001), **a.g.e.**

Türkiye’de hükümet, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri bünyesinde gittikçe artan yardım faaliyetlerini de bu açıdan anlamlandırmak gerekmektedir.

²⁷⁸ Tonguç Çoban, “İşçi Sınıfı ve Yoksulluk (1)”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=106, 10 Eylül 2005.

²⁷⁹ Betül Altuntaş, “Kriz, Yoksulluk ve AKP’nin Acil Eylem Programı”, <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/akp.htm>, 15 Kasım 2005.

²⁸⁰ Samir Amin, “Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaya Birikimi”, Çev. sendika.org, <http://www.sendika.org/modules.php>, 26 Nisan 2004.

altında tutmak mı olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bir yandan refah devletinin küçültülmesi doğrultusunda çabalara hız verilmekte, diğer yandan da tekil ve birbirinden kopuk yoksulluk örneklerine ilişkin yardım harcamaları arttırılmaya çalışılmaktadır. Oysa gelir dağılımındaki eşitsizlik ve adaletsizliklerin daha da belirginleştiği bu dönemde yoksulluk olgusu farklı boyutlarıyla, çok daha kapsamlı bir biçimde ele alınmalıdır. Yoksulluğu BM'in kabul ettiği gibi insan haklarının ihlali olarak kabul etmek ve insan haklarını bir bütün olarak hayata geçirmek, eşitsizlikleri ve yoksullukları azaltacak tek çözüm olarak görünmektedir.²⁸¹ Herkes için insani yaşam olanağı sağlayacak, sürekliliği olan bir gelir güvencesinin sağlandığı, tüm yurttaşların ücretsiz, eğitim, sağlık, barınma hakkından faydalandığı, aile ve çocuk hizmetlerinin eksiksiz gerçekleştiği, bölgeler arası eşitsizliğin giderildiği, bütünlükçü bir sosyal koruma ve sosyal güvenlik sisteminin sağlandığı oranda yoksullukla mücadele stratejileri anlam kazanacaktır.²⁸² Kuşkusuz açlığın ve yoksulluğun giderilmesi anlamında acil gereksinimlerin karşılanması önem taşımaktadır ancak yoksullukla mücadele, risk yönetimine indirgenemez. Bu nedenle, yoksullukla mücadele risk yönetimi olarak değil, yoksulluğu üreten toplumsal mekanizmaların dönüşmesi perspektifinden yürütülmelidir. Yoksullukla mücadele eden kurum ve kuruluşların bu perspektif üzerinden işlevlerini yeniden tanımlamaları ve uygulamaları gerekmektedir.

Yoksullukla mücadelede yoksulluğun öznesi olanların, onu yaşayanların yöntemleri de konunun diğer önemli tarafını oluşturmaktadır. Geçinme stratejileri olarak adlandırılabilir mücadele yolları, bireylerin yoksulluğa karşı izledikleri yöntemler olmaktadır.

2.5.3. Bireysel Mücadele Yolları

Geçinme stratejileri, ekonomik anlamda hanehalkının ertesi gün de yaşamını sürdürebilmek, hayatta kalabilmek için izlediği yollar ve yaşam örüntülerine işaret eder. Türkiye'de bu stratejilerin temelini enformel ekonomi ve onun işlemlerini olanaklı kılan akrabalık/hemşerilik ilişkilerinin oluşturduğu ağ örgütlenmeleri oluşturmaktadır.

²⁸¹ Meryem Koray-Hülya Alev, "Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 461-466.

²⁸² Altuntaş, **a.g.m.**

2.5.3.1. Enformel Sektör

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün tanımına göre, enformel sektör “başlıca amacı kişilere istihdam ve gelir sağlamak olan mal ve hizmet üretiminde bulunan örgütsel kimliği gelişmemiş küçük ölçekli birimler”dir.²⁸³ 1950’lerde ‘marjinal’ terimi ile kapsanan ve 1972 yılında Hant-Ghana raporu ile ‘enformel’ teriminin yerleştiği sektör, küçük çaplı üretim ve hizmet birimlerinden sokaklarda yapılan marjinal işlere dek uzanan içeriği ile formel ekonominin marjinal yanısırdır.²⁸⁴ Küçük imalat atölyeleri, seyyar satıcılık, işportacılık, hamallık enformel sektörün Türkiye’deki ilk akla gelen örnekleridir.

Connolly'e göre enformel etkinlikler, kentleşme ve sanayileşme ile yaşanan hızlı ve yoğun göçün kentlerde yarattığı atıl işgücü (ve bunların emilememesi) paralelinde ortaya çıkan kentsel yoksulların stratejileridir.²⁸⁵ Bu nedenle de enformel sektör genellikle düşük gelir ve yoksullukla ifadelendirilir. Ancak Connolly'in söylediğinin aksine enformel etkinliklerin, sadece yoksullara özgü olarak algılanmaması gerektiğine ve toplumda gerek orta gerekse üst gelir grubu da enformelden faydalanmakta hatta oluşumuna önemli ölçüde katkıda bulunmakta olduğuna dair görüşler de mevcuttur.²⁸⁶ Aynı zamanda enformel işleri kente göçenler ya da yoksullar yaratmadığı gibi enformalite de bir sefalet biçimi değildir. Sadece formel alana girmekte zorlanan bireylerin yaşamak için -özellikle iş ve barınak bulabilmek için- başvurdukları bir ekonomik model ögesidir.²⁸⁷ Birtakım ilişki ağlarını başarıyla kullanabilenler içinse zenginleşmenin aracı olmuştur.

Enformel sektör sadece geri kalmış, geç sanayileşen, gelişmekte olan ülkelere özgü bir durum da değildir. Zaten enformel sektörün varoluş sebebi üzerine başlayan tartışmaların nedeni 1970 sonrasında sektörün gelişmiş ülkelerde de işlevinin olduğunun

²⁸³ ILO, **Key Indicators of the Labour Market**, Geneva, 2001, s. 11.

²⁸⁴ Tansı Şenyapılı, “Enformel Sektör: Devingenlikten Durağanlığa/Gecekondulaşmadan Apartmanlaşmaya”, **Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 162.

²⁸⁵ Aktaran: ODTÜ, **a.g.e.**, s. 62.

²⁸⁶ Erder, ortaya çıkan yolsuzlukları ve skandalları bu durumun somut göstergesi olarak kabul etmektedir. Sema Erder, “Yoksulluğun Düzenlenmesinden, Zenginliğin Düzenlenmesine Kentleşme ve Kentsel Kurumlar”, **21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan**, Yayına Hazırlayan: Firdevs Gümüüşoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001, s. 123.

²⁸⁷ Şenyapılı, **a.g.m.**, s. 177.

gözlenmesidir. Kimi araştırmalar gelişmiş ülkelerde enformel ekonominin toplam milli gelirin % 8'i ve %30'u arasında bir orana ulaştığını göstermektedir.²⁸⁸

Konunun içeriği itibariyle enformel ile yoksulluk ilişkisine baktığımızda bunun ilk etapta kırsal kesimden kente göç edenlerle başladığını görmekteyiz. Tarımda üretim yapısının değişmesinin kırdaki açığa çıkardığı atıl işgücü hızlı bir Şekilde kentlere göç ederken gelenlerin hem barınacak yer hem de geçinecek bir gelire sahip olmak için gösterdikleri çabalar, enformel piyasayı yaratır. Göç edenler, kente yerleşme ve kentsel yaşamla eklemlenme ile ilgili gereksinimlerini (konut, iş, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vb.) büyük lde enformel mekanizmalar ve ilişki ağlarını kullanarak çözmüşlerdir.²⁸⁹ Yoksul göçmenler geldikleri yerde formel yaşamın içine daha zor girdikleri için, enformel alanda kalarak mücadele etmeyi seçerler. Örgütsüz, yoksul, hayatta kalmak için bulduğu her işi yapmaya hazır olan bu kesim kente geldiği anda genellikle giriş koşulları kendi kişisel koşullarına en uygun olan enformel kesimde iş edinir. Yasaların gediklerini bulma ve bunları kendi çıkarları için kullanma, hayatta kalmadaki hatta sermaye birikimi yaratmadaki en önemli stratejilerden birisi hline gelir. Kültürel ve sosyal ilişkiler açısından btnleşemeyip ekonomik ve fiziksel meknlerde sistemin olanaklarını oldukça iyi kullanırlar. Roberts'in belirttiği gibi kaynakları birleştirerek, hem formel hem de enformel ekonomide çalışarak, barınağını kendisi yaparak, kendi kendine hizmet sağlayarak, aileyi ve toplumsal ilişki ağlarını en iyi biçimde kullanarak yoksulluğun srekliye tuzağına düşmekten kaçınırlar.²⁹⁰

Enformel sektörün Türkiye kentlerinde açıkça gözlenebilir bir belirginlik kazanması ise 1945-50'den itibaren başlamıştır. 1952-53 yıllarında tarım dışı nüfus içinde ücretli maaşlı olmayanların oranı %34,6 düzeyindedir ve Boratav, bu kesimin büyük bir bölümünün 'marjinal' diye ifade edilen işlerde çalıştığını ifade etmektedir.²⁹¹ Daha önce de bahsedildiği gibi, bu dönemde tarımsal yapıdaki değişikliklerle beraber kırdaki ortaya çıkan emek fazlası kentlere akarak kentleri daha önce yaşanmamış bir yoğunluk ve hızda g baskısı altında bırakmıştır. Ancak kentsel ve endüstriyel yatırımların kırdaki yapısal değişikliklere paralel olarak ilerlememesi sebebiyle

²⁸⁸ Matthew H. Fleming-John Roman-Graham Farrell, "The Shadow Economy", *Journal of International Affairs*, Spring 2000, Vol. 53 Issue 2, s. 393.

²⁸⁹ Sema Erder, *Kentsel Gerilim (Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması)*, Ankara: um:ag Vakfı, 1997, s. 43.

²⁹⁰ Bryan Roberts, "Informal Economy and Family Strategies", *International Journal of Urban and Regional Research*, 18(1), 1994, s. 8.

kentlerin henüz gelişmemiş olan üretim ve hizmet sektörleri bu kitleleri emememiş ve kentlerde açık işsizlik ortaya çıkmıştır.²⁹² Çoğu zaman işsiz kalan bu kesim arada hamallık, sokak satıcılığı, dilencilik gibi kent ekonomisi bağlamında işlevi marjinal olan işleri yapmışlardır.

İthal ikameci modelin uygulandığı 1960-80 dönemi ise enformel sektörün kent ekonomisi kapsamındaki rolünü, katkısını ve önemini pekiştirdiği dönem olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi ithal ikameci modelde sağlanan toplumsal uzlaşmanın iktisadi ayağı iç pazardaki talebin sürekliliğine, artışına ve arzın da bu hıza ayak uydurmasına bağlı olarak kurulmuştu. Böyle bir modelde enformel sektör de gerek ucuz emek, gerekse pazarın sürekliliği için talep ve bu talebi karşılamak için üretim alanları sunarak önemli katkılarda bulunmuştur. Öncelikle, özellikle göçenlerin, eğitimsiz ve deneyimsiz olmaları nedeni ile kentte ucuz birer işgücü haline gelerek esnek, düzensiz bir çalışma çizgisi izlemeleri pahalı teknoloji ile çalışan sistemde önemli bir unsur haline gelmelerini sağlamıştır. Enformel sektörün göçle gelen eğitimsiz-deneyimsiz-becerisiz kitleleri ucuz işgücü olarak sunması modelin önemli bir dayanağını teşkil etmiştir. İç pazarın sürekli genişlemesi için talep sunumu, göçenlerin, alt gelir grubundakilerin kentle bütünleşme endişesinin yarattığı ve enformel sektör için avantaj haline gelen bir durumdur. Kente göç yolu ile eklenen kitle için en temel endişelerden biri kentle bütünleşmek, kentli gibi olmaktır. Ancak kentin sosyo-ekonomik ve fiziksel mekânlarında tutunamayan, kentin olanaklarından haberdar olamayan bu kesim ancak tüketim yoluyla, kentlilerle benzer tüketim kalıplarını kullanarak kendisini kentli gibi hissetmektedir. Bu nedenle kentsel tüketim mallarına olan talep yoğun, yaygın ve süreklidir.²⁹³ Bu dönemde, göçen grubun yarattığı bu talep, yine kendisi tarafından karşılanmıştır. Tüketim mallarının ucuz benzerlerini üretmek için sınırlı sermaye gerektiren, küçük çaplı, ikinci el makinelerle çalışan üretim alanları ve bunları düşük gelirliyle ulaştıracak yeni ve ucuz dağıtım kanalları açmışlardır.

1980 sonrasının zorlu koşullarında da enformel sektör yine kent yoksullarının ayakta kalabilmek için başvurdukları bir alan olmaya devam etmiştir. Ancak enformel

²⁹¹ Boratav(2004), **a.g.e.**, s. 115.

²⁹² Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 133.

²⁹³ Şenyapılı'nın bu duruma örnek olarak verdiği, o dönemde elektrik bağlı olmayan gecekonduarda üstü dantel örtülü çamaşır makinesi ve buzdolabı bulunması durumu kentle bütünleşme, kendini kentli gibi hissetme kaygısını çok çarpıcı bir biçimde göstermektedir. Şenyapılı, **a.g.m.**, s. 166.

sektörün bu dönemki gelişme seyrine dair iki farklı gözlemden bahsedilebilir.²⁹⁴ Bunlardan birincisi 1980 sonrası artan göç ve zorlaşan yaşam koşullarının da etkisiyle enformel sektörün zamanla kente her yeni geleni kabul edebilecek, iş imkânı sunabilecek bir yapı olmaktan çıkması, katmanlaşması ve mekân rantına duyarlı bir konuma gelmesidir. Artık kentin sokaklarında satış yapabilmek, pazarcılık yapabilmek ya da kapıcılık bulmak artık eskisi kadar kolay olmaktan çıkmış, birtakım ilişki ağlarının varlığını gerektirir hâle gelmiştir. Bu mekânsal denetim özellikle hemşehrilik temelindeki ilişkilerin oluşturduğu enformel örgütlerce paylaşılmıştır. 1980 sonrası enformel sektörün gelişim seyrine dair ikinci gözlem ise enformel istihdamın dönemin sermaye birikim stratejisinin önemli bir parçası haline gelmeye başlamasıdır. Akkaya'ya göre 1980 sonrası küreselleşmeyle beraber artan rekabet baskısı şirketleri kaynakları dışarıda aramaya ve üretim birimlerini bağımsız kâr merkezleri olarak yeniden düzenlemeye itmekte, bu durum ise, işgücünün marjinalleşmesi ve kaçak hâle gelmesine yol açabilmektedir.²⁹⁵ Şenses özellikle tekstil gibi emek-yoğun ve uluslararası rekabet gücünün düşük ücrete dayalı olduğu sektörlerde çalışma koşullarının ağırlaştığını, eve parça başı iş verme ve sigortasız ve asgari ücretin altında çalıştırma gibi enformel istihdam biçimlerinin arttığını saptamaktadır.²⁹⁶ Kimi çalışmalar, bu eğilimin Türkiye'ye özgü olmadığını, gelişmekte olan ülkelerin genellikle enformel sektörün ucuz istihdam yaratma olanakları yanında küresel rekabete daha düşük maliyetli bir avantajla girmenin bir yolu olarak, bu sektörün gelişmesine izin verdiklerini ortaya koymaktadır.²⁹⁷ Yani sermayenin yetersiz olduğu, küçük işyerlerinin sayıca çok olduğu Türkiye gibi ülkelerde ucuz işgücü, küresel rekabete katılabilmenin en kestirme yolu olarak görülmüştür. Kısacası yoksulların en önemli geçim stratejilerinden olan enformel sektör, 1980 sonrası bir taraftan hemşehrilik temelli enformel örgütlerin, bir taraftan da sermaye kesimlerinin daha sıkı denetimine girmeye başlamıştır denilebilir.

TÜİK'in 2006 Mart ayı verilerine göre toplam istihdamın yaklaşık %48'i, yani 9 milyon 964 bin kişi herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kaydı bulunmadan

²⁹⁴ A.g.m., s. 170.

²⁹⁵ Yüksel Akkaya, "Küreselleşme Kışkırcısında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri", **Petrol İş Yıllık 2000-2003**, http://www.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/10_kiskac/index.htm, 2 Temmuz 2006.

²⁹⁶ Şenses(2002-2003), a.g.m.

²⁹⁷ Bill Gibson-Bruce Kelley, "A Classical Theory of Informal Sector", The Manchester School of Economics, V. LXII/1, March-1994, s. 162.

çalışmaktadır.²⁹⁸ Enformel sektörde kadın ve çocuk emeği önemli bir yer tutmaktadır. Ev dışındaki formel işlerde istihdam olanakları toplumsal ve ekonomik nedenlerle dar olan kadınların, ya eve iş alarak ya da dışarıda enformel sektörde istihdam edildikleri, Türkiye’de enformel sektörde çalışan kadın sayısının, formel sektörde çalışan kadın sayısından daha hızlı arttığı bilinmektedir.²⁹⁹ Çok çocuklu ailelerde, aile gelirine katkıda bulunması için çocukların da çalışma yaşamına girdiği bilinmektedir. Bazı araştırmalara göre 10–14 yaş grubundaki çocukların %24’ü edilmekte, bu yaşta çalıştırmanın yasal olmaması nedeniyle enformel biçimde çalıştırdıkları belirtilmektedir.³⁰⁰

Kent yoksullarının geçinme stratejilerinde önemli bir yeri olan enformelin yoksullukla, -Türkiye için öncelikle kırdan göçen kitle ile- ilişkisi genel hatları ile bu şekildedir. Yoksullar yine bu mekanizmalar ve ilişki ağları sayesinde Türkiye’nin yaşadığı büyük değişimi, dönüşümü 1980’lere kadar görece sorunsuz olarak yaşamıştır. Ancak uzun yıllar formel sektörlere geçmek için bir ‘bekleme odası’ olarak düşünülen bu sektör, giderek kentsel istihdamın yapısal bir özelliği haline gelmiştir.

2.5.3.2. Aile İçi Dayanışma

Türkiye’de yoksulların geçinme stratejilerinde kendi oluşturdukları veya dahil oldukları toplumsal ilişki ağları önemli bir yer tutar ve geçinme stratejileri bu temelden beslenerek şekillenir. Akrabalık/hemşehrilik gibi etnik unsurlarla çevrelenmiş olan bu ilişki şekli yoksullara, ekonomik olarak karşı karşıya kaldıkları güçlükleri aşmalarında yardımcı olan dolayısıyla ihtiyaçları olan güven duygusunu sağlayan bir dayanışma örüntüsüdür.³⁰¹

Etnik unsurlarla beslenen bu ilişki şeklini, onu oluşturan veya kullanan kişiler yaratsa da varolan yapının da onları bu ilişkilere ittiği bilinmektedir. Dolayısıyla devlet ve onun oluşturduğu toplumsal ve ekonomik sistem, bu ilişki ağlarının oluşmasında

²⁹⁸ TÜİK, **İşgücü İstatistikleri**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=473, 3 Temmuz 2006.

²⁹⁹ Saniye Dedeoğlu, “Sindrella’nın Pazara Yolculuğu”, **Neoliberalizm’in Tahribatı 2000’li Yıllarda Türkiye**, Der. Neşecan Balkan-Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 267.

³⁰⁰ Nusret Ekin, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2000, s. 244.

³⁰¹ Tekeli, dayanışma temelli ilişkilerin yoksulluğun aşılmasındaki önemini şöyle vurgulamaktadır:

“İnsanlar birbiriyle ilişki içinde yaşamaktadırlar. Bu insanlar birbiriyle ilişkilerini güven esaslı üzerinden geliştirerek kendi aralarında bir dayanışma duygusu geliştirerek bir komünite oluşturabilirler. İşte bu komünite dayanışma içinde bir topluluk olmanın bilincine ulaştığında önemli bir güç haline gelir. Kendisini güçlendirerek yoksulluktan kurtulma yolunda önemli bir güç haline gelir. Kendisini güçlendirerek yoksulluktan kurtulma yolunda önemli adımlar atabilir.” Tekeli, **a.g.m.**, 154.

önemli bir faktör olmaktadır. Buğra, devletin formel kurallar ile vatandaşlık hak ve sorumlulukları temelinde bir toplumsal ve ekonomik sistem oluşturamadığı, rasyonel bürokratik süreçler içinde insanlara eşit vatandaşlar olarak davranmadığı bir ülkede bu tip örgütlenmelerin oluşmasını kaçınılmaz olarak niteler.³⁰²

Buğra'nın önemini belirttiği formel alanın Türkiye'de başarılı olup refahı yaygınlaştırdığı ve yoksullar için korunaklı bir ortam yarattığı söylenemez. Türkiye'deki sermaye birikim süreci ve siyasal dengelerin oluşum biçimi II. Dünya Savaşı sonrası gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan refah devleti uygulamalarına engel olmuştur. O dönem Türkiye'nin uyguladığı ithal ikameci sanayileşme modelinde kaynaklar büyük ölçüde sanayiye desteklemeye yönelik olduğu için kentleşmeye sınırlı kaynak ayrılmış ve deyim yerindeyse kendi haline bırakılmıştır. Bu nedenle devlet göç eden kitleleri karşılamakta yetersiz kalmış, kentin yeni yoksulları da sorunlarını kamusal politikalar aracılığı ile çözemeyince belli etnik ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde çözüm aramak durumunda kalmıştır. Devletin kurumlarına olan güvenin azaldığı bu ortamda güvensizliğin açtığı boşluğu hem zenginleşme hem de yoksullukla baş etme süreçlerinde insanların kendi aralarında oluşturabildikleri aktif güven doldurmaya çalışmıştır.³⁰³ Böylece özellikle cemaatler ön plâna çıkarak, kent yoksullarının varolma stratejilerini besleyen kaynak olmuşlardır.

Akrabalık/hemşehrilik gibi etnik bağa dayalı dayanışma örüntüleri, yoksullara hayatta kalmak ve yükselebilmek için gerekli bilgi ve para akışlarını sağlarken birey ve aile için daima güvenli bir zemin oluşturmuş, fırsatların değerlendirilmesinde ve yoksullukla baş etmede önemli işlevler görmüştür. Bu ilişkiler ağı sayesinde kente göç edenlerin kaderi, bir anlamda daha kente gelmeden belirlenmiştir.³⁰⁴ Kente önceden gelenler kendilerinden sonra gelecek göçmenlerin dolduracakları pozisyonları büyük ölçüde hazırlarken, göçmenler de kendilerinden önce göç edenlerin ilişkilerine bir

³⁰² Buğra, **a.g.m.**, s. 25.

³⁰³ Işık-Pınarcıoğlu, **a.g.e.**, s. 66. Işık ve Pınarcıoğlu, Giddens'a atfen iki güven mekanizmasının işleyişinin hayati olduğunu belirtmektedirler; pasif ve aktif güven. Pasif güven, bireylerin toplumun kurumlarına ve kurumsal yapısına duyduğu kurumsal, formel güvendir. Yani birbirlerini tanımayanlar arasında oluşacak anonim bir güvendir. Bu nedenle de insan ilişkilerinin her noktasını kapsayan ve dolayısıyla kendi başına yeterli olan bir güven değildir. Pasif güvenin yanısıra bireylerin kendi yaşam çevresinde tanıdıkları arasında geliştireceği aktif güven olarak adlandırılacak bir mekanizma da gereklidir. Aktif güven, pasif güvenin aksine birbirini tanıyanlar arasında oluşan, dayanışmayı sağlayan, bu nedenle enformel ilişkilerin işleminde önemli işlevi olan bir güven biçimidir. Her toplumsal oluşumda bu iki güvenin varlığı gerekmektedir. Ancak iyi bir hukuk sistemi ve kurumsallaşmanın olmadığı, bireysel gelişme olanaklarının sağlanmadığı ve toplumsal gelişmenin dışlayıcı özelliğinin arttığı bir ortamda pasif güven azalacak, hayatın sürdürülebilmesi için aktif güven mekanizmaları ön plâna çıkacaktır. Işık-Pınarcıoğlu, **a.g.e.**, s. 54-55.

anlamda yukarıdan entegre olmuş, kendilerini hazır ilişkiler yumağı içinde bularak yükselebile olanakları elde etmişlerdir.

Bu ilişkiler, özellikle kente tutunabilmek açısından temel önem taşıyan konut ve işgücü piyasalarında baskın olarak gözlenebilmektedir. Çünkü bu örgütlenmeler, kentteki ilk evrede, ekonomik ve sosyal başka hiçbir ilişkisi olamayan göçen için iş ve kalacak yer bulma konusundaki tek olanaktır. Ayrıca her iki piyasada da kamusal düzenlemelerin olmayışı ilişkilerin yaygınlaşmasını birebir etkilemiştir. Göçmenlerin konut sorunu için gecekondu arazisinin temininde olduğu kadar yapılacak binanın malzemelerinin bulunmasında ve emeğin karşılansında akraba ve hemşerilerin yardımlarının payı önemliyken hemşerilerin yoğunlaştığı işkollarında iş bulma veya iş kurma da daha kolay olmuştur. Böylece hem konut hem de işgücü piyasası gibi yaşamsal öneme sahip iki alanda dayanışma örüntüleri aracılığı ile elde edilen avantajlar bireylere önemli ölçüde kolaylık sağlamış, göçenlerin kentte tutunabilmelerinde -kimi zamansa yükselmelerinde- rol oynamıştır. Dolayısıyla kökene dayalı bu ilişkiler kamusal düzenlemelerin neredeyse hiç olmadığı ve parasal ilişkilerin yaygınlaştığı bir ortamda üyeleri için yaşamsal öneme sahip hâle gelmiştir.³⁰⁵ Ayrıca bu ilişkilerin dayanışmacı ilişkiler olması ve göç edenlerin kente yerleşme ve kentsel yaşamla eklemlenme sorunlarını çözücü niteliği kamu otoritesinin yükünü de büyük ölçüde hafifletmiştir.³⁰⁶

Ancak bu dayanışma ağları kişilerin yoksullukları ile başetmelerine hatta zenginleşmelerine olanak sağladıysa da getirileri eşitsiz paylaşılmış, her iki piyasadaki fırsatlar da bunlara erişme olanağı bulabilen gruplar tarafından tekelleştirilmiştir. Yani bütün hemşeri gruplarının kentteki kıt kaynaklara ve kamusal olanaklara ulaşmada eşit şansa sahip olmadıkları söylenebilir. Dolayısıyla bu ilişkiler, bunu kullanabilen bazı hemşeri grupları için avantaj ve kentsel sistemle eklemlenmenin bir yolu olurken, bir kesim içinse dışlanmanın bir yolu olmakta ve yoksulluğun yerleşikleşmesi anlamına gelmektedir.³⁰⁷ Örneğin Güneydoğu'dan özellikle 1990'lı yıllardan itibaren göç eden ve kent ile önceden tanışıklık kurmalarını sağlayacak herhangi bir irtibata girememiş, kente

³⁰⁴ A.g.e., s. 54.

³⁰⁵ Erder(1995), a.g.m., s. 112.

³⁰⁶ Sema Erder, "Nerelisin Hemşerim?", *İstanbul Küresel ile Yerel Arasında*, Der. Çağlar Keyder, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 195.

³⁰⁷ A.g.m., s. 204.

hazırlıksız gelmiş kitleler, kendi aralarında himayeci ilişkiler kursalar dahi varlık koşullarını değiştirebilme gücünden önemli ölçüde yoksun kalmışlardır. Bu nedenle kentli yoksulların kendi aralarında kurdukları güç hiyerarşisinin, emlak ve işgücü piyasasının en altında yer almışlardır.³⁰⁸

Görüldüğü gibi bu dayanışma örüntüleri, kentsel yoksulluğun üstesinden gelebilmek amacıyla bir var olma stratejisi olarak kullanılırken, bu ilişkilerden dışlananlar bakımından yoksulluğun yerleşikleşmesi anlamına gelebilmektedir. Dolayısıyla daha önceden kente yerleşmiş bulunan kesimler ve kentle yakın ilişkilerini sürdürmekte olan kırsal kesimlere açık olan bu fırsatlar, kentte kurulu ilişki ağlarının parçası olmayı başaramayan ve en önemlisi kırsal kesimden hazırlıksız göç eden kitlelere kapalıdır.

Kent yoksullarının yerel topluluk düzeyinde geliştirdiği bu dayanışma ilişkileri kentte tutunma ve geçinme stratejilerine önemli bir katkı yaparken, başka bir düzeyde de söz konusu yoksulların dar bir yerellik içine sıkışmasına neden olmuştur.³⁰⁹ Özellikle mekân düzeyinde kentin gecekondular alanlarında etnik köken ve hemşerilik temelinde ilişki kurulması (daha doğrusu buna göre kentin belirli bölgelerine yerleşilmesi) yerel toplulukların çeşitli sorunlar açısından ortaklıklarına rağmen her birinin kendi içinde örgütlenerek sorunlarını üst mercilere taşınmasına yol açmıştır. Bu tür bir ölçek sıkışması, gecekonduların niceliksel gücünü niteliksel bir güce dönüştürmelerini önemli ölçüde sınırlamış, her yerel topluluk sorunlarını kendi ilişki ağları çerçevesinde siyasallaştırarak çözmeye çalışmıştır. Yerel toplulukların bu biçimde içe kapanmalarının muhtemel bir sınıf temelli siyaset biçiminin de önünü kapattığı söylenebilir.

Ancak bu durum, bu grupların taleplerini üst ölçeklere taşıyamadıkları anlamına gelmez. Aksine bu gruplar içinden çıkan seçkinler aracılığı ile -çoğunlukla kente geliş tarihi daha eski olan ve bunun getirisi ile ekonomik açıdan görece daha güçlü ve önder konumundaki kişiler- patronaj ilişkileri çerçevesinde siyasal partiler temelinde sisteme

³⁰⁸ Işık-Pınarcıoğlu, kökene dayalı yığılmaların en net ortaya çıktığı işkolları olan konut inşaatı ve konfeksiyon-triko sektörlerinde özellikle Güneydoğu doğumlu olanların ücretli statüsünde çalıştıkları örneğini vermektedirler. Işık-Pınarcıoğlu, **a.g.e.**, s. 175.

³⁰⁹ Tarık H. Şengül, “Türkiye’de Krizli Yılların Toplumsal Sonuçları”, İktisat Dergisi Açık Oturum, **İktisat Dergisi**, Sayı: 432, Prof. Dr. Sevim Görgün, Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu ve Prof. Dr. Cumhur Ferman’a Armağan, Aralık 2002, s. 131.

eklemlenmiş ve önemli kazanımlar elde etmişlerdir.³¹⁰ Bu tür bir strateji ve sağladığı kazanımlar, bu ilişki ağlarının getirisinin paylaşımında olduğu gibi her yerel topluluk için aynı olmamıştır. Ekonomide yaşanan kötü gidişatın bu patronaj ilişkilerinin işlemlerini sağlayan dayanakları da büyük ölçüde azalttığı için devletin bu ağlara kaynak aktarımının giderek daha zor bir hâle geldiği de gözönünde bulundurulmalıdır.

Özetle, Türkiye’de bu geleneksel yapının getirdiği dayanışma ile yoksulluk hafiflemiş ve daha ‘yaşanabilir’ hâle gelmiştir. Işık ve Pınarcıoğlu da Türkiye’deki kent yoksulluğu olgusunu Batı’daki yoksulluktan farklı kılan temel etmen olarak bu yapıyı görmekte, Türkiye’de sınıftan denenen kitlenin oluşmamasını bu korunaklı ilişkiler sistemine bağlamaktadır.³¹¹ Ancak yaşam koşullarının gittikçe ağırlaştığı bir ortamda bu korunaklı ilişkilerin daha ne kadar devam edeceği de şüphelidir.

³¹⁰ Kurtoğlu, Ankara Keçiören İlçe Belediye Meclisi’ne 1994-1999 dönemi için seçilmiş meclis üyeleri üzerine yaptığı araştırmasına dayanan ve hemşehriliği siyasetle ilişkili olarak incelediği çalışmasında bu ilişkilerin nasıl karşılıklı kullanıldığını yerel siyaset örneğinde göstermektedir:

“Kimi meclis üyeleri için siyaset geniş aileleri ve hemşehrilerinin bu yöndeki istekleri nedeniyle dahil oldukları bir olgu idi.” Ayça Kurtoğlu, **Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset Keçiören Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 272. Öte yandan “Cemaat ilişkileri de meclis üyelerince, aday oldukları partilere oy kazandırmak amacıyla güdümlenmişti. Yine bu ilişkiler, hemşehrilik derneklerinin kurulması veya varolan derneklerin etkinliklerinin siyasete eklenmesi gibi yollarla en azından bir yönüyle siyasete dahil edilmişti.” **A.g.e.**, s. 144-145.

³¹¹ Işık-Pınarcıoğlu, **a.g.e.**, s. 97.

3. BASINDA YOKSULLUK

Yoksulluğun kitleler açısından görünürlüğünün artması, yani ‘durumdan haberdar olunması’ gelişen iletişim teknolojisiyle mümkün olmaktadır. Bu açıdan, ilk bakışta günümüz medyasında yoksullukla ilgili epeyce habere yer verildiğini söylemek mümkün. Ancak yoksulluğa ve yoksullara ilişkin verilen haberlerin hangi durumlarda ve ne şekilde verildiği de önemli olmaktadır.

Bauman’ın tespitleri medyanın bu konudaki işlevine dair önemli açıklamalar getirmektedir.³¹² Bauman’a göre, yapılan haberlerde yoksullar, ahlâkları bozuk ve suça eğilimli insanlar olarak sunulmaktadır, bir diğer vurgu da çalışmamaları üzerinedir. Yoksullukları kendi tercihlerinin sonucu olduğu için vicdanen rahat olmak gerekir. Ancak vicdanların tamamen susturulabilmesi yardım faaliyetlerini -Bauman’ın deyişi ile ‘hayırseverlik panayırıları’- kontrol eden medyanın başvurduğu yollarla mümkün olabilir.

Bauman, medyanın buna ilişkin yöntemini şöyle sıralamaktadır.³¹³ İlk olarak, art arda gelen açlık, evden atılma ve zorunlu evsizliğe ilişkin haberlerde, insanların açlıktan ve hastalıktan öldüğü yerler, ‘uzak topraklar’ olarak verilir. Yoksulluğu mekân olarak uzak kılan bu tarz, yoksulluğun gerçekliğini de ortadan kaldırmakta, onu belirsizleştirmektedir. Haberler, bu yerlerin aslında zenginliğin yaşanabileceği yerler olduğu hatırlatılmasıyla birlikte verilir, Bauman’ın örneğinde yoksul, uzak Asya ülkeleri, ‘Asya Kaplanları’nın doğum yeri’dir. Ancak tüm ‘kaplanlar’ın Asya nüfusunun yalnızca yüzde biri bile etmediği gerçeğinin bir önemi yoktur, dolayısıyla hiç bahsedilmez. Çünkü altta yatan mesaj, yoksulların kendi yazgılarının sorumluluğunu taşıdığıdır, onlar da ‘kaplanlar’ın yaptığı gibi bir çalışma hayatını seçebilecekken bu duruma düşmüşlerdir.

İkinci olarak bu gibi haberler, sefalet ve yoksulluğu yalnızca açlıktan ibaret bir soruna indirgeyecek şekilde verilir. Bu stratejinin iki sonucu vardır: Sefaletin gerçek boyutu küçültülür ve böylece yapılması gereken şey, açlar için besin bulmakla sınırlanır. Öte yandan ‘sefalet = açlık’ denklemi “korkunç yaşam ve barınma koşulları,

³¹² Bauman, a.g.e., s. 116.

³¹³ A.g.e., s. 116-118.

hastalık, cahillik, saldırganlık, parçalanmış aileler, çözülen toplumsal bağlar, gelecek yokluğu ve üretken olamama” gibi sefaletin diğer pek çok karmaşık görünümünü gizler.

Üçüncü olarak, ‘felâket gösterileri’ formundaki haberler, medya tarafından sunulduğu şekliyle dünyanın ‘gelişmiş’ kısmını, kendini herhangi bir ‘taahhüt altına girmeme’ kuşağıyla çevrelemektedir. ‘Dışarı’dan gelen tüm haberler cinayetler, uyuşturucular, yağmacılık, bulaşıcı hastalıklar, mülteciler ve açlıktır, yani diğerlerini tehdit eden bir şeydir. Yapılacak şey, bu tehditlere karşı önlem almak, onları kontrol etmek olabilir.

Bauman’ın tespitlerinin işaret ettiği gibi, haberin yapılış şekli yoksulluk durumunu farklı bir biçimde, örneğin sebeplerinden tamamen bağımsız, tekil bir olay olarak sunabileceği gibi, yoksullara ilişkin bir değer yargısı oluşmasına da neden olabilir. Dolayısıyla, medyanın her alanda belirleyici olduğu günümüzde yoksulluk konusundaki algılanışın belirlenmesi açısından medyanın durumu irdelenmeye değer.

Yoksullukla ilgili bu tez çalışmasında da, Türkiye basınının en önemli organı olan gazetelerin yoksulluk konusunu nasıl ele aldığı araştırılması ve daha önceki bölümlerde anlatılan yoksulluk olgusunun gazetelerde ne kadar yer bulabildiğinin gözlemlenmesi amaçlanmıştır.

3.1. ARAŞTIRMA EVRENİ VE YÖNTEMİ

Yoksulluğun basında incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada inceleme alanı olarak Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Zaman gazeteleri seçilmiş, 2000-2005 yılları arasındaki dönem incelemeye temel alınmıştır. Çalışma için tüm basını temsil edebilecek çeşitli medya gruplarına ait gazetelerin seçilmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca farklı gruplara ait gazeteleri incelemek, farklı bakış açılarını tespit ederek karşılaştırma yapma fırsatı da vermektedir. Bu çerçevede gazetelerin özelliklerine ilişkin bazı tespitler yapılabilir: Cumhuriyet gazetesi Türk basınında “Kemalist sol kanadın temsilcisi”³¹⁴ olarak bilinen ‘sol’ siyasi görüş ile yayın yapan bir gazete olarak kabul edilmektedir. Milliyet ve Hürriyet gazeteleri, finans, enerji, sanayi, ticaret, turizm sektöründe de faaliyet gösteren, Türkiye’nin en büyük holdinglerinden biri olan Doğan

³¹⁴ Mustafa Sönmez, **Filler ve Çimenler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 33.

Grubu içerisinde yer almaktadırlar ve özellikle Hürriyet gazetesi tirajı nedeniyle toplumla en fazla buluşan gazetelerdendir. Zaman gazetesi ise “finansman ayağını Asya Finans’ın oluşturduğu, Fethullah Gülen cemaatine hitap eden Feza Yayıncılık Grubu’nun medya işletmelerinden biridir.”³¹⁵ Dolayısıyla, farklı kulvarlarda yer alan bu dört gazetenin, Türkiye’de haber ve köşe yazıları açısından basın dünyasını önemli ölçüde yansıttığı düşünülebilir.

Gazetelerin tirajları açısından genel durumlarını belirlemek için 2002-2005 yılları arasındaki tirajlarını içeren aşağıdaki tablo temel alınabilir:³¹⁶

Tablo 3.1. Gazete tirajları

GAZETELER	YILLAR			
	2002	2003	2004	2005
CUMHURİYET	41.014	44.116	55.501	56.219
HÜRRİYET	461.504	443.409	482.179	522.880
MİLLİYET	280.202	275.914	264.717	263.538
ZAMAN	301.694	240.476	433.182	509.667

Kaynak: <http://www.medyatava.net>, 06 Ağustos 2006.

Tablodan izlenebileceği gibi tirajlarını arttıran Hürriyet ve Zaman gazeteleri yarım milyon civarında satış yapabilmekte, onları yarıya yakın bir farkla Milliyet gazetesi izlemektedir. Cumhuriyet gazetesi, her ne kadar satışlarını arttırmış olsa da diğer gazetelere göre oldukça sınırlı kaldığı söylenebilir.

Araştırma yapılırken gazetelerin internet sitelerindeki arşivlerinde, haberler ve köşe yazılarında “yoksul” kelimesi (“yoksulluk”, “yoksullar” kelimesini de otomatik olarak bulmaktadır) ile arama yapılmıştır. Bu yöntem kendi içinde bazı eksiklikler taşısa da araştırmayı belirli bir yerde sınırlamak, çerçevesini çizmek açısından geçerli, zorunlu bir yoldur. İlk eksiklik, “yoksul”, “yoksulluk”, “yoksullar” kelimelerini hatta yoksulluk olgusuna ilişkin hiçbir kavramı içermeden de yoksulluğa ilişkin haberler/yazılar

³¹⁵ Atilla Özsever-Atilla Aşut-Rahmi Yıldırım-Haluk Yurtsever sol Meclis Medya Çalışma Grubu, **Medya İzleme Raporu (Aralık 2003)**, http://solmeclis.net/sm_izrap_medya_01.htm, 6 Temmuz 2006.

³¹⁶ Tablo, <http://www.medyatava.net> internet adresindeki haftalık tiraj raporlarından hazırlanmıştır. Site arşivi 2002 yılından itibaren tiraj raporlarını içerdiği için çalışma kapsamındaki 2000 ve 2001 yıllarına ilişkin veriye ulaşılamamıştır. Ayrıca sitede, tabloda yer alan yılların bazı haftalarının eksik olduğu belirtilmelidir. Ancak varolan verilerden yola çıkarak, gazete tirajlarına ilişkin genel bir bilgi veren bir tablo da oluşturulabilir.

yazılabileceği için, bu tarz yazıların bu çalışmanın dışında kalmasıdır. İkinci eksiklik ise, gazetelerin internet sayfalarındaki teknik kimi problemler nedeniyle erişimde yaşanan problemlerle ilgilidir, internet arşivindeki bulgular gazeteleri olduğu gibi yansıtamayabilmektedir. Dolayısıyla tüm bulgular bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Gazetelerdeki araştırma, iki boyutta yapılmıştır: ilk olarak yoksullukla ilgili haberler, ikinci olarak yoksulluğu konu edinen köşe yazıları incelenmiştir. Yoksullukla ilgili haberlerin/köşe yazılarının tarandığı bu dört gazetede konu ile ilgili haberler ve yazılar meseleyi gündeme getirme sebeplerine ve şekillerine göre ayrı ayrı incelenmiştir. Kullanılan dile odaklanılarak yoksulluk olgusunun bilgilendirici/konunun önemini vurgulayıcı tarzda verilmesi ile bir değer yargısıyla beraber sunulması arasındaki farklılık gösterilmeye çalışılmıştır. Böyle bir çalışma yöntemi, gazeteler arasındaki farklılıkları izleme imkânı vereceği gibi medyanın temel işlevlerinden olan bilgilendirme, ‘haber verme’ işlevinin bu konuda ne ölçüde yerine getirildiğini de gösterebilecektir.

3.2. GAZETE HABERLERİNDE YOKSULLUK

2000-2005 yılları boyunca gazetelerde, bahsettiğimiz araştırma yöntemi çerçevesinde, yoksulluğa ilişkin toplam 1056 haber bulunmuştur, haberlerde en genel haliyle ortaklaştırılabilen başlıklar ve sayıları şöyledir:

İstatistiki Veriler	255
Kurum/Kuruluş Adına Yapılan Açıklamalar	308
Dramatik Olaylarla İlgili Haberler	85
Yardım Haberleri	38

Görüldüğü gibi, yoksulluk konusunu haberlere taşıyan öncelikli neden ulusal ya da uluslararası çeşitli kurum ve kuruluşların araştırma sonuçları ya da açıklamaları olmaktadır. Dolayısıyla gazetelerin enformasyon ve bilgilendirme işlevleri doğrultusunda yoksulluk konusunu sayfalarına taşıdıkları söylenebilir. Yoksulluğu gündeme en çok taşıyan ikinci neden, kişilerin yaşadığı dramatik olaylarla yoksulluğun haber yapılmasıdır. Bunu izleyen bir diğer neden de, yardım/hayırseverlik olaylarına

bağlı olarak yoksulluğu gündeme getirenler olmaktadır. Ancak yardım haberleri ileride değinileceği gibi, sadece yardımlara ilişkin olumsuzlamayı içermemekte kimilerinde yardım faaliyetine ilişkin eleştirel bir dille verilmektedir. Dolayısıyla bu haberlere ilişkin sayıya bu bilgi dahilinde bakılmalıdır.

Daha önce belirttiğimiz eksiklikleri dikkate alarak haber sayısının gazetelere göre dağılımı konusunda da birşeyler söylemek mümkündür. Çok kesin sayılar biçiminde olmasa da gazetelere göre yoksullukla ilgili haberlerin dağılımı konusunda şu sayılar verilebilir:

Cumhuriyet	593
Hürriyet	139
Milliyet	113
Zaman	211

Görüldüğü gibi yoksulluk konusuna sayfalarında en çok yer veren gazete önemli bir farkla Cumhuriyet gazetesi olmaktadır. Yoksulluğun gazete haberlerindeki izdüşümünü sayısal verilerle izlemenin yanısıra yoksulluğun hangi durumlarda habere konu edilebilir bulunduğu da bir o kadar önemlidir. Haberlerin işlenişi, yoksulluğun nasıl algılandığına ilişkin önemli bir veri sunduğu için yoksulluk konusunu gazetelerde gündeme getiren haberlere daha ayrıntılı bakılması gerekmektedir.

3.2.1 İstatistiki Veriler-Açıklamalar Çerçevesinde Gündeme Gelen Yoksulluk

Yoksulluk konusunun gazete haberlerinde ele alınışının bir şekli, ulusal ya da uluslararası çeşitli kurum ve kuruluşların araştırma sonuçları ya da açıklamaları ile olmakta, dolayısıyla yoksulluğa ilişkin çeşitli rakamlar sunulmaktadır. Bu başlık altında toplayabileceğimiz haberlerde en sık rastlanılanı da, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu(Türk-İş), Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu(KESK), Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu(Kamu-Sen) gibi sendikaların yoksulluk sınırına ilişkin düzenli olarak yaptıkları açıklamalar olmaktadır. Bu kurumlar

tarafından hemen hemen her ay hesaplanan yoksulluk sınırının sonuçları, gazetelerde de düzenli olarak yer almaktadır:

“Türkiye Kamu-Sen'in dört kişilik bir ailenin aylık gıda, konut, yakacak, giyecek, ulaşım, haberleşme, eğitim, sağlık ve diğer harcamalarını baz alarak yaptığı araştırmaya göre, yoksulluk sınırı Ocak ayı sonunda 647 milyon 429 bin liraya ulaştı. Yoksulluk sınırında bir önceki yılın Ocak ayına göre yüzde 40.6'lık artış meydana geldi.”³¹⁷

“Türk-İş'e göre, Aralık 2004'te "açlık sınırı" 513 milyon 931 bin liraya, "yoksulluk sınırı" ise 1 milyar 562 milyon 101 bin liraya yükseldi.”³¹⁸

Gazetelere yansıyan araştırma sonuçlarından bir diğeri DB, BM gibi uluslararası kuruluşların Türkiye'ye ilişkin yaptıkları çalışmalar olmaktadır:

“Türkiye'deki gelir dağılımı eşitsizliğini ortaya koyan Dünya Bankası raporuna göre nüfusun yüzde 18'i günde 2 dolardan (3 milyon 275 bin lira) az parayla geçiniyor.

Dünya Bankası'nın raporunda, Türk nüfusunun yüzde 2.4'ünün "aşırı yoksul" diye tanımlanan ve geliri günde bir doların altında kalan gruba dahil olduğu, yüzde 18'inin gelirinin ise uluslararası yoksulluk sınırı kabul edilen günde 2 dolarlık gelir düzeyinin altında kaldığı saptandı.

Türkiye'deki gelir dağılımı eşitsizliğini de ortaya koyan Dünya Bankası'nın verilerine göre, Türkiye nüfusunun en zengin yüzde 10'luk bölümünün gelir ya da tüketimden aldığı pay yüzde 32,3. Nüfusun en yoksul yüzde 10'u ise, gelir ya da tüketimden yüzde 2,3 oranında pay alıyor.”³¹⁹

Yoksulluk sınırı/oranı ya da gelir dağılımına ilişkin araştırma/açıklama haberlerinin yanısıra yoksulluk konusunu işlerken değindiğimiz yeni ekonomi-politikaları ve istihdam biçiminin yarattığı çalışan yoksullara ilişkin veriler de haberlerde yoksulluk verileri olarak önemli yer bulmaktadır:

³¹⁷ “Yoksulluk Sınırı 648 Milyon Lira”, **Cumhuriyet**, 13.02.2001.

³¹⁸ “Türk-İş'e Göre Açlık ve Yoksulluk Sınırı...”, **Zaman**, 27.12.2004.

³¹⁹ “Türkiye'nin Yüzde 18'i Yoksulluk Sınırının Altında”, **Milliyet**, 22.08.2002.

“Türkiye Kamu-Sen'e bağlı Türk Büro-Sen tarafından yapılan araştırmada, Türkiye'deki toplam memurların yarısının, halen 664 milyon lira olan yoksulluk sınırının altında maaş aldığı belirtildi.”³²⁰

“İstanbul Tabip Odası'nın "Son 20 Yılda Hekim ve Sağlık Çalışanlarının Maaşları ve Enflasyon" konulu araştırması, sağlık personelinin bugünkü durumunu ortaya koydu. Araştırmaya göre, sağlık çalışanlarına yoksulluk sınırının altında ücret verildiği belirlendi. İstanbul Tabip Odası'nın araştırmasına göre, 1978 yılında 1223 dolar alan 10 yıllık hekimin maaşı, 2000 yılında 632 dolara düştü.”³²¹

Kurum-kuruluşların yoksullukla ilgili yaptığı araştırma sonuçlarının yanısıra yoksulluğa ilişkin genel görüş açıklamaları bu gruptaki haberlerin bir diğer şekli olmaktadır:

“Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı'nın düzenlediği ve yoksulluk konusunun ele alındığı toplantıya katılan, Türkiye'nin önde gelen toplumbilimcilerinden Prof. Dr. Sencer Ayata, Türkiye'de yoksul kesimi oluşturan yaklaşık yüzde 30'luk bir nüfus kümesinin, ulustan, toplumdandan ve sistemden dışlanmışlık duygusu yaşadığına dikkat çekerek, sorunların çözümü için büyümenin yanında gelir dağılımının da ayrıca sorgulanması gerektiğini söyledi.”³²²

Örnek haberlerde görüldüğü gibi gazetelerde, yoksulluğun ya da gelir dağılımı adaletsizliğinin boyutunu sayısal verilerle öne çıkaran, bilgilendirici içeriğe sahip bir yaklaşımın varlığından sözedilebilir. Haber türlerine ilişkin yaptığımız sınıflandırma da yoksulluk konusunu haberlere taşıyan öncelikli nedenin, çeşitli araştırma sonuçları ya da açıklamalar olduğunu göstermektedir. Bu tarz haberlerde gazeteler, kurum ya da kuruluşun tespit ettiği verileri, onu temsil eden kişinin açıklamalarını herhangi bir ek tespit, katkı olmadan sunuyor olsalar bile konunun gündeme taşınıp, kitlelere ulaştırılıyor olması son derece önemlidir. Çünkü böyle haberlerde yoksulluk ya da gelir adaletsizliği oldukça objektif bir biçimde, sayılarla görünür kılınmaktadır.

3.2.2. Dramatik Olaylara Bağlı Olarak Gündeme Gelen Yoksulluk

³²⁰ “Memurların Yarısı Yoksulluk Sınırının Altında”, **Hürriyet**, 18.03.2001.

³²¹ “Sağlık Çalışanlarının Ücretleri Yoksulluk Sınırının Altında”, **Cumhuriyet**, 01.10.2000.

³²² “Gelir Dağılımı Sorgulanmalı”, **Cumhuriyet**, 26.06.2002

Yoksulluğun haberlere konu olmasının nedenlerinden biri de, intihar, evsizlik, ölüm gibi trajik olaylar olmaktadır. Bu tarz haberlerde en çok öne çıkan olayın intihar ya da intihar teşebbüsü olduğunu söyleyebiliriz(28 haber):

“Ekonomik krizin yarattığı yoksulluk bu kez can aldı. Simitçilik yapan 19 yaşındaki Tuncay Samalı, dün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önündeki Milli Egemenlik Parkı'nda kendini bir ağaca asarak intihar etti.

*Ağaçta asılı kardeşini görünce sinir krizi geçiren Seyit Samalı, “Biz aslen Çorumluyuz. Akdere Mutlu Mahallesi'nde gecekonduda yoksulluk içinde yaşıyoruz” dedi.*³²³

*“Maltepe'de, 2 çocuk babası bir kişi, kendini asarak yaşamına son verdi. Güleusu Mahallesi Mesut Caddesi Rüzgârlı Sokak'ta bir gecekonduda oturan ve uzun süredir işsiz olduğu öğrenilen Nihat Aydın (35), girdiği bunalım sonucu ipe kendini astı.”*³²⁴

İntiharların yoksullukla ilgili olarak artıp artmadığı konusunda geçmişle ilgili bir karşılaştırma yapmadan bir şey söylemek olanaksız görünmektedir. Ancak daha önce de bahsettiğimiz gibi yoksulluğu hafifleten mekanizmaların günümüzde daha da zayıflaması ile bireylerin, birbirlerine ve devlete olan güvenlerinin kaybolmasının yarattığı çözümsüzlük ve bunalım, intihar olaylarında belirgin bir artışa neden olmuş olabilir. DİE'nin verileri bu önermeyi doğrular nitelikte kabul edilebilir: 1990 yılında 1357 olan intihar edenlerin toplam sayısı 2003 yılında 2705 olmuştur. Ancak en çok artış, bir önceki yıl 1802 olan sayının 2584'e çıktığı kriz yılı 2001'de olmuştur.³²⁵ Toplam intiharlar içerisinde “geçim zorluğu ve ticari başarısızlık” nedeni ile intihar edenlerin sayısı ise 1990 yılında 160(%11.8) iken 2001 yılında 673(%26.0), 2003'te de 532(%19.7) olmuştur. Öte yandan bu durum, yoksulluk tehdidiyle karşı karşıya kalanların önceki dönemlerdekinden farklı olarak geleceğe yönelik iyimser bir ruh haline sahip olmadıkları saptamamızı doğrulayan bir nokta olarak kabul edilebilir.

Basında yer alan ve bizim inceleme alanımıza giren boyutuyla, intihar olaylarının bazı önemli noktalara işaret ettiğini de söyleyebiliriz. Bu gazetelerde yer alan 28 gibi sınırlı sayıdaki intihar olayında, yaş aralığı 19-43 olup, intihar edenlerin çoğu(22) işsiz ve erkektir. Eldeki sınırlı veriler, yoksulluk nedeniyle intiharların

³²³ “Meclis'in Önünde Simitçi İntiharı”, **Hürriyet**, 19.10.2001.

³²⁴ “Maltepe'de İntihar”, **Cumhuriyet**, 25.02.2002.

³²⁵ TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2004**, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 10 Temmuz 2006.

erkeklerde yoğunlaştığını söylemek için kuşkusuz yeterli değildir. Ancak Türk toplumunda hâkim olan, “evin geçimini erkek sağlamak zorundadır” yaklaşımının, bunu sağlayamayan erkekte suçluluk duygusu geliştirdiğini ve intihara giden bir bunalıma yol açabildiğini söylemek yanlış olmaz.³²⁶ Yaş aralığının genç nüfusa karşılık gelmesi ise, önceki nesiller gibi sabırlı, ‘tevekküllü’ olunamaması ile açıklanabilir.

Yoksulluğun dramatik olaylarla konu edilmesinde, sağlık konusunda yaşanan olumsuzlukları konu alan haberler, bir diğer haber şekli olmaktadır. Bu alanda, parası olmadığı için tedavi olamayan, bir şekilde tedavi olanağı bulduktan sonra hastane masraflarını karşılayamayacağı için hastaneden kaçan veya hastanede rehin kalan insanların haberleri yer almaktadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi tüm bireyleri kapsayacak bir genel sağlık sigortasının olmaması ve sağlığın paralı hâle gelmesi, bu hizmeti ‘satın alamayacaklar’ için önemli bir problem yaratmaktadır, dolayısıyla bu tip haberlere rastlanması kaçınılmazdır:

“Tekman İlçesi'ne bağlı Gürgür Köyü'nde Vecettin Gürbüz'ün 5 aylık bebeği Semiye, tandıra düşerek yandı. Vecettin Gürbüz, eşiyle birlikte bebeğini alarak Erzurum'a geldiğini, Numune Hastanesi'nden, kendilerini Atatürk Üniversitesi Aziziye Araştırma Hastanesi'ne sevk ettiklerini söyledi. Yeşil kartı olmadığı için burada da bebeğine bakılmadığını belirten Baba Gürbüz, bu kez yeşil kart almak üzere tekrar Tekman İlçesi'ne gittiğini, ancak dönüş yolunda bebeğinin öldüğünü anlattı.”³²⁷

“Hastayı ‘doktor izinde’ diye solunum cihazına bağlamadılar. Yetmedi öyle bir tedavi masrafı çıkardılar ki para bulunana kadar hasta öldü.”³²⁸

“Okula giderken bir sokak köpeğinin ısırıldığı öğrenci, parası olmadığı için sağlık ocağından aşı yapılmadan geri çevrildi.”³²⁹

“Karaman'da ilk kez gerçekleştirilen kornea nakliyle görmeye başlayan 20 yaşındaki Birol Erdemsoy, bantajı açılır açılmaz 225 milyon liralık hastane faturasını ödememek için firar etti.”³³⁰

³²⁶ İntihar vakalarında erkeklerin sayılarının daha çok olmasının nedenine getirilen bir başka açıklama şöyledir: İntihara yönelme davranışı ve intiharı düşünme oranın kadınlarda daha yüksek olmasına rağmen intihar davranışı kadınlarda kararsızlık göstermektedir. Dolayısıyla intiharlarda erkekler ön plândadır, kadınlarda ise intihar denemeleri daha yaygındır. Röportaj: Dr. Ali Babaoğlu (Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi), <http://www.bianet.org/diger/tartisma2532.htm>, 10 Temmuz 2006.

³²⁷ “Hastaneye Alınmayan Bebek Yolda Öldü”, **Hürriyet**, 05.06.2003.

³²⁸ “Doktor Bayrama Hasta Mezara”, **Milliyet**, 25.02.2002.

³²⁹ “Paran Yoksa Kudur”, **Milliyet**, 16.05.2002.

“Kayseri’de parasızlık yüzünden ailesinin tedavi ettiremediği 4 aylık bebek yaşamını yitirirken cenazesi hastanede rehin kaldı. Cenazeyi hastaneden almak için 47 milyon lira bulamayan baba Aziz Türkmen (27) Kayseri Valiliği’nden yardım istedi.”³³¹

“Abant İzzet Baysal Üniversitesi Düzce Uygulama ve Araştırma Hastanesi’nde doğum yapan kadının ölen bebeğinin cesedi, 1 milyar 633 milyon liralık masrafın ödenememesi sebebiyle ailesine 5 gün teslim edilmedi.”³³²

Örneklerin gösterdiği gibi, zaman zaman, sağlığa ilişkin bir problemde tedavi masraflarını karşılayacak sağlık sigortası sisteminin olmayışı yerine bireyin kişisel durumuna vurgu yapılabilen, yaşanan problem yoksulluğun sonucu olarak sunulabilmektedir. Oysa ki kamu hizmetlerinin özel hâle gelmesi başlı başına yoksullaştırıcı bir durumdur. Yaşanan ‘dram’lar, sağlık hizmetinin herkes için eşit ve ücretsiz olmamasının sonucudur.

Sonuç olarak, dramatik sonlarıyla haber olan olaylar, başka bir deyişle insanların hayat hikâyeleri, genel olarak yoksullukla ilişkilendirilse de haberlerde onu yaratan sebeplere çoğu zaman değinilmemektedir. Haberler, toplumun oldukça büyük bir kısmına ilişkin bir durum olarak genellenebilecek işsizlik, göç sonucu evsizlik, paralı hâle gelen kamu hizmetlerinden yararlanamama gibi yoksulluğu yaratan sebeplerden soyutlanarak, ‘talihsiz’ bireylerin yaşadığı tekil olaylar gibi verilebilmektedir.

3.2.3. Toplumsal İstikrarsızlıkla İlgili Nedenlere Dayalı Olarak Gündeme Gelen Yoksulluk

Yoksulluğu haberlere taşıyan bir başka neden kapkaç, hırsızlık, boşanma gibi toplumsal istikrarı bozan olayların, yoksulluğun toplumda yarattığı bunalımlarla ilişkilendirilerek sunulması olmaktadır. Yoksulluğun kronikleşmesi ile toplumsal yapıda yarattığı değişiklikler, özellikle suç oranlarının artması, sistem içindekileri rahatsız ettiğinden bu rahatsızlığı, tedirginliği gündeme taşıyan haberlere kaçınılmaz olarak gazetelerde yer verilmektedir. Özellikle de kapkaç, her geçen gün artan ve hırsızlığın ötesinde cana kast haline dönüşen toplumsal bir sorun olarak gerilime yol açmakta ve gazetelerde sıklıkla yer bulmaktadır. Araştırma kapsamındaki yıllar dahilinde

³³⁰ “Ameliyat Oldu, Görmeye Başladı, Hastaneden Kaçtı”, **Hürriyet**, 08.06.2001.

³³¹ “4 Aylık Bebeğin Cenazesi Rehin Kaldı”, **Cumhuriyet**, 13.12.2001.

³³² “Masraf Ödenmeyince Bebek Cesedi 5 Gün Hastanede Rehin Tutuldu”, **Zaman**, 06.05.2004.

gazetelerin internet arşivinde ‘kapkaç’ kelimesi kullanılarak yapılan aramada Cumhuriyet gazetesinde 515, Milliyet’te 351, Hürriyet’te 310 ve Zaman gazetesinde 143 arama sonucuna ulaşılmıştır. Kapkaçla ilgili yapılan haberlerin sayısındaki yükseklik, her haberin kapkaç-yoksulluk ilişkisi kurmayacağı olasılığını da göz önünde bulundurarak, durum hakkında fikir verebilecek nitelikte kabul edilebilir. Bu tür haberlerde önemli olan bir durum, kapkaç-yoksulluk ilişkisinin daha çok, kapkaçın arkasındaki nedenlerle ilgili olarak yapılan ve uzman görüşlerinin de yer aldığı haberlerde veriliyor olmasıdır:

*“Türkiye’de eğitim ve sosyal politika eksikliği ekonomik sorunlarla birleşince suç oranında patlama yaşandı. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi sosyolog Yrd. Doç. Dr. Halil Nalçaoğlu, büyük kentlere göçün kapkaç üzerindeki etkisinin görmezden gelinemeyeceğini vurgularken "Ancak dünyada göç alan tek kent de İstanbul değil. Kapkaçtan daha önemli olarak yeni yoksulluk olgusunu dikkate almak gerekiyor" dedi.*³³³

*“Büyükşehirlerde son günlerde artan 'kapkaç' olaylarının ardında 'af' ve 'ekonomik kriz'in etkilerinin bulunduğu öne sürüldü. Ege Üniversitesi (EÜ) Psikiyatri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Çelikkol yoksulluk, hızlı kentleşme, toplumsal çürüme, kapkaç ve hırsızlığın, köşe dönücülüğü getirdiğini dile getirdi. Çelikkol, Türkiye’de son 20 yılda değer yargılarının önemli ölçüde erozyona uğradığını kaydederek, şöyle konuştu: "Köylerinden iş bulma umuduyla, büyük kentlere göçen ve ekonomik kriz nedeniyle iş bulamayan, işinden atılan çocuklar, gençler, görsel medyada yüksek yaşantıyı görerek (ben açım, işsizim, ama bu insanlar nasıl böyle yaşıyor) diye sorguluyor. (Kazan, nasıl kazanırsan kazan felsefesi) de dürüstlüğün önüne geçtiği için kapkaç, hırsızlık, köşe dönücülük öne çıktı. Cezaların yetersizliği, yeterli denetim yapılmaması da bu gibi suçları körükliyor.”*³³⁴

Kapkaç olaylarını bir asayiş sorunu olmasının ötesinde onu yaratan ya da besleyen unsurlarla ilişkilendirerek de sunan böyle haberler, uzman görüşüyle de olsa, göç, işsizlik, çözümsüzlük gibi yeni yoksulluk olgusunu belirleyen unsurlara referans yapmaları nedeni ile önemli olmaktadır. Problemi, ilişkili olduğu ekonomik, sosyal bağlarla birlikte daha bütünlükçü bir yaklaşımla sunan bu haberlerde yoksulluğun da daha bütünlükçü bir yaklaşımla sunulduğu söylenebilir.

³³³ “Yoksulluk... Göç... Kapkaç”, **Cumhuriyet**, 09.11.2004.

³³⁴ “Kapkaçtaki Artışın Nedeni Af ve Kriz”, **Hürriyet**, 19.05.2001.

Yoksulluğu toplumsal istikrarsızlıkla ilgili olarak gündeme taşıyan haberler aslında, daha önce değindiğimiz toplumsal yapıdaki genel eğilimlerin medyadaki izdüşümleri olmaktadır. Toplumda tehlikeli bulunduğu ölçüde dikkate alınan ve bu yönüyle sorun olarak görülen yoksulluk, gazete haberlerinde de benzer düşünce yapısı ile yer almakta, haberler, yoksulluğun toplum için tehlike yaratan/yaratabilecek boyutunu içermektedir.

3.2.4. Yardımseverlik Anlayışı Çerçevesinde Gündeme Gelen Yoksulluk

Yoksulluğu -kapkaç örneğinde olduğu gibi- suç bağlamında dikkate alan ve tehlikeli bulunduğu ölçüde müdahale etme gereği duyan bir yoksulluk algısında yoksullukla mücadelenin özünü, yoksulluğun kontrol edilmesi, yumuşatılması anlayışı oluşturacaktır. Yoksullukla mücadele, devletin veya kurumların 'hayırseverliği'ne havale edileceği için de, bu konudaki haberler genellikle yardım çağrılarına yer verilmesi veya yapılan yardımlardan söz edilmesi biçiminde olmakta ve dolaylı yoldan yoksulluk konu edilmiş olmaktadır:

“Kışla Mahallesi'nde eski bir evde 20 milyon kira vererek yaşamlarını sürdüren Argun ailesi, yoksulluk içinde kıvrılıyor. Maddi durumun düşüklüğünden dolayı tedavi olamayan anne Akbilek, ölmek istemediğini, çocuklarıyla birlikte olmak istediğini söylüyor. Hastalığı yüzünden yatağa mahkum olan ve maddi imkânsızlık yüzünden tedavisini yaptıramayan anne Akbilek, kendisine uzanacak bir el bekliyor.”³³⁵

“Hakkâri Valisi Orhan Işın'ın eşi Aysel Işın, Hakkâri'deki yoksul öğrenciler için yardım seferberliği başlattı. Öğrenciler arasında "Aysel Ana" olarak anılmaya başlanan Aysel Işın düzenlediği kermes ve çaylardan elde ettiği gelire şimdiye kadar 500 yoksul öğrenciyi giydirdi.”³³⁶

“Ekonomik kriz sebebiyle evlenemeyen gençlerin imdadına koşan Gençleri Evlendirme ve Mehir Vakfı, 6 yılda yaklaşık 3 bin genç çifti evlendirerek bu alanda örneği olmayan büyük bir hizmet gerçekleştirdi.”³³⁷

Yoksullukla mücadele için yapılan yardımların eğitime katkı, sağlık vb. türden yardımlar adı altında yapılarak temel hak kategorilerinin aynı-nakdi yardım

³³⁵ “Bir El Bekliyor”, **Zaman**, 21.06.2000.

³³⁶ “Aysel Ana'nın Yardım Eli”, **Cumhuriyet**, 15.04.2000.

hizmetlerine dönüştürüldüğünden bahsetmiştik. Yoksullukla mücadeledeki bu anlayış, gazetelerdeki yardım haberlerinde de kendisini göstermektedir:

“Ankara Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı Belediye Hastanesi’ne muhtarlıktan ‘fakirlik ilmuhaberi’ götüren herkes, muayene ediliyor, eğer cerrahi müdahale gerekiyorsa ameliyat dahi yapılıyor. Belediye Hastanesi’nde son iki yılda kimsesiz ve yoksul vatandaşlardan 24 bin 891 ücretsiz muayene edilirken, 94 kişi de hastanede ücretsiz olarak yatarak hizmet aldı. Son iki yılda ücretsiz olarak yapılan ameliyatlara tutarı ise 1 trilyon lirayı geçiyor.

Belediye Hastanesi Baştabibi Dr. Ali Fikri Akşirin, fakir dostu, gariban babası olarak biliniyor.”³³⁸

“Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV), kuruluşundan bu yana eğitim adına pek çok projeye imza attı. Ülke genelinde kurduğu eğitim parklarıyla özellikle yardıma muhtaç yoksul çocukların eğitimlerine katkıda bulunan, bilgisayarla tanışmasını sağlayan vakıf, geçen yıl gündeme getirdiği Umut 2000 projesiyle de milyonların umudu oldu.

Vakfın kurulmasında, yardımsever dostlarıyla hiç bir fedakârlığı esirgemeyen Suna Kırışın büyük katkıları oldu. Her zaman, eğitimin devlete bırakılamayacak kadar önemli olduğunu vurgulayan Kırış, TEGV’nin üstleneceği görevlerle toplumun tüm kesimlerine örnek olacağını belirtiyor.”³³⁹

Yardımseverlik anlayışı çerçevesinde gündeme gelen haberlerde önemli bir özelliği belirtmek gerekiyor. Böyle haberlerde, yapılan yardım faaliyeti, haber olarak okuyucuya aktarılmasının dışında çoğunlukla yardımı olumlayan ve yardım edeni takdir eden bir anlatımla beraber verilmektedir:

“Yeni eğitim öğretim dönemine merhaba dediğimiz bu günlerde Yüreğir Ülkü Ocakları’ndan, eğitime anlamlı yardım. Yardıma muhtaç 200 öğrenciye çanta, önlük ve kırtasiye yardımında bulunuldu.”³⁴⁰

“Özel Çağlayan İlköğretim Okulu Okul Aile Birliği, öğrenci velilerinin yanısıra bazı öğrencilerin de harçlıklarından biriktirerek kardeş okul ilan ettikleri Şair Abdi İlköğretim

³³⁷ “Gönüllü Kayınpederler 6 Yılda 3 Bin Genci Evlendirdi”, **Zaman**, 06.08.2002.

³³⁸ “Fakirliğini Belgeleyenlere, Belediye Hastanesi’nde Ücretsiz Ameliyat”, **Zaman**, 11.05.2002.

³³⁹ “Meşaleyi Kırış Yaktı”, **Milliyet**, 04.08.2001.

³⁴⁰ “Ülkü Ocakları’ndan Örnek Yardım”, **Zaman**, 13.09.2000.

Okulu'nda bulunan 400 yoksul öğrenciyi yaptıkları çeşitli yardımlarla sevindirdiler. 200 öğrenci tepeden tırnağa giydirilirken 200 öğrenciyi de çeşitli kırtasiye yardımında bulunuldu.

Çağlayan İlköğretim Okulu Müdürü Nesip Yılmaz, Okul Aile Birliği Başkanı Nesrin Bengisu, sınıf anneleri ve okul öğrencileri yapılan yardımı kendi elleriyle dağıtarak fakir öğrencileri sevindirdi.”³⁴¹

Yardım faaliyetlerinin yorumlanarak sunulan bir diğer hâli de yardımların yapılış şekline ilişkin eleştirel tarzdaki haberler olmaktadır:

“İzmit'te Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın ramazan nedeniyle dağıttığı yardım paketlerini almak isteyen çok sayıda yurttaş izdiham yarattı. Yoksul yurttaşlar paketleri almak için birbirini ezdi, trafik tıkanı, polis müdahale etmek zorunda kaldı.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın 2 bin 300 aileye yapacağı gıda yardımı için İzmit'te çok sayıda vatandaşı başvuruda bulundu. Binlerce insan kültür binası önüne çağrılınca itiş kakış yaşandı. Kültür müdürlüğü binası çevresi, bölgede açılan yeni park ve D-100 karayolu üzeri yardım peşinde koşan yoksul vatandaşlarla doldu. Bölgede bu yüzden trafik kilitlendi. Ortaya çıkan yoksulluk tablosu, çevredeki yurttaşlara da hüüzün verdi.”³⁴²

“AKP Diyarbakır milletvekilleri İrfan Yazıcıoğlu ile Avukat Cavit Torun, fakir ailelere yaptıkları gıda dağıtımına basın mensuplarını çağırınca, yardım alan kadınlar utanarak yüzlerini sakladı. Fakir aileler, paketleri almak üzere Ofis semtindeki iş merkezine geldiklerinde karşılarında gazetecileri görünce, yüzlerini çarşaf ve türbanlarıyla örttü.”³⁴³

Örneklerin gösterdiği gibi yardımseverlik anlayışı çerçevesinde gündeme gelen yoksulluk haberleri kimi zaman eleştirel bir gözle verilmiş olsa da yardımlaşmanın gerekli, olumlu bir şey olduğuna dair Türk toplum yapısında var olan ve takdir edilen bir anlayışın izlerini taşımaktadır. Ancak başlangıçta da belirtildiği gibi yoksulluğun kontrol edilmesi, yumuşatılması gerektiği anlayışı ve temel hak kategorilerinin yardım hizmetlerine dönüşümü de bu yaklaşımla ilişki içindedir. Dolayısıyla bu bağ gözden kaçırılmamalı, ‘iyi niyetli’ bu tavrın gerisinde onu oluşturan koşullar unutulmamalıdır.

3.3. YOKSULLUĞUN HABERLERDE İŞLENİŞİ

³⁴¹ “Çağlayan'dan Örnek Yardım”, **Zaman**, 01.01.2001.

³⁴² “Yardım Almak İçin Birbirlerini Ezdiler”, **Cumhuriyet**, 14.11.2001.

³⁴³ “Utandıran Yardım...”, **Milliyet**, 29.06.2003.

Yoksulluğu haberlere taşıyan nedenler, olaylar kadar yoksulluğun haberlerde işleniş şekli de önemlidir. Yoksulluğa ilişkin kavramların, unsurların haberlerde ne şekilde işlendiği yani nitelik meselesi, yoksulluk haberleri ile ilgili sayısal verileri ve yoksulluğu gündeme getiren nedenleri tamamlaması bakımından önemli ve anlamlıdır.

3.3.1. Kullanılan Söylem ve Dil

Yoksulluk haberlerinde haberin veriliş şekli de yoksulluk algısına ve sunuşuna ilişkin önemli bir değerlendirme kriteri olmaktadır. Çünkü kullanılan dil, kaçınılmaz olarak yoksulluğa ve yoksullara birtakım özellikler yüklemekte, dolayısıyla haberi değer yargılarıyla beraber sunmaktadır.

Örneğin, yoksulluğun dramatik olaylarla anlatıldığı haberlerde, olayı duygusal boyutlara indirgeyen bir bakış açısı çok belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifade ile kullanılan dil, hikâyeleştirmeyi ve ilginç hâle getirmeyi hedef almaktadır diyebiliriz. Duygusal motiflerin yer aldığı, dramatik boyutlara ağırlık verilerek kurgulanan bu haberlerle ‘vicdanlara’ seslenildiği açıktır:

“Cemal Can yoksulluk içinde büyümüştü. Okuyamamıştı. Ailesinden bir geliri de yoktu. Eşi Şerife ile birlikte Samsun Kadıköy Mahallesi, Osmaniye Caddesi, Özgün Apartmanı'na sığınmış, kapıcılık yapmaya başlamıştı. Onu yaşamda tutan tek unsur, canı gibi sevdiği oğluydu. Can çifti, güçlüğüle geçinirken, evlerinin neşesi küçük yavrularına iyi bir geleceği nasıl hazırlayacaklarını da düşünüyorlardı. Ancak beyinlerini hep aynı soru kurcalıyordu: "O da mı kapıcı olacak?..."

Küçük çocuğu 2. sınıfa geçmişti. Okulun ilk yılında çevresindekilerin yardımıyla önlük, çanta, defter, kitap alabilmişti. Ancak ekonomik kriz tüm çevresini de vurmuştu. Kimseden fazla yardım alamamıştı. Sıkıntı içindeydi. Eski önlüğünü giydiremezdi çocuğuna. Ayakkabıları da çok yıpranmıştı. Küçük yavrusunun yüzüne bakamıyordu. Okulun açılması yaklaşırken oğlunun telaşı da artıyordu. Bu telaş ıstırap veriyordu ona...

Türkiye'de yüz binlerce öğrencinin okul hazırlığı yaptığı 16 Eylül sabahı Kadıköy Mahallesi Özgün Apartmanı'nda feryat yükseldi... Şerife Can, 10 yıllık eşini tavanda asılı buldu. Ağıtlar içinde yığılıp kaldı... Onun haykırışıyla da küçük çocukları uyandı. İkisi de çılgık çılgığa birbirlerine sarıldı.

Cemal Can küçük bir not bırakmıştı: "İntiharımdan kimse sorumlu değildir. Çocuğuma iyi bakın."

Çaresizlik ve parasızlık yüzünden 36 yıllık ömrüne kapıcısı olduğu apartmanın bodrum katında son noktayı koyan Cemal Can, geride eşini dul, oğlunu da yetim bıraktı... Can ailesinin dramı kısa sürede Samsun'da yankılandı. Olayın duyulmasının ardından yardım etmek isteyenler de gazete bürolarını arayarak sıraya girdi. Ancak iş işten çoktan geçmişti. Bodrum katındaki havalandırma camının demir parmaklıklarına bağladığı iple intihar eden Cemal Can'ın cenazesi, Alaçam ilçesinde toprağa verildi."³⁴⁴

Buna benzer bir başka örnek haber de şöyledir:

"İşsiz babasının arkadaşından aldığı 200 milyon liralık borçla, yeni yılın ilk saniyelerinde gözlerini dünyaya açmıştı, Sezgin... Önce keskin bir ağlama koyvermiş ve peşinden şefkatle okşandıktan sonra uykuya dalmıştı. Sonra da sınırsız bir kundak içinde Bağcılar'daki evlerine götürüldü. Ama 'Hoş geldin bebek' diye sevinçle karşıladığımız Sezgin'i orada, zor bir yaşam bekliyordu artık...

*Bir bankada çaycı olarak çalışan, ancak yedi ay önce kriz yüzünden işten çıkartılan babası Celal Kılıç, içinde buldukları çıkmazı anlatırken boğazı düğümleniyor..."*³⁴⁵

Görüldüğü gibi yoksulluğun dramatize edilerek anlatıldığı haberler, olayı ilginç bir hikâyeye gibi anlatıp vicdanlara seslenirken, yoksulluğu bağlı olduğu koşullardan koparabilmektedir. Habere konu olan olayda yoksulluğun sebepleri arka plânda kalırken öne çıkan, kişisel hikâyeler olmaktadır.

Haberlerde yaygın olarak görülen acıma-dramatize etme yaklaşımının dışında, ikinci bir özellik, haberi yoksulun kişisel/davranışsal özelliklerine referans vererek sunmak olmaktadır. Örneğin, bazı haberlerde habere konu olan olayın gerçek sebepleri göz ardı edilmekte, buna karşın bazı olumsuz sonuçlar olumsuz davranışlara bağlanmaktadır:

*"Şanlıurfa'nın Siverek İlçesi'nde, komşuların yardımıyla üçüz doğuran eşini hastaneye götürmek yerine sobasız eve mahkum eden işçi emeklisi babanın üç çocuğu donarak öldü."*³⁴⁶

³⁴⁴ "Önlük Değil Babasını İstiyor", **Cumhuriyet**, 18.09.2002.

³⁴⁵ "Senin Yolunu Gözlüyor' Demek İstememiştik...", **Milliyet**, 07.01.2002.

³⁴⁶ "Cehalet ve Yoksulluk Ölüm Getirdi", **Zaman**, 13.01.2002.

“Siverek’te, hamile eşini hastaneye kaldırmayı reddedip, evde doğum yaptıran Koçali Siyahgöz’ün üçüzleri oldu. Prematüre bebeklerden ikisi donarak öldü, diğer bebek ise hâlâ komada. Baba Koçali Siyahgöz ise emekli maaşıyla geçimini sağladığını ve eşini hastaneye götüreceği parası olmadığını belirterek, “Çocuklarım yoksulluktan öldü” diye konuştu.”³⁴⁷

Görüldüğü gibi aynı olay her iki gazete de aynı düşünce tarzıyla verilmiş, olayın sebebi, bir babanın sorumsuzluğu çerçevesinde sunulmuştur. Her ne kadar Milliyet Gazetesi’ndeki haberde yoksulluk yüzünden sağlık hizmetine erişemeyen babanın olayın gerçek nedeninin gösteren sözlerine yer verilse de, sonuçta o ‘hamile eşini hastaneye kaldırmayı reddedip’ ‘eve mahkûm etmiş’ birisi olarak yaşanan dramın sorumlusudur. Bir başka haberde de yoksullar ‘yardıma alıştıkları için çalışmak istemedikleri’ iddiasıyla yargılanmaktadır:

“Yoksul vatandaşların büyük çoğunluğu, kendi ayakları üzerinde durmak yerine yardımlarla geçinmeyi tercih ediyor. Bunun en çarpıcı kanıtı, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nün hibe ve kredi uygulamasında yaşanıyor. Genel müdürlüğün faizsiz iş kurma kredisine başvuranlar 2 bin 500 kişide kaldı. Oysa karşılıksız yardım için başvuru sayısı 9 milyona yaklaştı.

Projenin tanıtımından sorumlu Ümit Başaran, sürekli karşılıksız yardım alan bazı kişilerin alışkanlıklarından vazgeçmek istemediğini belirtiyor. Projeye dayalı iş edindirme protokolünün iyi niyetli bir uygulama olduğunu dile getiren Başaran, “Sürekli karşılıksız yardım alan bazı insanlar iş kurmaya yanaşmıyor. İnsanlara iş kurmanın daha önemli olduğunu anlatmaya çalışıyoruz. Daha fazla ilgi bekliyoruz” diyor. Sivas Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Müdürü Hüseyin Şişeci de yoksul vatandaşları ‘hazır yiyecek’ten kurtarmanın şart olduğunu vurguluyor.”³⁴⁸

Böyle bir yaklaşım yoksulluk kültürü meselesinde değindiğimiz üzere yoksulluğu kadercilik, tembellik ve şiddet gibi unsurlarla açıklamakta, dolayısıyla yoksulları kınayıcı, suçlayıcı, aşağılayıcı söylemin bir parçası haline gelmektedir. Böyle bir söylemin, yoksulların ‘öteki’leştirilmesi, marjinalleşmesi, toplumdan dışlanması için meşru bir temel yarattığı da hatırlanmalıdır.

3.3.2. Ötekileştirme

³⁴⁷ “Yoksulluğa Doğdular ve Dondular”, **Milliyet**, 14.01.2002.

³⁴⁸ “Karşılıksız Yardıma Alışan Dar Gelirli İş Kurma Kredisine İlgi Göstermedi”, **Zaman**, 20.03.2005.

Dilin kullanımında göze çarpan bir özellik de, yoksulların ötekileştirilmesidir diyebiliriz. Bu tarz haberlerde yoksullar, genellikle göçle gelmiş ve kentlerin ‘gelişmiş’ kısmının ‘dışında’, ‘varoş’larda yaşayan kişiler olarak toplumsal yapıdan, bütünden, hatta coğrafyadan soyutlanarak anlatılmaktadır. Böyle bir anlayışta yoksulların yaşadıkları yerler potansiyel suç mekânları olurken³⁴⁹ yoksullara ilişkin bir kültür tahayyülü de haber dilinde somutlaşmaktadır. Örneğin varoşlu, ‘tüketim estetiğinden yoksun’, kentin kültürünü yakalayamamış kişiler olarak ortaya çıkmaktadır:

“MASS Plaza, 'varoş'un göbeği Gaziosmanpaşa'nın alışveriş ve gezme-tozma mekânı. Genel Müdür Emir Özdeliorman, çevre halkını nasıl modern hayata alıştırdıklarını anlatıyor: "Migros ilk açıldığında kadınların bazıları ayakkabılarını dışarıda çıkarıyorlardı. İkaz ettik 'Burası kirlenebilir, biz temizleriz' diye. Gelen insanların çoğunun ayakkabıları çamur içinde olurdu. Bizim lavabolar da sürekli tıkanıyordu o ara. Merak ettik, niye tıkanıyor diye. Meğer ayakkabılarını yıkıyorlarmış.”³⁵⁰

Örnek haberde her ne kadar alışveriş merkezi müdürünün açıklamalarına yer verilmiş olsa da, bu açıklamaların ‘çevre halkının nasıl modern hayata alıştırdıkları’ ibaresi ile sunulması dikkate değerdir. Benzer bir başka haberde de bir varoş bölgesinde faaliyete geçen eğlence parkının, orada yaşayan insanların hayatını ne denli ‘modernize ettiği’ anlatılmakta, hatta haber ‘fantezi’ başlığıyla verilmektedir:

“Sanki Çetin Altan'ın makalelerinden fırlamış. Gerçi mollalar piyano çalmıyor ama İstanbul'un o uzaktaki tepesinde neler neler oluyor: Tenis, santranç, basketbol oynanıyor. Canlı müzik çalınıp şarkılar söyleniyor. Koşu parkurunda sağlık yürüyüşleri yapılıp, bisiklet parkurunda form tutuluyor. Sevgililer havuz kenarında fısıldaşıyor. “Aileye Mahsus” tecritlere rastlanmıyor burada.

İstanbul'un en eski gecekondu yerleşimlerinden biri olan Seyrantepe bugünlerde büyük bir değişime sahne oluyor. Tamam, burası köy değil ama şehir olduğu da iddia edilemez. Evler üstüste. Bir zamanlar oto sanayi sitesinde çalışan işçilerin yaptıkları gecekonduardan dönüşmüş bir köy-kent melezi. Aslında küçük bahçeler içindeki hâli güzeldi. Biraz parayı bulan gecekonduğunu yakıp yerine demir filizli, cepheleri beton sıvalı apartman taklitleri dikince berbat varoş semtlerinden biri daha ortaya çıktı.

³⁴⁹ 1 Mayıs 1996 olaylarında yaşanan şiddetin ana aktörleri basında gecekondu gençliği olarak verilmiş, ‘varoş’ sözcüğü de ilk olarak bu grubu referans vererek kullanılmıştır. O zamandan beri varoş ve şiddet sözcükleri birbirini çağrıştırır olmuştur.

Fakat ne olduysa oldu, bir arazi parçası boş kaldı. Tabii bu alanın eski jandarma sahası olması gecekonduların istilasını engelleyen önemli etkenlerden biri olduğu söyleniyor. Jandarma buradan çekilince boş kalan arazi mahallenin ortak çöplüğüne, apartmanlaşan gecekonduların molozlarını yığıldığı bir alana dönüştü. Geçtiğimiz yıl İstanbul Büyükşehir Belediyesi bu araziye müdahale edene kadar da senelerce öylece kaldı.

Seyrantepe'nin tam tepe noktasında bulunan bu arazi toplam 22 bin metrekare. Büyükşehir Belediyesi'nin çok amaçlı park projesi onaydan geçince faaliyet başladı. Önce binlerce ton çöp ve moloz temizlendi, tepenin asıl kodu bulundu.

Artık bisiklet parkurunda pedal çevirenler, kafede kızlı erkekli konser dinleyenler var. Bir avuç yeşil toprağa hasret bu varoş semtinin insanları şimdi göl kenarında yürüyüş yapıyor, eşofmanlarını giyip koşuyor, tenis, basketbol, voleybol ve futbol oynuyor. Yorulunca da göl manzaralı çay bahçesinde dinleniyor. Gençler fırsat buldukça kendilerini Seyrantepe'ye atıyor. Sevgilileriyle kentin gürültüsünden uzak, ağaçların altında, havuzun sesini dinleyerek biraz olsun soluklanabiliyorlar.”³⁵¹

Bir alışveriş merkezi ya da parkla ‘modernleştikleri’ iddia edilen varoşlarda yaşayanlara ilişkin kurgulanan kültürde ana unsurlar da, yoksulluk kültürü kavramında değiştiğimiz olumsuz birtakım kişilik özellikleri olmaktadır. Benzer bir biçimde yoksullukla ilgili yeni adlandırmalarda da kavramların, bireylerin kişilik özelliklerine vurgu yapacak şekilde oluşturulduğunu belirtmiştik. Hatırlanacağı üzere sınıf-altı teriminin işaret ettiği toplumsal kesime atfedilen olumsuz özelliklerden biri de genç ebevyenlikti:

“Cinselliği ‘içgüdüden kaynaklanan ilişki’ olarak gören varoş gençliği, bu içgüdüüne dur diyemiyor. Her dört gençten üçü, 18’inden önce anne ya da baba oluyor.”³⁵²

Yoksulların ötekileştirilmesinin gazetelerdeki bir diğer şekli de, yaşadıkları yerlerin yasa dışı faaliyetlerin hâkim olduğu, kent ve kentli için tehlike kaynağı olarak görüldüğü haberler olmaktadır:

“İstanbul’da Hacıhüsrev, Ankara’da Yenidoğan, İzmir’de Kadifekale gibi kentin merkezindeki gecekonduların mahallelerinde yıllardır Roman vatandaşlar kendilerine özgü hayat

³⁵⁰ “Zenginlerin ‘Avlanma’ Yeri!”, **Milliyet**, 10.01.2002.

³⁵¹ “Seyrantepe’de Çetin Altan Fantezisi”, **Hürriyet**, 16.06.2001.

³⁵² “Varoş Gençleri İçgüdü Kurbanı”, **Milliyet**, 23.06.2001.

tarzlarıyla yaşamayı sürdürüyor. Suç odaklarının mesken tuttuğu bu bölgelere kimi zaman emniyet güçleri bile müdahale edemiyor. Sorunu kökünden çözmeyi amaçlayan hükümet, TOKİ vasıtasıyla bölgelerin rehabilitasyonu için harekete geçti. Büyük şehirlerdeki gecekondu kamulaştırması çerçevesinde, Çingenelerin yaşadığı bölgelere bu insanlara özgü modern mahalleler oluşturulması kararlaştırıldı.”³⁵³

Önceki bölümlerde gecekonducuların ticarileşme sürecinde önemli bir zenginleşme aracı haline geldiklerini belirtmiştik. İlk dönem gecekonducuları yasal olmamasına karşın göçenlerin barınma gereksinimlerini karşılamalarının yolu olarak ortaya çıktığı için meşru kabul edilmiş, gecekondu da yoksul ile özdeşleştirilmişti. Ancak gecekonduculunun ticarileşmesi ile gecekonduya bakış da değişmiş ve meşruluğu sorgulanır olmuştur. İlk dönemin gecekondu-yoksul özdeşleştirilmesi zamanla yerini ‘rantçı’, ‘gaspçı’, ‘yağmacı’ gibi tanımlara bırakırken, bu insanların yaşadığı alanlar, kentin diğer kesimleri tarafından tehlikeli, karışık yerler olarak düşünülmemekte belirsizliğin, bilinmezliğin verdiği korkuyla potansiyel suç yerleri olarak dehşetle izlenmektedir. Bu tarz haberlerin arkasında, değer yargısında değişiklik yaratan böyle bir sürecin olduğu söylenebilir.

Böyle bir anlayışın uzantısı da yoksulları kontrol altında tutma ihtiyacı olacağı için gazetelerde rastlanan bir diğer haber şekli buna ilişkindir:

“Özel Akkaş İlköğretim Okulu öğrencileri, toplumun kaynaşması için gerçekleştirdikleri proje ile bir ilke imza attı. İzmir’de 20 sınıfı ve yaklaşık 600 öğrencisi bulunan, Özel Işık Akkaş İlköğretim Okulu, bu kapsamda, varoşlarda faaliyet gösteren 20 okulun birer sınıfını kardeş sınıf ve okul ilân etti. Konak Kaymakamlığı ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü oluruyla faaliyete başlayan okul, proje kapsamında gecekonduya yaşayan 400 öğrenciye okul ve evlerini açtı. Geliştirilen ikili diyaloglar, maddi imkânları zayıf vatandaşların, elit tabaka olarak adlandırılan diğer insanlara bakış açısını değiştirdi.

Psikolojik Danışman Hüseyin Güleç, kardeş okul projesinin çocukların empati kurma ve yardımlaşma duygularının gelişmesine katkı sağlayacağını vurguladı. Güleç, “Bu tür çalışmalar toplumdaki sosyal dengeyi kuvvetlendirir. İyi imkânlar içinde olan öğrenciler diğerlerine destek olurken, imkânları iyi olmayan öğrencilerin de diğerlerine karşı farklı

³⁵³ “Toplu Konut, Çingeneleri Ev Sahibi Yapacak”, **Zaman**, 28.05.2005.

*duygular beslemesinin önüne geçilir. İmkânları olmayan okulların verdiği eğitim az da olsa iyileşir.” dedi.*³⁵⁴

Yukarıdaki haberde olduğu gibi varoşlarda, ‘merkez’in dışındaki uzak yerlerde yaşayan yoksullara uzatılan ‘kardeş eli’, ‘toplumun kaynaşması için’ gerekli görülmekte, varsıllara karşı muhtemel kin, öfke ve bunların doğuracağı şiddetin böylece engellenebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla yoksulla kurulan ilişki yoksullukla mücadele yöntemlerinde bahsettiğimiz onu kontrol etme, yönetme şeklinde olmaktadır.

Özetle, yoksulların ötekileştirildiği varoş haberlerinde yoksulların, kentin suç bölgelerinde yaşayan, kentle bütünleşememiş ve kentin kültürünü yakalayamamış kişiler olarak kurgulandığı söylenebilir. Yoksullar, ‘öteki’ olarak, ‘eksik’, ‘yanlış’, ‘geri kalmış’tır. ‘Dışarı’dan gelen haberler ise Bauman’ın tespiti ile diğerlerini tehdit eden bir şey olmaktadır.

3.3.3. Yoksulluk İşlenirken Bireysel Başarıların Öne Çıkarılması

Haberlerin işleniş biçiminde göze çarpan bir özellik de yoksulların başarılarının öne çıkarılması olmaktadır. Yoksulların, tüm yoksunluklarına rağmen yarattıkları kişisel ‘başarı hikâyeleri’, gizli bir olumlama ile verilmektedir:

*“Yoksulluk kartıyla spor yapıyor, okuyup, ailelerine bakıyorlar. Dünya tekvando şampiyonu Bahri Tanrıkulu ile Dünya üçüncüsü Bekir Aydın, yeşil kart sahibi. 6 yıl hamallık yaptığını söyleyen Bekir Aydın ile babası Antalya’da bir parkta çay satan Bahri Tanrıkulu, bu yoksulluk kartı ile hem ailesinin geçimini sağlıyor, hem üniversitede okuyor, hem de spor yapıyor.”*³⁵⁵

“Yoksul öğrenciler, kiralık giysilerle halk oyunları yarışmasına katıldı, birinci oldu.

*Manisa’da Milli Eğitim Müdürlüğü’nün düzenlediği halk oyunları yarışmasında, azim kazandı. Salihli Kudret Demir İlköğretim Okulu öğrencileri, maddi zorluklarla boğuştu, kiralık giysilerle sahneye çıktı. Yeteneklerini sergileyen çocuklar il şampiyonluğunu elde etti.”*³⁵⁶

“Yirmili yaşlarının henüz ilk metrelerini koşan genç atlet, 30.10.60’lık derecesiyle Litvanya’nın Kaunas kentinde boynuna geçirdiği ve üzerinde ‘Avrupa Gençler Atletizm

³⁵⁴ “Özel Okuldan Varoşlara Kardeş Eli”, **Zaman**, 31.10.2005.

³⁵⁵ “Yeşil Kartlı Şampiyonlar”, **Hürriyet**, 17.11.2001.

Şampiyonu' yazan altın madalyanın haklı mutluluğunu yaşıyor. Muğdat, güneşin şavkının günün en erken saatlerinde toprağa düştüğü Van'ın Vali Mithat Bey Mahallesi'nde 2 odalı bir evde 13 kişi yaşayan ailesini ayakta tutmak için koşuyor biraz da. Bugün sıradan bir eşya olmaktan öteye geçemeyen buzdolabı ve televizyon iki yıl önce girmiş Öztürk Ailesi'nin evine. 10 kardeşten biri olan Muğdat, Van Belediyespor'dan aldığı küçük bir maaş ile aralarında işsiz babasının da bulunduğu 13 kişilik ailesinin geçimini sağlıyor. Eğitim masrafları da cabası... O, aynı zamanda Yüzüncü Yıl Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümü 2. sınıfta okuyor."³⁵⁷

Örnek haberlerden anlaşılacağı gibi, yoksulların başarısı, sistem eleştirisi gerektirmediği, yoksulluklarına rağmen başarılı olabildiklerini gösterdikleri haliyle, toplumsal anlayışımızda olduğu gibi basında da olumlanarak öne çıkarılan bir durum olmaktadır. Onlardan beklenen, yoksulluk kültürünün gerektirdiği şekilde bunalımlı ve kaderci bir tutum geliştirerek geleceğe dönük istek ve plânlara yer vermemeleridir. Bu nedenle, kendi hayatlarını kontrol edebilmeleri, yoksulluklarına rağmen başarıları olarak kabul edilmektedir. Yoksulluğa ilişkin sistem eleştirisi getirilmeden, insanların içinde buldukları kötü koşullardan 'azim' ve 'çalışkanlık'ları ile kurtulmaları bu tarz haberlerde öne çıkan bir anlayış olmakta, yoksulluk, bireysel çabayla kırılabilir bir durum olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla, Bauman'ın Asya ülkelerinde açıklıktan ve hastalıktan ölen insanların medyada haber oluş şekillerinde işaret ettiği gizli mesaj Türkiye basını için de geçerli olmaktadır: Yoksullar, kendi yazgılarının sorumluluğunu taşımaktadırlar çünkü -'Asya kaplanları'nın yaptığı gibi- bir çalışma hayatını seçebilecekken bu duruma düşmüşlerdir.

3.4. YOKSULLUK İLE İLİŞKİ KURULAN KONULAR

Daha önceki bölümlerde yoksulluğu etkileyen ya da yoksulluğun ilişki içinde olduğu birtakım değişkenlerden söz etmiştik. Bunların, basında karşılığını ne kadar ya da ne şekilde bulduğunun incelenmesi de böyle bir araştırmada önemli olmaktadır.

3.4.1. Yoksulluk ve İşsizlik

Gazete haberlerine bakıldığında, yoksullukla en çok ilişki kurulan konunun işsizlik olduğu görülmektedir. Yoksulluğun, en çok işsizler arasında yaşandığı

³⁵⁶ "Kiralık Şampiyon", *Milliyet*, 16.02.2005.

³⁵⁷ "Van'ın Çamurlu Sokaklarından Avrupa'nın Zirvesine Koşuyor", *Zaman*, 27.07.2005.

bilinirken bunda şaşılacak bir durum da yoktur. Yoksulluk ve işsizlik ilişkisi gazete haberlerinde iki şekilde yer almaktadır. İlki, daha önceki bölümlerde anlattığımız, küreselleşme ve neo-liberal politikaların işsizliği, esnek çalışmayı dolayısıyla yoksulluğu arttırdığı gerçeğini gözardı etmeyen, uluslararası sistem ve sistemin şekillendirdiği ekonomi-politikalar ekseninde yoksulluğu işsizlikle beraber anan haberlerdir:

*“Gelir dağılımı bozuluyor. Küreselleşme genel olarak iş verimini arttırırken yoksulluk ve işsizliği de arttırıyor. Gelir dağılımı her geçen gün biraz daha bozuluyor.”*³⁵⁸

Böyle haberlerde işsizliğe ilişkin rakamlar da meseleyi gündeme getiren nedenlerden biri olmaktadır:

*“Ekonomik programın önündeki en büyük sorunlardan biri olarak gösterilmesine karşın işsizliğin önüne geçilemiyor. Kayıtlı işsiz sayısında son bir yılda yüzde 50'ye yakın artış yaşandı. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü'nden edinilen verilere göre, kayıtlı işsiz sayısı bu yılın mayıs ayı sonu itibarıyla 698 bin 880 olarak gerçekleşti. İşsiz sayısında, Mayıs 2000'deki 483 bin 327'lik düzeyine göre yüzde 45'lik büyüme meydana geldi.”*³⁵⁹

*“Türkiye genelinde yaşanan yoksulluk ve işsizlik, Trakya bölgesini de etkiledi. Trakya'da son bir yılda 400 işyeri kapandı. Kapanan işyerleri ile kapanmamış işyerlerinden 24 bin işçi çıkartıldı.”*³⁶⁰

Yoksulluk her ne kadar işteki duruma bağlı olsa da, yeni istihdam yapısında inanılanın aksine eğitilmiş kişilerin de işsiz kalabileceğine değinmiştik. Türkiye açısından özellikle 2001 krizi bu durumun yaşandığı bir dönem olmuş, vasıflı işgücünün bir bölümü işsiz kalmıştır. Önceki dönemlerden önemli ölçüde farklılaşan bu durum bazen sadece veri sunmak şeklinde olsa bile gazete haberlerine de yansımıştır:

*“Türkiye'de kayıtlı işsiz sayısı 700 bine yaklaştı. Kayıtlı işsizler arasında mimarlar, mühendisler, yöneticiler, hekimler ve veterinerler de bulunuyor.”*³⁶¹

³⁵⁸ “Dünyada 1 Milyar İşsiz Var”, **Cumhuriyet**, 04.06.2001.

³⁵⁹ “İşsizlik Yüzde 50 Arttı”, **Hürriyet**, 26.07.2001.

³⁶⁰ “Trakya'da Bir Yılda 24 Bin İşçi İşten Çıkarıldı”, **Zaman**, 01.03.2002.

³⁶¹ “Doktora Bile İş Yok”, **Milliyet**, 14.08.2001.

“Finans sektöründe yaşanan krizler bankaların şube ve personel sayısını düşürmelerine neden oldu. Bankalar Birliği verilerine göre, 2000 yılı sonunda 170 bin 401 olan çalışan sayısı, Mart 2001’de 4 bin 844 kişi azalarak 165 bin 557’ye geriledi.”³⁶²

İşsizliğe ilişkin haberlerin gündeme gelme şekillerinden ikincisi ise, işsizliği yaşayan bireylerin merkeze alındığı haberlerdir. İşsizlik sebebiyle bunalıma giren bireyler, intihar, cinayet gibi olaylarla habere konu olmaktadır:

“İsmail Coşkun adlı işsiz bir vatandaş dün TBMM’de MHP Yozgat Milletvekili Mesut Türker ile görüştüktan sonra bileklerini keserek intihar girişiminde bulundu.

Ankara’nın Sincan semtinde oturan iki çocuklu Coşkun (30), öğle saatlerinde Meclis’e gelerek, iş bulmasına yardımcı olacak bir milletvekili aradı. Yozgatlı olan Coşkun, milletvekili Türker’in odasına giderek bir süre görüştü. Türker’den iş bulabilmek için yardım isteyen Coşkun, odadan çıktıktan sonra Meclis koridorunda jiletle bileklerini kesti. Coşkun, işsizlikten bunaldığı için canına kıymak istediğini söyledi.”³⁶³

“Antalya’da Orman Bölge Müdürlüğü önünde bulunan 5 metre yüksekliğindeki reklâm panosunun tepesine çıkan 35 yaşındaki işsiz Asaf Kanmaz, intihar girişiminde bulundu. Reklâm panosunun üzerinde “Bana iş bulun. Açım, parasızım ve evsizim. Yoksa intihar edeceğim” diye bağırın Kanmaz olay yerine gelen polisler tarafından aşağı indirilerek gözaltına alındı.”³⁶⁴

Bazı haberlerde de eylemin birebir işsizlikle bağlantısı olmasa bile, failin işsizliğine özellikle vurgu yapılması dikkat çekicidir:

“Karısının, ‘Boşanırsan kızımızı öldürürüm’ tehdidi üzerine çalgına dönen işsiz koca, eşini boğazını sıkarak öldürdü...”³⁶⁵

“İşsiz koca, tartıştığı 3 aylık eşini önce feci şekilde dövdü, ardından 6 yerinden bıçaklayarak öldürdü.”³⁶⁶

“Küçükçekmece’de evini terk ederek annesinin yanına yerleşen eşine sinirlenen işsiz koca, kan döktü.”³⁶⁷

³⁶² “6 Bin Bankacı İşsiz”, **Milliyet**, 12.08.2001.

³⁶³ “İşsiz Vatandaşın Dramı Meclis’te Jiletle Bileklerini Kesti”, **Milliyet**, 28.08.2001.

³⁶⁴ “İş Bulamayınca İntiharı Denedi”, **Hürriyet**, 12.01.2000.

³⁶⁵ “Boşanamadığı Karısını Boğdu”, **Milliyet**, 23.06.2001.

³⁶⁶ “3 Aya 6 Bıçak”, **Hürriyet**, 29.02.2000.

³⁶⁷ “İşsiz Koca Dehşeti: 3 Ölü!”, **Milliyet**, 12.01.2002.

Yoksulluk konusunda önemli bir belirleyici olan işsizliğin, gazete haberlerinde de önemli şekilde yer aldığı görülmektedir. İşsizliğin doğurduğu sonuçlar bakımından toplumun tümünü etkiliyor olmasının bunda önemli bir payı olduğu, dolayısıyla kayıtsız kalınamayacağı düşünülebilir. Ancak burada da önemli olan işsizlik-yoksulluk ilişkisini haberin ne kadar kurabildiği olmaktadır. Son verdiğimiz örneklerdeki adli vakalar olarak adlandırılacak olaylarda faillerin işsizliğine yapılan vurgu, işsizlik-yoksulluk ilişkisini kurmaktan uzak olup, işsiz bireyin bunalımından ibaret kalmaktadır.

3.4.2. Çocuklar ve Yoksulluk

Haberlere sıklıkla konu olan bir sorun da çocuk yoksulluğudur ve bu konu birkaç biçimde ele alınmaktadır: İlki ve en sık rastlanılanı, yoksul çocukların mağduriyetleri üzerine kurulan haberlerdir. Mağduriyet anlatılarının bir bölümü, toplumun en kırılgan gruplarından biri olan çocuklar üzerinden toplumsal eşitsizliklere işaret ederek okurun duyarlılıklarına seslenmektedir:

“Her yıl yaklaşık birbuçuk milyon bebeğin dünyaya geldiği ve bebek ölüm hızının binde 40'lara ulaştığı Türkiye’de, devlet çocuklara iyi bir gelecek hazırlamıyor. Çocukların 725 bini eğitim olanaklarından yararlanamıyor, 20 bin çocuk ise sokakta yaşıyor.”³⁶⁸

İkincisi, ilkinin bağı olarak, yoksul çocuklara yardım edilmesi hakkındaki haberlerdir. Gazete haberlerinde yoksula yaklaşımın belirgin bir hâli olan yardım çağrısı, çocuklar için de geçerli olmaktadır:

“Kars’ın Kağızman ilçesinde yaşayan 12 yaşındaki Deniz Kara, 7 yaşından beri lösemi hastası. Deniz, her ay düzenli olarak İstanbul’daki Okmeydanı Hastanesi’ne kontrol için gitmek zorunda, ancak ailenin maddi imkânları elverişli değil.”³⁶⁹

Basının yoksul çocukları ele alma biçimlerinden üçüncüsü, çocukların potansiyel ya da fiili suçlular olarak ortaya çıktığı durumlar ve ‘tinerci’, ‘kapkaççı’ türünden nitelendirmelerle birlikte yer aldığı haberlerdir. Yoksul çocukların suç tehdidi olarak resmedildiği haberlerde, çocukların yoksulluğu yerine daha çok tinerci ya da kapkaççı olarak yarattıkları tehlike ve tedirginlikten söz edilmektedir. Bunun, genel olarak yoksulları tehlike ve tehdit olarak gören anlayışla ilişkisi vardır. 2001 yılındaki Üzeyir

³⁶⁸ “Türkiye’de Hakları Çalınmış Çocuklar”, **Hürriyet**, 14.02.2000.

Garih cinayeti ile gündeme gelen sokak çocukları meselesinde bu anlayış özellikle göze çarpmaktadır:

“Garih'in bir tiner ve bally bağımlılarca öldürüldüğü iddiası, unutulmuş büyük bir sorunu yeniden gündeme getirdi: Uçucu madde bağımlılığı.

Sokaklarda yaşayan, köprü altlarında yatıp kalkan bu çocuklar, herhangi bir gelir kaynakları olmadığı için adeta birer potansiyel suçlu durumundalar. Üzeyir Garih cinayetinin zanlısı olduğu iddiasıyla gözaltına alınan "Deli" lakaplı Fuat ismiyle bilinen tinerci de diğer arkadaşlarından çok farklı değil. Ne soy ismini ne de yaşını biliyor arkadaşları.”³⁷⁰

Örnek haberde görüldüğü gibi, haberde yer alan soy isminin bile bilinmediği iddialarının aksine ailesiyle beraber yaşadığı ve suçsuz olduğu daha sonra anlaşılan 13 yaşındaki bir çocuk ‘deli’, ‘tinerci’ olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluğu suç bağlamında dikkate alıp, yoksulları da potansiyel suçlu olarak gören ve tehlikeli bulunduğu ölçüde müdahale etme gereği duyan yoksulluk algısı, yoksul çocuklara bakışı da belirlemektedir. Dolayısıyla yoksul çocukların gazetelerde gündeme gelişi genel yoksulluk anlayışından farklı olmamaktadır.

3.5 GAZETE HABERLERİNDE İŞLENEN YOKSULLUĞA DAİR GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Gazete haberlerinde yoksulluk konusunun nasıl işlendiğinden genel olarak söz ettik. Özetlersek, yoksulluk konusu en genel olarak 4 farklı biçimde gündeme gelmektedir: İstatistikî veriler-açıklamalar, dramatik olaylar, toplumsal istikrarsızlık ve yardımseverlik. Haberlerde kullanılan dil de yoksulluğu dramatikleştirerek yoksullara acıma söyleminden onları suçlayan ya da başarılarını öven bir yelpazede çeşitlenebilmektedir.

Gazete haberlerinde gözlemlenen bir başka ortak özellik de bölgesel ya da kırsal yoksulluk gibi olguların haberlerde fazlaca yer bulamamasıdır. Gelir dağılımında en düşük payı alan bölgeler doğu bölgeleri olmasına karşılık gazete haberlerine konu olan yoksulluk, büyük ölçüde batı bölgelerine ve illerine ilişkindir. Örneğin doğu bölgelerine ilişkin yoksulluk durumu, 2001 yılında 15 haber ile gazetelerde yer

³⁶⁹ “Lösemili Çocuk Yardımseverlerden Destek Bekliyor”, *Zaman*, 11.03.2005.

bulabilmiştir. Bu haberler de çoğu zaman araştırma sonuçları yani istatistiki bilgi ile verilmektedir. Benzer biçimde kırsal yoksulluk haberleri de kent yoksulluğu haberlerinin çok gerisinde kalmaktadır. Bu durumun kırsal ilişkin enformasyonun sınırlı olmasının etkisi olabilir.

Ancak gazetelere göre birtakım farklılıklar olduğunu belirtmek gerekir. Cumhuriyet gazetesi daha önce de belirttiğimiz gibi 618 haber ile yoksulluk konusuna en çok yer veren gazete olmakta, bu haberler arasında istatistiki veri/açıklama haberleri ilk sırada yer almaktadır(282). Bu da, yoksulluğu objektif bir biçimde sayısal verilerle ya da açıklamalarla sunduğunu, dolayısıyla bir gazete olarak enformasyon ve bilgilendirme işlevleri doğrultusunda yoksulluk konusunu sayfalarına taşıdığı söylenebilir. Diğer yandan Cumhuriyet gazetesi haberlerinin niteliği ile de farklılaşmaktadır. Gazetenin haberlerinde dikkati çeken bir özellik, yoksulluğun, onu yaratan sebeplerle beraber verilerek sistem eleştirisinin yapıyor olmasıdır. Dolayısıyla yoksulluğu gazeteye taşıyan haberin nedeni, yukarıda grupladığımız başlıklarla sınırlı kalmamakta yoksulluk onu yaratan sebeplerle bir bütün içinde verilebilmektedir. Yoksulluğun sebepleri, önceki bölümlerde bahsettiğimiz uluslararası sistem ve bu sistemdeki işbölümü içinde Türkiye'nin izlediği ekonomi-politikalarını referans alan değerlendirmeler etrafında şekillenmektedir:

“IMF'nin önkoşul olarak istediği yasal düzenlemelerin bir an önce yaşama geçirilmesi planlanıyor. Bu yasalarla yapılacak özelleştirmeler, yüksek fiyat artışları ve işsizlikle birlikte Türkiye'de geniş kitlelerin yoksullaşmasına hizmet edecek.”³⁷¹

Zaman gazetesi, dramatik olaylarla ilgili olarak yoksulluğu en fazla ele alan gazete olmaktadır(34). Böyle bir veri -aksi yöndeki haberler olduğunu da göz ardı etmeden- gazetenin yoksulluğu daha çok kişisel boyutta ele alan ve dolayısıyla bireylerin yaşadığı tekil olaylar gibi gören anlayışının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Dramatik olaylarla gündeme gelen yoksulluk haberlerine bağlı olarak iki sonuçtan söz edilebilir: İlki, duygusal motiflerin yer aldığı böyle haberlerde kaçınılmaz olarak yoksullara acıyan bir söylem hâkim olacaktır. İkincisi ise ilkinin bağlı olarak yardım çağrılarına yer veren ve yapılan yardımları olumlayarak veren haberlerin gazetede yer

³⁷⁰ “Tinerici Çocuklar Dehşet Saçıyor”, **Zaman**, 27.08.2001.

³⁷¹ “IMF Dayatması Yoksulluk Yasaları”, **Cumhuriyet**, 22.03.2001.

bulması olacaktır. Bu söylemde gazetenin dini referanslara ağırlık veren bir çizgide yayıncılık anlayışına sahip olmasının da etkili olduğu düşünülebilir. Haberlerdeki bir diğer özellik de çalışan, azmeden ve başarıya ulaşan yoksul tipine yapılan övgüdür. Bu yorum şeklinin, gazetenin yoksulluğu daha çok bireysel bağlamda ele alan anlayışının sonucu olabileceği gibi gazetenin çizgisine hâkim olan İslami görüşün etkisi ile de olduğu söylenebilir.

Aynı yayın grubuna bağlı olan Milliyet ve Hürriyet gazeteleri yoksulluk konusunu gündeme getirme sıklıkları aynı görünmekle birlikte nitelik olarak haberleri birbirlerinden farklılık gösterebilmektedir. Hürriyet gazetesinin haberlerinde yoksulluğun yarattığı sonuçlar sayfalara taşınırken Milliyet gazetesi daha çok istatistik veri-açıklamalarla yoksulluğu gündeme taşımakta, zaman zaman da yoksullaştırıcı politikaları eleştirel tavırla haber yapmaktadır:

“Hortumcuların batıklarına milyarlarca dolar aktaran devlet, ‘kaynak yaratmak için’, özellikle yoksul kesimlerin yararlandığı sağlık ocaklarının hizmetlerinden para alıyor.”³⁷²

Sonuç olarak inceleme alanı olarak seçtiğimiz 4 gazetenin ortaklaştırılabilen genel özelliklerinin yanısıra yayın politikalarındaki farklılıklarla birbirlerinden ayrıldıkları noktalar olmakta, yoksulluğu algılayışları ve buna bağlı olarak gündeme getirme şekilleri çeşitlenebilmektedir.

3.6. KÖŞE YAZILARINDA YOKSULLUK

Gazetelerin yoksulluk konusuna yaklaşımları incelenirken referans alınabilecek bir diğer bölüm de köşe yazılarıdır. Bir köşeyazısı, her ne kadar yazarın kendi görüşü olarak kabul edilse de yazarın bağlı bulunduğu gazetenin çizgisini de bir ölçüde yansıttığı unutulmamalıdır. Yazarın, yoksulluk/yoksullar konusunda gazeteye hâkim olan anlayışın dışında yazılarının yer alması da elbette mümkündür ve aynı gazetede yazılar arasında görüş farklılıklarının bulunduğu durumları beraberinde getirmektedir.

Yoksulluk konusunu işleyen yazarları gazetelere göre şöyle sıralayabiliriz:

³⁷² “Anaya, Bebeğe Para Yok, Batıklara Var!”, *Milliyet*, 30.01.2003.

Cumhuriyet: Ali Sirmen, Erdal Atabek, Hikmet Çetinkaya, Işıl Özgentürk, İlhan Selçuk, İzzettin Önder, Mehmet Sucu, Mehmet Faraç, Oktay Akbal, Öztin Akgüç, Server Tanilli, Şükran Soner, Toktamış Ateş, Ümit Zileli, Yakup Kepenek.

Hürriyet: Bekir Coşkun, Cüneyt Ülsever, Enis Berberoğlu, Ertuğrul Özkök, Fatih Altaylı, Oktay Ekşi, Serdar Turgut, Tufan Türeç.

Milliyet: Can Dünder, Çetin Altan, Derya Sazak, Doğan Heper, Fikret Bila, Güneri Cıvaoğlu, Hasan Cemal, Melih Aşık, Meral Tamer, Osman Ulagay, Taha Akyol.

Zaman: A. Turan Alkan, Ahmed Şahin, Ali Bulaç, Ebubekir Eroğlu, İbrahim Karayeğen, İbrahim Kıbrızlı, İlnur Çevik, Kadir Dikbaş, M. Enis Aydın, M. Nedim Hazar, Mustafa Ünal, Tamer Korkmaz.

Bu isimlerin çalışmanın yöntemi kısmında anlattığımız şekilde tespit edildiğini tekrar hatırlatmak gerekir. Gazetelerin internet arşivlerinde “yoksul” kelimesi ile arama yapıldığı için bulgular, -eksiklikleri olduğunu hatırd tutarak- bu çerçevede değerlendirilmelidir.

3.6.1. Yoksulluk Konusunu Köşe Yazılarında Gündeme Getiren Nedenler

Yoksulluk ve yoksullar konusunu köşe yazılarında gündeme getiren nedenlerin haberlerdekilere benzer nedenler olduğu söylenebilir. Haberlerde olduğu gibi köşe yazılarında da, öncelikle istatistiki bilgilerle yoksulluğa ve gelir dağılımı dengesizliğine dikkat çekilmektedir. Haberlere yansıyan çeşitli araştırma sonuçlarının verilerinden yola çıkarak yoksulluk konusu işlenmektedir. Dolayısıyla, yoksulluğu rakamlarla görünür kılmanın köşe yazılarında da etkili bir yol olarak kullanıldığı söylenebilir:

“Dünya Bankası'nın raporuna göre Türkiye gelir dağılımı sıralamasında 154 ülke arasında 70. sırada. Böyle çarpıcı olmadıysa daha değişik anlatayım: Türkiye gelir dağılımında Tanzanya, Bangladeş, Kamboçya, Etiyopya, Laos gibi ülkelerin bile gerisinde!..

Ülkemizin toplam gelirinin yaklaşık yüzde 33'ü nüfusun yüzde 10'u tarafından paylaşılıyor. Buna karşılık tam 1.5 milyon kişi açlık sınırında yaşıyor. Nüfusun üçte biri, yani 23 milyon kişi ise yalnızca karnını doyurabiliyor!..³⁷³

“Türkiye’de insani gelişmişlik açısından öylesine geri kalmış iller var ki, bugün Ağrı ya da Şırnak illerindeki yoksulluk manzarası, Afganistan görüntüleriyle pekala karıştırılabilir!

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) geçenlerde yayımlanan "2001 Türkiye İnsani Gelişme Raporu" bu açıdan kaygı verici bir manzara ortaya koydu. Türkiye, bölgesel gelişme farkları, eğitim, sağlık gibi verilerden hareketle çıkarılan endekste AB adayı 13 ülke arasında en alt sırada yer alıyor.³⁷⁴

Yoksulluğa köşe yazılarında yer vermenin bir şekli de çoğu kez haberlerden yola çıkarak hazırlanılmış, dramatize edilmiş yoksulluk hikâyeleri olmaktadır. Dolayısıyla burada da yoksullara acıyan, yaşamların dramatize eden bir söylemin varlığından söz edebiliriz:

“37 yaşındaki Şenol Ersöz ile 40 yaşındaki Fatma Kart 'ın öyküsü dolunaylı bir gecede karşıma çıkıyor...

Felaketlerin kara fısıltısı yüreğimin derinliğinde renklerle parlayan geceleri alaşağı ediyor...

Soner bebek 9 aylık!..

Fatma ile Şenol'un çocukları...

Soner bebek günlerdir aç!..

Gazeteciler durumu görüp Zonguldak Devlet Hastanesi'ne haber veriyorlar...

Soner bebeğe doktorlar ilgi gösteriyor; 3 kilo 750 gram olan Soner bebek, yeniden yaşama dönüyor...

Doktorlar diyor ki:

"9 aylık bir bebeğin 8-9 kilo olması gerekirdi..."

³⁷³ Ümit Zileli, “Utanmanın Sınırı!..”, **Cumhuriyet**, 07.12.2000

³⁷⁴ Derya Sazak, “Bizim Afganistan Fotoğrafi”, **Milliyet**, 18.12.2001.

Anne Fatma ve baba Şenol gözüne alınıyor...

Polisler, "Niye bakmadınız çocuğunuza" diyorlar. Şenol, "işsizim" diye yanıt veriyor. Anne Fatma ise "Sütüm kesildi" deyip ekliyor:

"Aylardır sıcak yemek yemedim ben..."

Yoksulluğun orta yerinde duruyor kadın ve erkek!..

Bir Türkiye fotoğrafı karşıma çıkıyor...³⁷⁵

"Lapa lapa yağan karlar kiminin manzara zevkini tatmin eder, kiminin de soğuktan korunma korkusunu tahrik eder.

Manzara zevkini düşünenler elbette cebi dolu, sırtı pek olanlardır. Ne yağın karlar, ne de esen rüzgarlar onları korkutur. Aksine yüce dağlara kayağa bile çıkmayı düşünürler. Ancak, evini ısıtacak odun, kömür bulamayanların aklına gelmez bunlar. Böyle günlerde onların en büyük meselesi giyinecek elbise, ısınacak odun, kömür. Hatta karlar boşluğa değil onların sırtlarına yağar, rüzgârlar içlerinde eser."³⁷⁶

Köşe yazarlarının yoksulluk meselesini işlemlerinde önemli bir neden de yoksulluğun davranış kalıplarında yarattığı değişikliklerin toplumsal yapıyı etkilemesi olmaktadır. Çetin Altan'ın "gelir dağılımındaki eşitsizliklerle dengesizlikler uçurumlaştığında ortalığı da bela kasırgaları kaplamaya başlar" sözleri bu durumun en genel hâli ile ifadesidir.³⁷⁷ Toplumsal yapıdaki bu değişiklikler zina, din değiştirme gibi dini inanış referanslı durumlardan suçluluk oranındaki artışa kadar yazarların kendilerince 'tehlike' olarak gördükleri pekçok sosyal olguyu içermektedir. Haberlerde olduğu gibi köşe yazılarında da yoksulluk, toplumsal yapıya zarar verdiği ölçüde dikkate alınmaktadır diyebiliriz.

Yoksulluğu bu nedenle gündeme getiren yazılarda yoksulluğun yol açtığı değişiklikler, toplumda istikrarsızlık yaratan durumlar olmaktadır. Bunların bir örneği, hırsızlık, gasp, kapkaç gibi olayları temel alarak yoksulluğun insanları suça ittiği, suç oranını arttırdığı fikrindeki yazılardır. Örneğin hırsızlık, yankesicilik, gasp, kapkaççılık vb. suç oranlarındaki artışı korkutucu bulan Ali Bulaç, "çaresiz kalan insanların el

³⁷⁵ Hikmet Çetinkaya, "Karanlık Sularda Bir Bebek, İki Genç...", **Cumhuriyet**, 15.08.2003.

³⁷⁶ Ahmed Şahin, "Kış Gününde Depremzedeleri Düşünmeli", **Zaman**, 05.01.2000.

açtığı, kötü yollara düştüğünü, hırsızlık, yüz kızartıcı suçlar işlediğini” belirtmektedir.³⁷⁸

Bir diğeri de terörü ciddi bir tehlike olarak gören ve terörün yoksulluktan beslendiğine değinen yazılar olmaktadır:

“Topkapı Surları'nda binlerce kişi Nevruz'u kutlarken elleriyle zafer işareti yapan bir grup, otomobilleri taşıyordu...

Birden bazı fotoğrafları anımsadım...

31 Ocak 2000 gecesi Taksim'de binlerce kişi yeni yıla giriyordu. O gece yine bir küçük topluluk The Marmara Oteli'ni taşıyordu...

1996 yılında 1 Mayıs gösterileri sırasında mağazaların vitrinlerini taşıyanlar nereye varmak istiyorlardı?

Üç ayrı olayda yer alanlar elbet farklı görüşeydiler...

Ama üç grubun da amacı aynıydı...

Tepki göstermek!..

Bu gençler işsizdi...

Bu gençler açtı!..

Bu gençler İstanbul 'un varoşlarında yaşıyorlardı...

Bozuk düzen onları ne yazık ki terör batağına hızla sürüklüyordu...

Bir ülkede terörizme geçiş süreci toplumsal yapıyla doğrudan ilgilidir. Açlık ve yoksulluk, çoğunluğun azınlığa baskısı terörü besler...

Terör denilen ileriye doğru kaçış , yoksulların silahıdır!..”³⁷⁹

³⁷⁷ Çetin Altan, “Nanik”, **Milliyet**, 07.04.2002.

³⁷⁸ Ali Bulaç, “Yoksullara Rab'den Hediye!”, **Zaman**, 26.02.2005.

³⁷⁹ Hikmet Çetinkaya, “Korkuyorum...”, **Cumhuriyet**, 23.03.2001.

“Dinci terör Türkiye’de 20 yıldır cehaleti ve yoksulluğu kullanıyor. Karnını doyuramayan militanların cennet ve şehadet özlemi, Türkiye’yi tehdit eden örgütlerin, yoksulluk ve çaresizliğin oluşturduğu bataklıktan nasıl beslendiğinin çarpıcı örneklerini içeriyor...”³⁸⁰

Toplumsal yapıdaki bu tarz değişiklikler Şubat 2001 krizinden sonra daha görünür hâle gelince, gelir dağılımı uçurumu ve yoksulluk konusu ‘sosyal patlama’ kavramı ile köşe yazılarında yer almıştır. Sosyal patlamayı tek ve bütün bir hareket gibi görmek ve öyle gerçekleşmesini beklemek yerine başka olaylara, göstergelere bakarak patlamanın fark edilebileceği vurgusu yazılarda öne çıkmaktadır. Tekrar belirtmek gerekir ki yazarların sosyal patlama göstergesi olarak kabul ettiği olaylar, toplumsal istikrarsızlık yaratan olaylar olmakta, buna ilişkin endişeler dile getirilmektedir.

Örneğin Toktamış Ateş, toplumda bir patlama olduğunu iddia ederek, artan gasp ve fuhuş olaylarını, dilenen çocukları, ekonomik yaşamdaki kaosu, bunun göstergeleri olarak tarif etmektedir.³⁸¹ İbrahim Karayeğen’e göre de ekonomi bu şekilde uçurumun kenarındayken, yoksulluk ve çaresizlik “toplum bünyesini hiç olmadığı kadar zayıflatmış, kimyasını bozmuştur.”³⁸² Öyle ki cinayet, hırsızlık, cinnet ve intiharlarda olağanüstü artış söz konusudur.

Enis Berberoğlu, sosyal patlama beklemeye gerek olmadığını, türevlerinin kapkaç çeteleri, taksici cinayetleri, artan uçucu bağımlısı sokak çocuğu sayısı ile zaten her gün göz önünde yaşandığını belirtmektedir.³⁸³ Cüneyt Ülsever de sosyal patlamanın ipuçları olarak gördüğü kapkaç olaylarını -artık eskisinden farklı olarak cana kast ettiği için- acilen tedbir alınması, hatta kovuşturulması ve cezalandırılması gereken önemli bir tehlike olarak kabul etmektedir.³⁸⁴

Hikmet Çetinkaya ise şiddet olayları ile gündeme gelen protesto gösterilerini sosyal patlama öncesinin sinyalleri kabul ederek açlık ve yoksulluğun terörü beslediğini belirtmektedir. Çetinkaya’nın deyişi ile “Terör, yoksulların silahıdır!”³⁸⁵ Benzer

³⁸⁰ Mehmet Faraç, “Vahşeti Yoksulluk Besliyor”, **Cumhuriyet**, 22.11.2003.

³⁸¹ Toktamış Ateş, “Sosyal Patlama”, **Cumhuriyet**, 06.09.2001.

³⁸² İbrahim Karayeğen, “Sokak İstifaya Zorluyor”, **Zaman**, 07.04.2001.

³⁸³ Enis Berberoğlu, “Cemre Avından Sosyal Patlamaya”, **Hürriyet**, 04.08.2001.

³⁸⁴ Cüneyt Ülsever, “Sosyal Patlama Olabilir!”, **Hürriyet**, 02.07.2001.

³⁸⁵ Hikmet Çetinkaya, “Korkuyorum”, **Cumhuriyet**, 23.03.2001.

biçimde Şükran Soner de, sosyal patlamanın, bireyin yaşamında ürkütücü boyutlara varan bunalım, terörize olma ile yaşandığını dile getirmektedir.³⁸⁶

Melih Aşık, sıkıntıların sosyal patlamalara değil sosyal çürümelere yol açacağını dolayısıyla, sosyal patlama olmuyor diye sevinmek yerine çok daha vahim bir geleceğe yuvarlandığımızı görmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır.³⁸⁷ Soner de, toplumsal patlama yaşanmadığına sevinmek değil, kaygı duymak gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü patlamanın nasıl, ne zaman, hangi biçimlerde, hangi sonuçlarla ortaya çıkacağı daha da belirsizleşmektedir.³⁸⁸ Soner, halkın sosyal patlama yapmayacağına güven duyanlara da patlamanın yaşanmadığı, sosyal önlemlerin alınmadığı toplumlarda, en aşağıda kalanların giderek daha büyük sayılarla suçlular ordusuna katılacaklarını hatırlatmaktadır.³⁸⁹ Bulaç'a göre de Türkiye'de Arjantin'de olduğu gibi insanlar sokaklara dökülüp mağaza yağmalamasalar da böyle devam ederse farklı bir patlama olacaktır, Üzeyir Garip cinayeti ile gündeme gelen sokak çocukları meselesi de bunun ilk işareti olarak kabul edilebilir.³⁹⁰ Bulaç olacakları şöyle sıralamaktadır:

“Cinayetler artacak; rüşvet, yolsuzluk, hırsızlık, gasp, yaralama olayları kontrol edilemez hale gelecek; alkol, kumar, uyuşturucu aileleri çökertecek; fuhuş yapanlar sokağa dökülecek; aile içi şiddet kapsamında karısını, çocuğunu döven babalar çoğalacak; boşanmalar hızlanacak; her gün insanlar cinnet geçirip intihar edecek. Televole seyredenler zenginlere daha çok öfke ve husumet duyacak. Kimse vergi vermek, yasalara riayet etmek istemeyecek. Devlete saygı azalacak. Sosyal ve ahlaki çöküntüyle insanımız çürüyecek.”³⁹¹

Serdar Turgut, bu tarz olayları toplumsal bir patlama yerine, yaşanan ‘içe dönük patlamalar’ olarak tanımlamaktadır.³⁹² M. Nedim Hazar’ın bu tür olayları “sıradan polisiye vakalar, 3. sayfa öyküleri” olarak değerlendirmenin yanlış olacağı, bunları ‘içe doğru patlama’nın göstergeleri olarak kabul edilmesi gerektiği tespiti de bu tür haberlere getirilen önemli bir yorum olmaktadır.³⁹³ Can Dündar da yoksulluğun yarattığı ve “resimli bir 3. sayfa haberi” olan kitlelerin, bir patlamayla, artık tüm

³⁸⁶ Şükran Soner, “Ayağı Suya Ermek”, **Cumhuriyet**, 29.09.2001.

³⁸⁷ Melih Aşık, “Sosyal Hava”, **Milliyet**, 31.07.2001.

³⁸⁸ Şükran Soner, “Sosyal Patlama”, **Cumhuriyet**, 26.08.2001.

³⁸⁹ Şükran Soner, “Duvar Dayanmıyor”, **Cumhuriyet**, 06.09.2001.

³⁹⁰ Ali Bulaç, “Türkiye ve Arjantin”, **Zaman**, 22.12.2001.

³⁹¹ Ali Bulaç, “Sosyal Patlama”, **Zaman**, 29.08.2001.

³⁹² Serdar Turgut, “İçe Doğru Patlama”, **Hürriyet**, 05.02.2002.

³⁹³ M. Nedim Hazar, “Dar Bantta Ölümçül Salınımlar”, **Zaman**, 10.03.2002.

toplumu kuşattıklarını dile getirmektedir.³⁹⁴ Bauman'ın deyişi ile izleyenleri/bilenleri herhangi bir taahhüt altına sokmayan, 'dışarı'dan gelen bu haberler artık 'onları' tehdit eder bir hâle gelmiştir, dolayısıyla '3. sayfa haberi' olarak nitelenen adli vakaların köşe yazılarında geniş yer bulmasını bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Sosyal patlamanın çeşitli olaylarla toplumda zaten yaşanmakta olduğunu belirten yazarların yanısıra sosyal patlamanın Arjantin örneğinde olduğu gibi yaşanmasını beklediği için Türkiye'de olmadığını kabul eden yazarlar da vardır. Sosyal patlama olmamasının nedenlerine ilişkin görüşleri ise genelde Türkiye'ye ve Türkiye insanına özgü özellikler etrafında şekillenmektedir. Örneğin Ertuğrul Özkök, 'Türkiye'yi Arjantin'e benzetmek isteyen' bir lobi olsa da uygulanan ekonomik politikalar sayesinde benzemeyeceğini ifade etmektedir.³⁹⁵ Ancak krize karşı alınan önlemler, piyasanın, insan ihtiyaçları doğrultusunda kontrol altına alınmasına yönelik olmamıştır. İstikrar amacıyla uygulamaya sokulan programın gelirler politikası, maaş ve ücretleri, tarım gelirlerini daraltmayı, sosyal harcamaları kısmayı hedeflediğinden bölüşümün daha kötü seyretmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Dolayısıyla Özkök'ün bahsettiği ekonomi politikaları gelir kaybını daha da büyütüştür. Derya Sazak ve Güneri Cıvaoğlu, 11 Eylül'de ABD'nin uğradığı saldırının Afganistan ve Irak nedeniyle jeostratejik açıdan Türkiye'ye yüklediği 'yeni rol' ve 'fırsatlar'ın IMF'nin 10 milyar dolarlık ek yardımla bir şans daha tanınmasına yol açtığını, Türkiye'nin böylece Arjantin olmaktan kurtulduğunu belirtmektedir.³⁹⁶ Fatih Altaylı'ya göre, Türkiye'nin Arjantin'e benzememesinin sebebi, insanların yastık altında ve kolunda taşıdığı tasarruflar³⁹⁷ ve IMF'nin verdiği yardımdır.³⁹⁸ Bu sayede bir süre daha idare edilebilecek kaynak bulunmuştur.

Bekir Coşkun ekonomideki bütün çarpıklığa ve adaletsizliğe rağmen sosyal patlama olmayacağını yazarken nedenini "Türk halkı hürmetkârdır, vefalıdır, cefakârdır,

³⁹⁴ Can Dündar, "Sanıyorduk ki...", **Milliyet**, 02.09.2001.

³⁹⁵ Ertuğrul Özkök, "Arjantin Lobisinin Krizoburları da Başaramadı", **Hürriyet**, 27.12.2001.

³⁹⁶ Derya Sazak, "Arjantin'de Sosyal Patlama", **Milliyet**, 21.12.2001.

Güneri Cıvaoğlu, "Utanma Arjantinli", **Milliyet**, 21.12.2001.

³⁹⁷ Ancak Altaylı'nın bahsettiği bu basit, küçük birikimlerin en alt gelir grubundaki insanlarda pek olmadığı gözönünde bulundurulursa bu zayıf bir ihtimal olarak kalmaktadır.

³⁹⁸ Fatih Altaylı, "Arjantin'den Beter Oluruz Kimse Anlamaz!", **Hürriyet**, 05.06.2003.

azizdir, muhteremdir...” gibi ironik bir biçimde kişisel özelliklerle açıklamaktadır.³⁹⁹ Benzer bir şekilde A. Turan Alkan da ‘kanaat’, ‘sabır’, ‘helâl’ gibi kavramlarla ilişkilendirerek açıkladığı toplumun koşullara uyum gösterme özelliğini, sosyal patlamayı önleyici önemli bir değer olarak görmektedir.⁴⁰⁰ Mustafa Ünal da halkın sağduyulu davranmasını, Türkiye’de sosyal patlama olmamasının -Arjantin ve Türkiye’nin ekonomik yapıları ve çözüm için izlenen yöntemler açısından benzerliklerine rağmen Arjantin’den farklı olarak- sebebi olarak görmektedir. Ancak patlama sokağa taşınmayıp toplum bunu kendi içinde, çok dar alanda sınırlı tutmuş olsa da travma hali devam etmektedir.⁴⁰¹

Arjantin ve Türkiye arasında ekonomilerinin gidişatı, alınan önlemler, yoksulluk ve zenginliğin bir arada yaşanması açısından benzerlikler kuran Bulaç, ayrışma noktalarından biri olarak gördüğü İslamiyet’e ve ona ilişkin değerlere, pratiklere özel bir önem atfetmektedir. Bulaç’a göre Türkiye’de ailenin hâlâ gücünü koruması, sosyal yardımlaşma ve dinin bireye ve sosyal gruplara yüklediği sorumluluklar, sosyal patlamayı önleyen en önemli faktörlerdir. Türkiye, İslamiyet’e, toplumda hayır faaliyetlerini ve dayanışmayı ayakta tutan dini grup ve cemaatlere bu nedenle çok şey borçlu olduğu halde en çok bunları hırpalayıp, üstüne bindiği dalı kesmektedir.

Erdal Atabek, 'itaate dayalı gelenek', 'örgütsüzlük', 'bilincin köreltilmesi' etkenleriyle toplumun sosyal tepkisizliğe mahkûm edildiğini, sosyal patlama yerine de cemaat ve camia kültürünün geliştiğini, insanların korunaklı sitelerine kapanarak koloniler kurduğunu, kendine benzerleriyle birlikte yaşamayı yeğlediklerini belirtmektedir.⁴⁰² Türkiye’de yoksulların geçinme stratejilerinde değindiğimiz aile dayanışma mekanizmasını Atabek de vurgulayarak kurumların güvenilir olmaması ve verilen desteklerin yetersiz olması ile bireylerin aile ve cemaat dayanışmasına yöneldiğini yazmaktadır.⁴⁰³

³⁹⁹ Bekir Coşkun, “Neremiz Patlar?..”, **Hürriyet**, 26.07.2001. Benzer bir biçimde Pakize Suda da 23.12.2001 tarihli yazısında Türkiye’de sosyal patlama olmayacağını, Türkiye insanının kişilik özelliklerinin hiçbir şekilde buna zemin hazırlamayacağını belirtmiştir. Pakize Suda, “Neden Patlamayız”, **Hürriyet**, 23.12.2001.

⁴⁰⁰ Ahmet Turan Alkan, “Başbakan’ın Bilmediği”, **Zaman**, 28.07.2001.

⁴⁰¹ Mustafa Ünal, “Hükümete, Arjantin Dersi”, **Zaman**, 21.12.2001.

⁴⁰² Erdal Atabek, “Sosyal Patlama Olur mu?”, **Cumhuriyet**, 02.08.2001.

⁴⁰³ Erdal Atabek, “Cemaat Kültürü...”, **Cumhuriyet**, 09.08.2001.

Bütün bu örneklerden yola çıkarak, yoksulluğu köşe yazılarında gündeme getiren nedenlerin haberlerdeki benzer bir biçimde gruplanabileceğini söyleyebiliriz: istatistiki veriler, dramatik olaylar ve toplumda istikrarsızlık yaratan durumlar. Ancak, yukarıda da örneklerini verdiğimiz gibi, toplumda istikrarsızlık yaratan durumun ne olduğu konusunda her yazarın öne çıkardığı olgu farklı olabilmektedir; kapkaç, terör, sokak çocukları gibi. Bu bulgulardan hareketle, yoksullukla ilişkilendirilerek tehlike olarak görülen ve acilen önlem alınması gereken durum yazara göre değişse de yoksulluğun toplumda tehlike yaratacağı fikri yazarlar arasında ortak kabul görmektedir denilebilir.

3.6.2. Yoksulluk Konusunun Köşe Yazılarında İşleniş Şekli

Yoksulluk konusunu köşe yazılarında gündeme gelme nedenlere göre belirli başlıklar altında ortaklaştırmak mümkün oldu. Ancak gazeteler hatta aynı gazetenin yazarları arasında yoksulluk konusuna ilişkin farklılıklar bulunması kaçınılmazdır. Yoksulluğun nedenleri, çözümü, yoksulluk algısına ilişkin olabilecek bu farklılıklar bu bölümde incelenmeye çalışılarak konunun köşe yazarlarınca işleniş şekline dair genel bir biçimde de olsa bir tespit yapılmaya çalışılacaktır.

3.6.2.1. Nedensellik İlişkisi

Araştırma yöntemi çerçevesinde ulaşabildiğimiz yazılar arasında yoksulluğun nedenlerine açıkça işaret edenlerin, yoksulluğu uluslararası sistemle ve uluslararası işbölümü gereğince ülkede izlenen ekonomi-politikaları ile ilişkilendiren yazılar olduğu görülmektedir.

Örneğin Soner, gelir dağılımındaki bozulma ve yoksullaşmayı serbest ticaret düzeninin, küreselleşmenin en önemli yarası olarak kabul etmektedir.⁴⁰⁴ Soner, ekonominin iyiye gittiğine ilişkin parlak tablolar çizilmesine rağmen “özelleştirme, paralı sağlık, paralı eğitimi kutsayan ağır yoksullaştırıcı politikalar” sonucu işsizliğin azalmadığını, kırsal-kentsel yoksullaşma ve yoksunlaşmanın arttığını ifade etmektedir.⁴⁰⁵ Atabek, 1980 sonrasında hızlanan dışa bağımlı pazar ekonomisi ile serbest piyasanın bütün isteklerinin öncelik kazandığını, para ve mal dolaşımına dayalı

⁴⁰⁴ Şükran Soner, “Çıkmaz Sokak”, *Cumhuriyet*, 07.12.2000.

⁴⁰⁵ Şükran Soner, “Sanalla Gerçek”, *Cumhuriyet*, 01.11.2003.

ekonominin dış piyasalarla bütünleştiğini, bunun sonucunun da gelir dağılımının büyük bir dengesizliğe sürüklenmesi ve sosyal sınıflar arasındaki farkların açılması olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁶ Ali Sirmen de, “kapitalin önündeki tüm engelleri kaldırırken çevre ile merkez arasında ve her ülkenin kendi içinde varlıklı-yoksul arasındaki uçurumu gittikçe büyüten küreselleşme düzeninde, yoksulların daha da itildiğini” belirtmektedir. Artık “Paran kadar eğitim gör! Paran kadar sağlık hizmetinden yararlan! Paran kadar yaşa!” dönemi başlamıştır.⁴⁰⁷

Oktay Ekşi 2001 yılındaki yazısında Türkiye’nin içinde bulunduğu kötü durumu uzun yıllar bilerek, isteyerek uygulanan bir ekonomi politikasının kaçınılmaz gereği ve sonucu olarak değerlendirmenin doğru olacağını belirtmektedir.⁴⁰⁸ Ekşi’ye göre 2001 yılında yaşanan krizin faturasının sadece hükümete değil, izlenen programının aynen uygulanmasını isteyen ve uygulamayı yakından izleyip onaylayan IMF’ye de çıkarılması gerekmektedir.⁴⁰⁹

Yoksulluğun ilişki içinde olduğu birtakım değişkenler de köşe yazılarında yer bulabilmektedir. İşsizlik-yoksulluk ilişkisi haberlerde olduğu gibi köşe yazılarında da öncelikle yer almaktadır. Örneğin İbrahim Kıbrızlı işsizlerdeki yoksulluk riskinin yüksekliğine dikkati çekerek işsizlik oranındaki artışın, uygulanan ekonomi politikalarının doğruluğunu ve başarısını ölçmede önemli bir kriter olduğunu belirtmektedir. Çünkü işsizliğin artması yoksulluğun artması anlamındadır.⁴¹⁰ Tek başına ekonominin büyümesi, yeni istihdam alanları yaratarak işsiz sayısında azalmaya ya da gelir dağılımındaki bozulmayı düzeltmeye, yoksulluk çizgisinin altındakilerin durumunu iyileştirmeye olumlu katkı sağlamamaktadır. Bunun için yeni istihdam alanları yaratacak yatırımların ekonomiye dahil edilmesi gereklidir.⁴¹¹

Coşkun, zaten düşük ücrete çalışanların krizle birlikte işten çıkarılmalarını ‘asıl acı haberler’ olarak vermektedir.⁴¹² Benzer biçimde Osman Ulagay da kriz sonrası işlerini kaybedenlerin durumuna dikkati çekmektedir.⁴¹³

⁴⁰⁶ Erdal Atabek, “Sosyal Patlama Olur mu?..”, **Cumhuriyet**, 02.08.2001.

⁴⁰⁷ Ali Sirmen, “Paran Kadar Üzül Ey Garip Vatandaş”, **Cumhuriyet**, 04.01.2004.

⁴⁰⁸ Oktay Ekşi, “Adını Doğru Koyalım...”, **Hürriyet**, 14.02.2001.

⁴⁰⁹ Oktay Ekşi, “IMF Hiç mi Sorumlu Değil?”, **Hürriyet**, 02.03.2001.

⁴¹⁰ İbrahim Kıbrızlı, “İstihdam Daralması da Bir Performans Kriteridir!..”, **Zaman**, 22.04.2004.

⁴¹¹ İbrahim Kıbrızlı, “İstihdam İçin Yabancı Yatırımcıyı Getir, Yerliyi Tut...”, **Zaman**, 07.04.2005.

⁴¹² Bekir Coşkun, “Siz Bilemezsiniz...”, **Hürriyet**, 24.02.2001.

Soner ise İş Yasası ile sağlanan esneklikle kuralsız ekonominin kurallı ekonomi görüntüsünde uygulanmasına yasal kılıf hazırlama yöntemlerinin arttığını, dolayısıyla çalışma koşullarının ağırlaştığını ve ücretlerin aşağı çekildiğini belirterek iş yaşamında işsizlik kadar önemli olan bir diğer duruma vurgu yapmaktadır.⁴¹⁴

Haberlerde değindiğimiz yoksulluğa ilişkin bir diğer durum olan çocuk yoksulluğu da, Alkan'ın yazısında tipik bir örnek olarak yer almaktadır. Alkan, çocuk yaştaki suçluların artışından hareketle şimdiye kadar rastlanmadığını düşündüğü bir konuya dikkat çekmektedir: Göç, kötü şehirleşme, işsizlik, yoksulluk gibi nedenlerle özellikle de Güneydoğulu çocukların aileleri tarafından suça itilmesi, buna bağlı olarak gasp ve hırsızlık olaylarının artması.⁴¹⁵ Alkan, çocukların suç işlemesinin gerisinde yatan nedenleri yoksullukla ilişkilendiriyor olsa bile çocuk yoksulluğu haberlerinde değindiğimiz gibi çocukları suç tehdidi olarak resmetmekte, Doğulu oldukları ve aileleri tarafından suça teşvik edildikleri vurgusunu öne çıkarmaktadır.

Nedensellik ilişkisi içinde değineceğimiz bir diğer mesele de zina, din değiştirme gibi dini çerçeveli olguları yoksullukla ilişkilendiren yazılar olacaktır. Örneğin Bulaç, varoşlarda, açlık sınırı altında yaşayan ailelerde zinanın önemli bir artış kaydettiğini belirterek sebebini, “peşpeşe patlak veren ekonomik krizler, ‘ekonomide kaydedilmekte olan iyileşmeler’in milli gelirden çok az pay alan kesimlere yansımaması, magazin programları, dizilerin önemli bir bölümünün serbest cinsel ilişkiyi bir tür teşvik etmesi ile dini hayatın itibardan düşürülmesi” şeklinde açıklamaktadır.⁴¹⁶ Bulaç, benzer bir biçimde misyonerlik gibi dini içerikli bir olguyu da yoksullukla ilişkilendirmektedir. Ekonomik yapıya ilişkin asıl problemin ‘büyüme’den öte ‘adaletsiz bölüşüm’ olduğunu belirten Bulaç, yoksulluk, çaresizlik sebebiyle veya medya üzerinden pompalanan renkli hayat biçimlerinin kolay yoldan finansmanı için ahlâk ve kanun dışı yollara başvuranların din de değiştirebileceğini, dolayısıyla artan misyonerlik faaliyetlerinin gerisinde bu sebeplere bakmak gerektiğini vurgulamaktadır.⁴¹⁷

⁴¹³ Osman Ulagay, “Kriz Dürümle Aşılır mı?”, *Milliyet*, 02.09.2001.

⁴¹⁴ Şükran Soner, “Sanalla Gerçek”, *Cumhuriyet*, 01.11.2003.

⁴¹⁵ A. Turan Alkan, “Ezber Bozan”, *Zaman*, 02.03.2005.

⁴¹⁶ Ali Bulaç, “Zina, Toplumu Çözüyor”, *Zaman*, 30.08.2004.

⁴¹⁷ Ali Bulaç, “Yoksullara Rab’den Hediye!”, *Zaman*, 26.02.2005.

Örneklerin gösterdiği gibi yoksulluğun nedenlerine doğrudan yer veren yazılarda, yazarlar, daha önceki bölümlerde değindiğimiz küreselleşme ve neo-liberal politikaların yoksulluğu arttırdığı gerçeğinden hareket etmektedirler. Bunun dışında yoksulluğun nedeninden çok, yoksulluğun ilişki içinde olduğu durumlara yer verilmektedir diyebiliriz. Yoksulluğun ilişkili olduğu durumlarsa yine yazar nezdindeki önem derecesine göre işsizlik, çocuk yoksulluğu ya da zina, din değiştirme olarak değişebilmektedir.

3.6.2.2. Köşe Yazılarında Yoksullar: “Öteki Türkiye”

Yoksulluğun sosyal patlama kavramı ile köşe yazılarında geniş yer bulduğundan söz etmiştik. Sosyal patlamayı gerçekleştirecek yoksulları köşe yazılarında gündeme getirense ‘Öteki Türkiye’ kavramı olmuştur.

Serdar Turgut’un tartışmasını başlattığı Öteki Türkiye kavramı en temelde, alt-gelir grubundaki insanları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Turgut’a göre ülkede zaten var olan gelir dağılımı dengesizliği gün geçtikçe artmakta ve toplumun büyük kesimi sürekli olarak fakirleşmektedir.⁴¹⁸ Nüfusun %85’ini oluşturan ve yoksullukla mücadele etmekte olan bu kesim, Öteki Türkiye’yi oluşturmaktadır. Nüfusun kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmiş olan kesimini oluşturan üst-gelir grubundaki azınlık ise tamamen farklı bir hayat yaşamakta ve Öteki Türkiye’yi yok saymaktadır.⁴¹⁹ Türkiye’de aynı anda var olan ve her biri kendi gerçekliğini yaşayan bu iki kesimin birbirlerini anlamaları, ortak bir söylemde birleşmeleri ise mümkün değildir. Ayrıca bu bölünmüşlük içinde önemli bir gerginlik potansiyeli taşımaktadır ki bu da Öteki Türkiye’nin daha doğrusu çok uçta yer alan iki kesimin varlığının tehlike teşkil etmesi için yeterlidir.⁴²⁰

Turgut, Türkiye nüfusunun %85-95⁴²¹ gibi oldukça büyük bir kısmını ‘yoksul’ kabul ederken bunu yaratan sebepleri öncelikle ekonomide bir strateji oluşturulup plân-program dahilinde hareket edilmemesine ve üretimin olmamasına bağlamaktadır.

⁴¹⁸ Serdar Turgut, “Azınlık Hastanesi Açıldı”, **Hürriyet**, 27.06.2000.

⁴¹⁹ Serdar Turgut, “Sinyalleri İyi Okumak Lazım”, **Hürriyet**, 26.07.2002

⁴²⁰ **A.g.m.**

⁴²¹ Turgut, Öteki Türkiye yazılarında önce nüfusun %85’ini oluşturan kesimi Öteki Türkiye’ye dâhil ederken daha sonraki tarihlerde -belki Şubat 2001krizinin de etkisiyle- bu oranı yükseltmiştir. Örneğin 17.08.2001 tarihli “Düşünmekten Korkmamak” başlıklı yazısında bu oranı %90 olarak verirken 17.07.2002 tarihli “ Ne Kadar da Utanmazlar” başlıklı yazısında Öteki Türkiye’nin neredeyse nüfusun %95’ini bile aştığını yazmıştır.

80'lerin ortalarından itibaren tarım ve hayvancılık öldürülüp, üretim ve alt-yapı yatırımları durdurulurken aksi bir biçimde tüketim, üretmeden para kazanmak ve batılı gibi yaşama özendirilmiş ve böyle bir hayalin peşinde koşulmuştur. Sağlam bir ekonomik altyapı ve onun sacayakları oluşturulmadan o yapının verebileceği refah ve bolluk yakalanmaya çalışılmış, nitekim küçük bir kesimin bir şekilde ulaştığı bu yaşam tarzı da ülke zenginliğinin, modernliğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁴²² Ekonomideki bu gidişe ek olarak -tipik bir az gelişmiş ülke özelliği olarak- yolsuzluk, hortumlama gibi olaylara sıkça rastlanması, bunların üzerine kararlılıkla gidilmemesi ve sonuçta faturanın topluma çıkarılması da alt-gelir grubundakilerin gittikçe yoksullaşmasına neden olmuştur.

Turgut, gelir dağılımı uçurumu ve sonucunda geniş yoksul kitleleri yaratan ekonomik ve siyasi yapıyı kendince bulduğu çözüm açısından da eleştirmektedir. Televole kültürü olarak adlandırılan, “İstanbul’da yaşamakta olan bir avuç insanın güzel yaşam, eğlence, güzel kadınlar ile dolu hayat tarzı”⁴²³ toplumun geri kalanına gösterilerek hem insanların kendi gerçekliklerini, ülkedeki esas problemleri unutmaları sağlanmaya çalışılmış, hem de onların da günün birinde böyle yaşayabileceği mesajı verilmek istenmiştir. Ancak insanlara bu ‘hayal’ sunulurken içinde buldukları konumdan kurtulmaları, bu zenginliğe erişmeleri neredeyse imkânsız hâle getirilerek yaratılan ‘çözüm’ tıkanmıştır. Üstelik zenginliğin çok az sayıda insanın elinde toplanması ve geniş kitlelerin neredeyse gözüne sokulurcasına teşhir edilmesi bir süre sonra tepki yaratmış, hayranlığın yerini öfke ve kin almıştır. Yani istenilenin tam tersi gerçekleşmiş, ‘pop kültürünün’ toplumu birleştireceği sanılırken tersine toplum bölünmüş, hatta paramparça olmuştur.⁴²⁴

Serdar Turgut’la başlayan Öteki Türkiye tartışması etrafında yazılan diğer yazılardan, köşe yazarlarının yoksulluğa ya da yoksullara bakışı hakkında bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Örneğin o dönem Turgut’la aynı gazetede yer alan Özkök, Türkiye’nin gelir dağılımında çok büyük bir adaletsizlik bulunduğunu kabul etmekle beraber bu dağılımın yıllar boyunca nasıl geliştiğine dikkat edilmesi gerektiğini

⁴²² Serdar Turgut, “Demokrasiye Hazır mıyız?”, **Hürriyet**, 21.08.2001.

⁴²³ Serdar Turgut, “Pes Doğrusu”, **Hürriyet**, 18.10.2002.

⁴²⁴ **A.g.m.**

belirtmektedir.⁴²⁵ Özkök'e göre ülkede her kesimin geliri artmaktadır ancak, üst gelir grubunun gelir artış hızı alt gelir grubunkinden daha fazla olduğu için gelir dağılım farkı oluşmaktadır. Özkök bu iddialarını doğrulamak için de 'yollardaki bunca otomobil, evlerdeki müzik setleri, beyaz eşya ve tv'ler nasıl alınıyor', 'otomobil fiyatları mı düşüyor, yoksa Öteki Türkiye'nin de geliri mi yükseliyor' sorularını yöneltmektedir. Uygulanan ekonomi politikalarının devamını da çözüm olarak kabul etmektedir.

Özkök'e benzer bir biçimde Fatih Altaylı, ülke zenginliği ve gelişmişliğini 20 yıl öncesi ile kıyaslayıp insanca yaşayanların sayısının arttığını, bugün en azından paylaşmayı düşünecek birşeylerimiz olduğunu yazarak durumdan pozitif bir yan çıkarmaktadır.⁴²⁶

İlnur Çevik'e göre, adına Öteki Türkiye denilen, geniş halk kesimlerinin bulunduğu kitleler, çizilen pembe ekonomik tablolara rağmen bu 'düzelmelerden' ve 'iyiye gidişten' nasiplerini alamadıkları müddetçe Öteki Türkiye'den bahsetmek faydasızdır. Bu konuda asıl önemli olan "İstanbul'da kendi dünyasında yaşayan ve ülkenin gelirinin aslan payını ceplerinde taşıyanların Öteki Türkiye için ne gibi ciddi bir fedakârlık yapmak istedikleri ve servetlerini ne zaman üretime, iş-aş alanı açmaya harcayacakları"dır.⁴²⁷

Çolak ise 'öteki' kavramının kapsamından hareketle '3. sayfa haberleri' ile gündeme gelebilen, hatırlandıklarında da 'öteki' yani ikincil kabul edilen, daha önemsiz ve sahipsiz olan, yadsınan insanların aslında azınlık değil, insanca yaşama sınırlarının 'ötesinde' kalmış 'ezici' bir çoğunluk olduklarını belirtmektedir. Üstelik bu denli yoksulluk, horlanmışlık ve duyarsızlık karşısında çoktan bir sosyal patlama gerçekleştirmeleri gerekirken yaşam koşulları ne denli ağırlaşır ağırlaşsın uyum ve sabır göstermektedirler. Çolak'ın deyişi ile "üreten, iktisat eden, sabreden ve susan ve aslında bal gibi de 'özlenen iyi vatandaş' portresi veren bu insanlara öteki sıfatını yakıştırmak" adalet anlayışındaki ciddi bir probleme işaret etmektedir.⁴²⁸

⁴²⁵ Ertuğrul Özkök, "Neo-popülizmin Ayak Sesleri", **Hürriyet**, 15.07.2000.

⁴²⁶ Fatih Altaylı, "Fakirliği Paylaşmak Kolaydır", **Hürriyet**, 18.07.2000.

⁴²⁷ İlnur Çevik, "Birileri Vatandaş Osman'ı Hatırladı", **Zaman**, 29.07.2000.

⁴²⁸ Ali Çolak, "Ötekinin Öyküsü", **Zaman**, 22.07.2000.

Mehmet Sucu, nüfusunun yarısından fazlası yoksulluk sınırının altında olan bir ülkede geniş kesimlerin öteki kavramı ile adlandırılmasını eleştirmektedir: Asıl Öteki Türkiye, “bu gerçeklere yabancılaşmış, kendi yaşamıyla, kendi geliriyle, kendi çevresiyle devekuşu gibi kafasını kuma sokmuş, kafasını kumdan kaldırıp bu manzaraya baktığı zaman da korkarak aman sosyal patlama olmasın diye kısık sesle söylenip tekrar kendi âlemine dönen, dolarla para kazanıp, kazandığını rant ekonomisine süren ve bilgi toplumuna geçip e-ticaret ile kalkınmaya ilişkin pembe düşler kuranların dünyasıdır.”⁴²⁹ Benzer biçimde İzzettin Önder de Öteki Türkiye’nin “Asıl Türkiye” nin yerini alma konumuna geldiğini belirtmektedir.⁴³⁰

Işıl Özgentürk, Üzeyir Garip cinayeti ile gündeme gelen sokak çocukları meselesine atıf yaparak ülkenin “çoğunluğu artık sokağa dökülmüş Öteki Türkiye” olduğunu yazmaktadır.⁴³¹

Serdar Turgut’la başlayan Öteki Türkiye tartışmasında, yoksulların toplumun geniş bir kesimini oluşturduğu dolayısıyla öteki olarak adlandırılmayacağı fikrinin, bir-iki örnek dışında, hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bunda, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin de etkisi olduğu düşünülebilir. Yoksulluğun toplumun geniş kesimlerini etkilediği fikri yazarlar arasında genel kabul görürken, getirilen çözüm önerilerinin neler olduğu da ayrıca önem kazanmaktadır.

3.6.2.3. Çözüm Önerileri

Yoksulluk sorununun çözümünden ne anlaşılması gerektiği konusunda bir netliğin olmadığına daha önce değinmiştik. Çözümde anlaşılması gereken en genel haliyle yoksulluğu yok etmek olabileceği gibi kimilerine göre daha gerçekçi bir hedef olarak yoksulluğu azaltmak da olabilmektedir. Yoksulluğa çözüm olarak geniş bir yelpazede sıralanabilecek önerilerin çeşitliliğine köşe yazılarında da rastlanmaktadır. Bunlardan biri yoksulluğa yardımsever bir anlayışla müdahale edilmesinden yana bir tavır olmaktadır. Yardımların kaynağının ya da şeklinin ne olacağı sorusu ise yazara göre değişebilmekte, sosyal devlet anlayışı içerisindeki devlet yardımlarından dini referanslı yardımlara değin çeşitlenebilmektedir.

⁴²⁹ Mehmet Sucu, “Öteki Türkiye”, *Cumhuriyet*, 13.08.2001.

⁴³⁰ İzzettin Önder, “İşimize Geldiği Gibi”, *Cumhuriyet*, 09.01.2001.

⁴³¹ Işıl Özgentürk, “Yeni Şehir Turları, Bir İki...”, *Cumhuriyet*, 11.09.2001.

Örneğin Fikret Bila, devletin yoksul kesimlerden başlamak üzere her ilkokul çocuğuna her gün bir kutu süt dağıtmak üzere geliştirdiği projeyi sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak kabul ettiği için desteklemekte, yetersiz beslenen çocuklar için önemli bir yardım olarak görmektedir.⁴³²

Meral Tamer de devlete vurgu yaparak sivil toplum kuruluşlarının ya da cemaatlerin bağış toplayıp yardım dağıtmasının çözüm olmadığını, hükümetin, toplumun en yoksul kesimini vatandaşlık geliri adı altında çok düşük bir aylık gelire bağlamak gibi sosyal politikalar üzerine kafa yorması gerektiğini belirtmektedir. Tamer'e göre kimi zaman onur kırıcı hale gelen keyfi bağışlar yerine, düzenli minimum gelirle insanların yaşama hakkına saygı göstermelidir.⁴³³

Sosyal devlete vurgu yapan her iki yazı da esas itibariyle, 1980 sonrası yoksullukla mücadele politikalarında belirttiğimiz, genel ve herkese uygulanabilir sosyal haklardan vazgeçerek sadece riskli grupları öne çıkaran liberal anlayışın ürünüdür. Sosyal devlet kavramını, herkes için insani yaşam olanağı sağlayacak, sürekliliği olan bir gelir güvencesinin, bütünlüğü bir sosyal koruma ve sosyal güvenlik anlayışının sağlayacağı bir sistem yerine devletin olanakları ölçüsünde yardım faaliyetleri ile vatandaşına refah sağlayacağı bir anlayış şekillendirmektedir.

Tamer'in bir bayram öncesi, insanları buldukları ilin yoksul semtlerinin en yoksul mahallelerine, ilkokullarına ulaşarak açlık sınırında yaşayanlara yapacakları para yardımına davet etmesi de bu anlayışı gösteren bir diğer örnek olmaktadır. Tamer'e göre hükümetlerin sağlayamadığı insanca yaşama hakkı, kısa bir süreliğine de olsa böylece sağlanmış olacaktır.⁴³⁴

Yapılacak yardımların şekline ilişkin köşe yazılarındaki bir diğer örnek de İslami değerlere vurgu yapan bir anlayış olmaktadır. “Komşusu açken tok yatan bizden değildir” hadisinin şekillendirdiği ve daha çok vicdani, ahlâki temelli görünen bu yaklaşımda yoksullardan tüm toplumun sorumlu olduğu anlayışı yer almaktadır. Bu sorumlulukta bireylerin payına düşense ‘yoksullara kaynak aktarımı’ şeklindeki bir

⁴³² Fikret Bila, “İlkokul Çocukları Süte Doyacak”, **Milliyet**, 12.12.2001.

⁴³³ Meral Tamer, “Bir de Sosyal Politikalar % 9.9 Büyüse!”, **Milliyet**, 02.04.2005.

⁴³⁴ Meral Tamer, “Bu Bayram Bir Kardeş Aile Edinin”, **Milliyet**, 06.02.2003.

‘paylaşım’a ortak olmaktır.⁴³⁵ Örneğin Bulaç bu noktada zekâtı bir yeniden dağıtım mekanizması olarak önemli bulmaktadır. Bulaç’a göre zekât alan kişi belli bir satın alma gücüne sahip olmakla piyasayı hareketlendirmekte, kendisine aktarılan parayla ekonomik piyasaya girip talebi ve dolayısıyla üretimi arttırmaktadır. Üretim de istihdamı arttırdığı için işsizlik ve istihdam gibi sorunlara dolaylı yoldan çözüm bulunmuş olmakta, sosyal sorunlar da kendiliğinden çözülmektedir. Örneğin, sosyal patlamayı engelleyici bir durum olmaktadır çünkü refah seviyesinin düşmesi ve gelir adaletinin olmaması sosyal patlamanın başta gelen sebebidir.⁴³⁶ Bulaç, aynı şekilde lüks otellerde iftar yemekleri vermek yerine, harcanacak paranın yoksullara aktarılması durumunda da yoksullara ve muhtaçlara önemli bir kaynak sağlanacağını, büyük bir toplumsal dayanışma olacağını belirtmektedir.⁴³⁷ Bulaç bu savlarından hareketle de bu uygulamaların yapıldığı Ramazan ayının “sosyal bünyeyi sarsan derin acıyı en az 3-4 ay dindirdiğini” ileri sürmektedir.⁴³⁸

Ancak yoksulluk bu kadar yaygın ve kalıcı iken Bulaç’ın önerdiği bu tip kısmi, küçük yardımlar veya katkılarla bu sorunun üstesinden gelmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü yoksulluk toplumsal, ekonomik ve siyasal birçok mesele ile ilintili bir durum olup çözümü için de tüm bu alanlarda gerçekleşecek birçok politika ve uygulama gerekmektedir. Öte yandan yaşanan yoksulluk Bulaç’ın iddia ettiği gibi aile dayanışması içinde veya dinin bireylere ve sosyal gruplara yüklediği sorumluluklar dahilinde çözülemeyecek ölçülerde yaygın ve kalıcıdır. Üstelik aile/sosyal grupların özellikle de kentlerde bu tür dayanışmayı taşıyacak güçleri kalmamıştır. Bulaç’ın “muhtaç olana satın alma gücü kazandıran doğru ve kalıcı hizmet”⁴³⁹ olarak gördüğü bu uygulamaların aslında, “güzel ve hayırlı hizmetler ama öğünlük”⁴⁴⁰ diye nitelediği aşevleri ve iftar çadırları yardımlarından işlevsel olarak farkı yoktur. Bu nedenle yoksulluk sorununa asgari düzeyde ve yardımsever bir anlayışla müdahale edilmesinden yana bu tavır, yoksulluğun giderilmesi için yeterli değildir.

Yoksulluğun çözümüne ilişkin daha kapsayıcı öneriler getirmek ise sorunu daha bütünlükçü bir yaklaşımla ele almakla mümkün olacaktır çünkü yoksulluk, ulusal ve

⁴³⁵ M. Enis Aydın, “Kul Hakkından Ne Kadar Korkuyoruz? Yoksul ve Yetimleri Gözetelim”, **Zaman**, 27.05.2003.

⁴³⁶ Ali Bulaç, “Zekat”, **Zaman**, 05.12.2001.

⁴³⁷ Ali Bulaç, “İftar Çayları”, **Zaman**, 17.11.2001.

⁴³⁸ Ali Bulaç, “Türkiye ve Arjantin”, **Zaman**, 22.12.2001.

⁴³⁹ Ali Bulaç, “İftar Çayları”, **Zaman**, 17.11.2001.

uluslararası ekonomik ve politik süreçlerin yarattığı bir durumdur. Dolayısıyla çözümü için sorunu geniş bir çerçeveden görmek gerekmektedir.

Örneğin Server Tanilli, 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında hükümetin Acil Eylem Plânı'ndaki tasarıların IMF ile yapılan programın aynısı olduğuna ve bu durumun iktidara gelen partiye bağlı olarak değişmeyeceğine dikkati çekmekte, bağımsızlığa vurgu yapmaktadır:

“Halkınızı içerden ve dışardan sömürülmekten kurtarmak istiyorsanız, ister istemez radikal olacaksınız, yenileştirici olacaksınız, ama bütün bunları, bağımsız bir Türkiye'de yapabilirsiniz. Yoksa kapitalizmin ağababalarının dümen suyunda ve onların izniyle, ortalıkta sürünür, ülkeyi de süründürsünüz...”⁴⁴¹

Öztin Akgüç de IMF'nin önerdiği her programdan sonra Türkiye'de gelir dağılımının daha da bozulduğunu hatırlatarak dağılımın düzeltilmesi açısından, geri kalmış bölgeler için özel kalkınma plânları uygulanmasının, sağlık ve eğitim hizmetlerine ayrılan kamu kaynaklarının arttırılmasının, gelirler politikasının düşük gelirliilerin lehine değiştirilmesinin önem taşıdığını vurgulamaktadır.⁴⁴²

Yoksulluğu yaratan sisteme ilişkin eleştiriler yerine, küreselleşmeyi ve uluslararası sistemi değiştirilemez temel veri kabul ederek, bunların aşırılıklarını törpülemekten bu politikaları daha da derinleştirecek uygulamaların hayata geçirilmesi gerektiğini öne süren görüşlere kadar çeşitlenebilen yazılara da rastlamak mümkündür.

Örneğin, Hasan Cemal'e göre yoksulluğa, eşitsizliğe, adaletsizliğe, yoksul-varsıl uçurumuna isyan edilebilir ama geçen yüzyılın deneyimi bu yolun bir mucizeyle açılmayacağını göstermiştir. Küreselleşme, yaşadığımız döneme damgasını vuran ekonomik ve siyasal liberalizm, alternatifsizdir ve bu sistemin getirdiği rekabet ortamında aşırılıklar törpülenerek yeni kurumlaşmalar uygulanabilir.⁴⁴³

Benzer biçimde Ebubekir Eroğlu, gelir dağılımındaki bozukluğu kapitalist ekonominin uygulanmasındaki mantıktan ziyade toplumun demokrasiye katılımının engellenmesine bağlamaktadır. Eroğlu'na göre “devlet organlarınca kontrol edilen

⁴⁴⁰ A.g.m.

⁴⁴¹ Server Tanilli, “Gün Ağardıkça...”, *Cumhuriyet*, 22.11.2002.

⁴⁴² Öztin Akgüç, “Gelir Dağılımı Ne Zaman Düzelecek?”, *Cumhuriyet*, 02.07.2000.

ekonomik gücü elinde bulunduranlar, bunun bir kısmını bırakmaya zorlanmak istememektedirler. Oysa siyasal katılım çeşitlendikçe ekonomik güç hakkında söz söyleyebilenler de çeşitlenecektir.”⁴⁴⁴

Türkiye için önerilen çözümlerde de benzer anlayışın izlerini görmek mümkündür. Altaylı’ya göre kamu harcamaları kısılmalı, devlet küçültülmeli ve özelleştirmeler gerçekleştirilmelidir. Çünkü Türkiye’nin sıkıntıları olan devletin büyüklüğü, hantallığı, kamu kaynaklarının iyi kullanılmayışı, devletin küçülmeyi başaramaması ve verimliliği arttıramaması Arjantin örneğinde sonuçlarını kriz ve sonrasında sosyal patlama olarak göstermiştir.⁴⁴⁵ Taha Akyol da çözüm için “devletin küçültülmesi ve idarenin adem-i merkezileştirilmesi” gerektiğini belirtmektedir.⁴⁴⁶ Oysa IMF ve Dünya Bankası’nın az gelişmiş ülkelere zorla kabul ettirdiği devletin küçültülmesi politikası ile devletin sosyal giderleri azalmış, özelleştirmeler gerçekleşmiş, Kepenek’in deyişi ile “halkın, eğitim ve sağlık gibi en temel toplumsal gereksinimleri bile sağcı iktidarların küçük devlet anlayışına ve özelleştirme tutkusuna feda edilmiştir.”⁴⁴⁷

Özelleştirmeyi çözüm olarak öneren bir diğer isim Tufan Türeñç, geciken özelleştirmelerin siyasi rant güçlerini yitirmemek için bakanların geciktirdiklerini, oysa bunalımdan çıkılması için özelleştirmelerin hızla gerçekleşmesi gerektiğini yazmaktadır.⁴⁴⁸ Cıvaoglu ise Türkiye'nin sorununu, ulusal sermaye tıkanıklığını aşacak dış sermaye gelmeyişi olarak görmektedir.⁴⁴⁹ Altaylı, Akyol, Türeñç ve Cıvaoglu’nun, yoksulluğa/ekonomik bunalıma çözüm olarak önerdikleri şeyler aslında yoksulluğun sebeplerine ilişkin anlattığımız küreselleşme ve neo-liberal politikaların uygulamadaki araçlarıdır. Dolayısıyla önerileri sistemi derinleştirirken yoksulluğu da derinleştirecektir. Oysa çözüm Atabek’in ifadesi ile “sadece ve sadece insandan ve emekten yana sosyal politikalar” ile mümkün olacaktır.⁴⁵⁰

⁴⁴³ Hasan Cemal, “Dünyayı Değıştirmek İstiyorum, Hemen Şimdi!”, **Milliyet**, 25.07.2001.

⁴⁴⁴ Ebubekir Eroğlu, “Göz Önündeki Türkiye”, **Zaman**, 30.08.2000.

⁴⁴⁵ Fatih Altaylı, “Arjantin’den Beter Oluruz Kimse Anlamaz!”, **Hürriyet**, 05.06.2003.

⁴⁴⁶ Taha Akyol, “İyi Yönetilmek”, **Milliyet**, 19.12.2001.

⁴⁴⁷ Yakup Kepenek, “Ne Yapacaklar?”, **Cumhuriyet**, 30.04.2001.

⁴⁴⁸ Tufan Türeñç, “Halk Can Derinde Ya Ötekiler...”, **Hürriyet**, 23.04.2001.

⁴⁴⁹ Güneri Cıvaoglu, “Arjantinleşmemek”, **Milliyet**, 26.12.2001.

⁴⁵⁰ Erdal Atabek, “Sosyal Patlama Olur mu?..”, **Cumhuriyet**, 02.08.2001.

Köşe yazarlarının yoksulluğa getirdikleri çözüm önerileri başta da belirttiğimiz gibi, yoksulluk ve buna bağlı olarak yoksulluk sorununa çözüm algılayışları çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla çözüm önerisi, sistem eleştirisini içerebileceği gibi kısmi yardımlarla sorunu hafifletmeye yönelik de olabilmektedir. Bunu belirleyen, genel bir ifade ile gazetenin/yazarın çizgisi olmaktadır.

3.7. KÖŞE YAZILARINDA İŞLENEN YOKSULLUĞA DAİR GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Araştırma yöntemi çerçevesinde elde edilen bulgulardan hareketle, yoksulluk konusunun köşe yazarlarınca nasıl ele alındığına dair genel bir sonuç çıkarmak mümkün olmaktadır. Öncelikli olarak, yoksulluk konusunu gündeme getiren nedenlerin haberlerde sıraladığımız nedenlerle büyük ölçüde paralel olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, toplumsal istikrarsızlıkla ilgili nedenlere dayalı olarak yoksulluk konusunun gündeme gelmesi, köşe yazılarında belirgin bir biçimde görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında bu tür olayların artmasının ve benzer bir kriz yaşayan Arjantin’de meydana gelen olayların yarattığı tedirginliğin bu noktada etkili olduğu düşünülebilir.

Haberlerden farklı olarak köşe yazıları fikir yazıları olarak yoksulluğun nedenleri ve çözüm önerilerinden daha doğrudan söz edilebilecek yazılar olarak kabul edilebilir. Ancak yoksulluğun nedenlerine açıkça işaret edenlerin, yoksulluğu uluslararası sistemle ve uluslararası işbölümü gereğince ülkede izlenen ekonomi-politikaları ile ilişkilendiren yazılar olduğu görülmektedir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir diğer durum da bu tür yazıların ağırlıklı Cumhuriyet gazetesi yazarlarınca kaleme alındığıdır.

Getirilen çözüm önerileri ise, yardımlarla yoksulluğu hafifletmekten yoksulluğu yaratan sebeplere müdahaleye kadar değişebilmektedir. Burada da farkı yaratan, genel bir ifade ile yazarın gazetesinin çizgisi olmaktadır. Örneğin İslami değerleri ölçü alan Zaman gazetesinde zekât vermek gibi yardım önerileri yoksulluğun çözümü için uygun görülürken Cumhuriyet gazetesinde yoksulluğu büyüten küreselleşme sürecine ve neo-liberal politikalara atıf yapılarak temel hizmetlerin devlet tarafından yerine getirilmesi, gelirler politikasının düşük gelirli lehine değiştirilmesi gibi öneriler getirilmektedir.

Özetle, başlangıçta da belirttiğimiz gibi bir köşeyazısı, her ne kadar yazarının kendi görüşü olarak kabul edilse de yazarın bağlı bulunduğu gazetenin çizgisini de bir ölçüde yansıtmaktadır. Ancak bu durum, yoksulluk/yoksullar konusunda aynı gazetedeki yazarlar arasında görüş farklılıklarının bulunmayacağı anlamına gelmemektedir.

SONUÇ

“Türkiye’de Yoksulluk ve Basına Yansıması” başlıklı bu tez çalışması, günümüz dünyasında önemli bir sorun haline gelen yoksulluğun Türkiye özelinde incelenmesini, konunun Türkiye basınınca algılanışının ve okuyucuya ne şekilde aktarıldığının araştırılmasını amaçlamıştır.

Çalışma hazırlanırken öncelikle bir kavram olarak ele alınan yoksulluk, farklı bakış açılarına dolayısıyla farklı tanımlamalara, sebeplerine ilişkin getirilen farklı açıklamalara göre incelenmiş, dünyadaki genel durumu çeşitli istatistiklerle görünür kılınmaya çalışılmıştır. Küreselleşme ve neo-liberal politikalara bağlı olarak değişen yoksulluk olgusu ve beraberinde getirdiği yeni tanımlamalar da incelemeye konu olmuştur. Çalışmanın Türkiye’de yoksulluğun incelenmeye ayrıldığı ikinci bölümünde yoksulluğun boyutları, nedenleri, dünyadaki değişmelere paralel olarak Türkiye’de de değişmesi, dönüşmesi incelenerek devletin ve yoksulluğu yaşayanların yoksullukla mücadele yaklaşımları incelenmiştir. Son bölümde ise Türkiye yazılı basınından seçilen dört gazete çerçevesinde yoksulluk ve yoksulların Türkiye basınında ne kadar ve nasıl yer bulabildiği sorusunun cevabı aranmıştır.

Çalışma hazırlanırken ilk iki bölümde bu konu ile ilgili yazılı kaynaklara başvurulmuş, üçüncü bölümde ise bölümün özelliği itibari ile gazetelerin internet sayfalarında arşiv taraması yapılmıştır.

Elde edilen bilgilerden hareketle öncelikle, yoksulluğun çok boyutlu ve politik bir konu olması nedeniyle tanımlanması ve ölçülmesinin tartışmalı bir alan olduğu söylenebilir. Bu ölçüm ve tanımlama farklılıklarına bağlı olarak da yoksullukla mücadele ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik politikalarda da farklılıklar gözlenmektedir. Ancak -ne şekilde algılanırsa algılsın- yoksulluğun son yıllarda hem akademik çevrelerin hem de siyasa yapıcılarının gündeminde olması, önemli bir toplumsal sorun olarak kabul edildiğini göstermek için yeterlidir.

Yoksulluk sorununun kendisini bu denli hissettirmesinde yoksulluğun artık hem daha geniş toplumsal kesimleri etkilemesi hem de daha kalıcı bir niteliğe sahip olması oldukça etkilidir. Kapitalizmin 1970’lerdeki ekonomik krizinin aşılması doğrultusunda

dünya ölçeğinde gündeme gelen yapısal değişimlerin, yoksulluğa yeni bir içerik kazandırdığı söylenebilir. 1980'lerle birlikte IMF ve Dünya Bankası önerileri doğrultusunda geliştirilen yapısal uyum politikaları iktisat politikalarına yeni bir yön vererek üretim ve istihdam biçimlerinin değişip esnekleşmesine, sosyal devlet anlayışının son bulmasına, kamu hizmeti sayılan pek çok hizmet alanının sermayeye devredilmesine neden olmuştur. Ekonomik yapıdaki bu dönüşümler neticesinde sermayenin dünya çapındaki hareket hızı ve yeteneği artar küçük bir grup zenginleşip serveti ellerinde toplarken, istihdam olanaklarının daralıp olanların da geçici güvencesiz işlerden oluşması, yaşamın tüm alanlarının piyasanın denetimine bırakılmış olması geniş kitleleri yoksullukla karşı karşıya bırakmıştır. Zaten bozuk olan gelir dağılımının daha da kötüleşmesi, bu gelişmelerden en olumsuz etkilenen kesim olan kent yoksullarının niceliksel anlamda büyümesine ve kötüleşen göreceli konumlarının gözden saklanamaz boyutlara gelmesine neden olmuştur. Neo-liberal politikaların yaygın bir biçimde uygulamaya konmasından bu yana uzunca bir süre geçmiş olmasına karşın ortaya çıkan resim, beklentilerin aksine, dünyadaki eşitsizliklerin ve yoksulluğun birçok yerde giderek arttığını göstermektedir. Yoksulluk, yapısal uyum politikalarının son yıllarda daha da belirgin bir biçimde karşımıza çıkardığı ve giderek daha fazla insanın bu risk altında yaşadığı bir olgu olarak çözüm beklemektedir.

Gelir dağılımının önemli ölçüde bozulup ciddi bir kutuplaşma yaratması yoksulların ekonomik ve toplumsal anlamda dışlanmalarını da beraberinde getirmektedir. Yaşadığı toplumda ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar düşük gelire sahip olanlar, uzun süreli işsizler, sosyal güvenceden yoksun olanlar, daha açık bir ifade ile toplumun sunduğu olanaklardan eşit derecede yararlanamayan herkes, dışlanma tehlikesi altındadır. Ancak toplumsal kesimler arasında her geçen gün büyüyen uçurum ve toplumda yaşanan parçalanma, ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerinin irdelenip buna ilişkin çözümler bulunması yerine bir tehdit olarak gündeme taşınmaktadır. Türkiye'de de 'varoş', 'Öteki Türkiye', 'sosyal patlama' terimleri çerçevesinde tartışılan yoksulluk konusu bu algılayışın göstergesidir. Sistemin yoksulluğa yanıtını da belirleyen Dünya Bankası merkezli bu liberal yaklaşıma göre yoksulluk bir sosyal risk olarak tanımlanmakta ve riskin en çok olduğu hedef kitlelere yönelik çeşitli sosyal yardım programlarının uygulanması öngörülmektedir. Türkiye'de de kriz sonrası

gündeme gelen yoksullukla mücadele plânlarında bu yaklaşımın egemen olduğu görülmektedir.

Çalışmanın başlığı da olan “Türkiye’de Yoksulluk ve Basına Yansıması” kısmı içinse şunlar söylenebilir:

Yoksulluk, Türkiye’de de hemen hemen her dönem var olan bir problem olmasına rağmen 1980’lerle birlikte gündeme gelen yapısal uyum politikaları neticesinde bugün için farklılaşmış, derinleşip yaygınlaşmıştır. Özellikle Şubat 2001 krizi ile daha görünür bir hâl alan yoksulluk, önceki dönemlerdekinden farklı olarak hem geleneksel orta sınıfları da kapsamakta, hem de geniş kitleleri kronik işsizlik ve yoksullukla karşı karşıya bırakmaktadır.

Ekonomik gelişme ve modernleşme süreci içinde küçük köylülüğün korunmuş olmasından ötürü önemli bir istihdam güvencesi oluşturan tarım sektörünün çözülmeye başlamasıyla sanayide post-Fordist uygulamaların gündeme gelişinin ve sanayileşme sorunlarıyla sanayi sonrası topluma geçiş sorunlarının eşanlı olarak ortaya çıktığı Türkiye’de, yoksulluğun çok ağır yaşanması şaşırtıcı değildir. Öte yandan, küreselleşme süreci içinde kentlerin eski yapısı da, yoksulların mekânda tutunmalarını zorlaştıracak şekilde değişmiş ve bu, kent yoksulluğunun eskisinden farklı bir biçim almasına yol açmıştır. Örneğin, Güneydoğu’da yaşanan olayların yol açtığı zorunlu göç, eski göçmenler gibi geniş ailenin fertlerinden veya hemşerilerden oluşan dayanışma ağlarının sağladığı iş bulma ve geçekonu edinme olanaklarına sahip olmadan şehre gelip savrulan yeni bir göçmen kitlesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ne eski usul patronaj ilişkileri içinde KİT’lerde istihdam sağlama veya geçekonu edindirme politikaları, ne de artık yerini giderek çekirdek aileye bırakmış olan geniş aile dayanışması, yeni yoksulluk sorunuyla başedebilecek güçte değildir.

Gün geçtikçe artan yoksulluk, hem basın hem de devlet tarafından özellikle Şubat 2001 krizi sonrası dikkate değer bulunmuş, alt-gelir grubundakiler aleyhine gittikçe bozulan gelir dağılımı dengesinin Arjantin örneğinde olduğu gibi halk hareketlerine yol açma ihtimalleri sıklıkla tartışılmıştır. Devletin bu yöndeki yaklaşımı çeşitli sosyal yardım programları ile yoksulluğu hafifletmek yönünde şekillenmiştir. Yoksul ailelere ödenecek cüzi miktarlardaki yardımların onların yaşamında reel bir

ilerleme sağlayacağı iddia edilmekte, yoksulluğun yoksulların kişisel yetersizliklerinden kaynaklandığı savlanarak mikro-kredi ve meslek edindirme çalışmaları çözüm olarak ileri sürülmektedir. Ancak, neo-liberalizmin belirlediği dar çerçevede hareket alanı bulabilen bu girişimlerin, yoksulluğun azaltılması konusunda köklü ve kalıcı sonuçlar veremeyeceği de açıktır. Yapılması gereken, bölüşüm ilişkilerinin yarattığı dengesiz gelir dağılımı tablosunu görerek yoksulluğun ekonomik, toplumsal ve siyasal meselelerle ilgili bir sorun olarak kabul etmek ve bu sorunu uzun vadede çözebilmek için uygun yaklaşımlar benimsemek olmalıdır. Neo-liberalizm yerini, sanayileşmenin yollarını açan, güvenceli ve yaşanabilir bir gelir sunan istihdam biçimlerine dayanan, geniş halk kitlelerinin eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmalarını kolaylaştıran, eşitlikçi bir bakış açısına bırakmalı ve bu amaçlar doğrultusunda adım atılmalıdır. Bu bakış açısı, neoliberal küreselleşmeyi ve başta yoksulluk olmak üzere onun hızlandırdığı olumsuz eğilimleri veri alan ve çeşitli biçimlerde kişilere sosyal yardım aktarma amacıyla sınırlı kalan sosyal politika yaklaşımıyla zıt bir yaklaşımdır. Ancak, yoksullukla mücadele konusunun kısmi yardımlar gibi kolay çözümlere izin vermeyen karmaşık ve güç bir konu olduğu ve çözümünün de onu yaratan sebeplere müdahale ile mümkün olabileceği düşünülecek olursa yerinde bir yaklaşım olarak kabul edilebilir.

Yoksulluğu geniş kitleler açısından görünür kılsa iletişim teknolojisindeki gelişmelerdir. Artan yoksulluğa medya da kayıtsız kalamamış, yoksulluğu ve yoksulları gündemine taşımıştır. Ancak burada önemli olan, yoksulluğa ve yoksullara ilişkin verilen haberlerin hangi durumlarda ve ne şekilde verildiğidir. Haberin yapılış şekliyle yoksulluk durumu farklı bir biçimde örneğin sebeplerinden tamamen bağımsız, tekil bir olay olarak sunulabileceği gibi, yoksullara ilişkin bir değer yargısı oluşturmaya yönelik de olabilmektedir. Yoksulluğun medyaya yansımalarının Türkiye basınından seçilen dört gazete örneğinde incelenmesi, yoksulluğun algılanış şekline göre olumlu ya da olumsuz ancak çoğu zaman bir değer yargısıyla beraber biçimlendirilerek okuyucuya aktarıldığını göstermektedir.

Öncelikle, yoksulluğu haberler ve köşe yazılarında gündeme getiren nedenleri belirli bazı başlıklar altında sıralanabilir. İlki, yoksulluğun istatistiki veriler-açıklamalar çerçevesinde gündeme gelmesidir. Ulusal/uluslararası çeşitli kurum ve kuruluşların araştırma sonuçları ya da açıklamaları gazetelerde haber olmakta veya bu haberlerden

yola çıkarak köşe yazıları yazılmaktadır. Bu nedenle gazetelerin enformasyon ve bilgilendirme işlevleri doğrultusunda yoksulluk konusunu sayfalarına taşıdıkları söylenebilir. Yoksulluğu gazete sayfalarına taşıyan bir diğer neden de, kişilerin yaşadığı dramatik olaylardır. Yoksulluğun yarattığı olumsuzluklara bağlı olarak yaşanan dramatik olaylar, çoğu kez, onu yaratan koşullardan bağımsız, bireysel hayat hikâyeleri olarak sunulmaktadır. Bunu izleyen bir diğer neden de, yardım/hayırseverlik olaylarına bağlı olarak yoksulluğu gündeme getirenler haberler olmaktadır. Yoksulluğu haberlere ve özellikle de köşe yazılarına taşıyan önemli bir neden, yoksulluğun toplumsal istikrarı tehdit ettiği, tedirginlik yarattığı durumlardır. Bu noktada yoksulluğun, kontrol altına alınması gereken bir durum olarak görüldüğü söylenebilir.

Haberlerde ya da köşe yazılarında kullanılan dil, yoksulluğu dramatikleştirerek yoksullara acıma söyleminden onları suçlayan, ötekileştiren ya da başarılarını öven bir yelpazede çeşitlenebilmektedir.

Yoksulluğun bu dört gazetede yer almasının ortaklaştırılabilen yönlerinin yanısıra gazetenin çizgisine göre değişen durumlara da rastlanmaktadır. Örneğin Cumhuriyet gazetesi yoksulluğu gündemine en çok taşıyan gazete olurken yoksulluğun arkasındaki sebeplere en çok yer veren ve bu bütünlükçü bakış açısının bir sonucu olarak sorunun çözümüne ilişkin en kapsayıcı önerileri getiren gazete olmaktadır. Zaman gazetesi ise dramatik olaylarla ilgili olarak yoksulluğu en fazla ele alan gazete olmaktadır. Bu, gazetenin yoksulluğu daha çok kişisel boyutta ele alan ve dolayısıyla bireylerin yaşadığı tekil olaylar gibi gören anlayışının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Duygusal motiflerin yer aldığı ve yardım çağrılarıyla verilen bu haberler, gazetenin İslami çizgisine denk düştüğü için de ağırlıkla yer buluyor olabilir.

Aynı yayın grubuna bağlı olan Milliyet ve Hürriyet gazeteleri yoksulluk konusunu gündeme getirme sıklıkları aynı görünmekle birlikte nitelik olarak haberleri birbirlerinden farklılık gösterebilmektedir. Hürriyet gazetesinin haberlerinde genellikle yoksulluğun yarattığı sonuçlar sayfalara taşınırken Milliyet gazetesi daha çok istatistiki veri-açıklamalarla yoksulluğu gündeme taşımakta, zaman zaman da yoksullaştırıcı politikaları eleştirel tavırla haber yapmaktadır.

Son söz olarak, kimi eksiklikler ve yönlendirmelerle de olsa gazete haberleri ve köşe yazıları ile gündeme taşınan yoksulluk olgusunun zenginlikle birlikte artan bir olgu olarak sistem tarafından yaratıldığı, dolayısıyla yoksulluk ve yoksunluklara bir sistem eleştirisi içinde bakmanın gerekli olduğu hatırdta tutulmalı ve çözüm yolları da bu bütünlükçü yaklaşıma uygun olarak geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA:

Akder, A. Halis. "Türkiye'deki Bölgesel Eşitsizlikler ve Kırsal Yoksulluk (İnsani Gelişme Yaklaşımı)", **Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 122-127.

Akkaya, Yüksel. "Küreselleşme Kışkıracısında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri", **Petrol İş Yıllık 2000-2003**, http://www.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/10_kiskac/index.htm, 2 Temmuz 2006.

Alada, Adalet B.-Usta Sayıta, Sevgi-Temelli, Sezai. "Küreselleşme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 235-269.

Alpar, İ-Yener, S. **Gecekondu Araştırması**, Ankara: DPT, Sosyal Planlama Dairesi, 1991.

Altuntaş, Betül. "Kriz, Yoksulluk ve AKP'nin Acil Eylem Programı", <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/akp.htm>, 15 Kasım 2005.

Amin, Samir. "Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi", Çev. sendika.org, <http://sendika.org/modules.php>., 26 Nisan 2004.

Ataay, Faruk. "Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması ve Sağlıkta Yansımaları", **Toplum ve Hekim (TTB Yayını)**, Cilt: 20, Sayı: 1, Ocak-Şubat 2005, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3466, 29 Eylül 2005.

Ayata, Sencer-Ayata, Ayşe Güneş. "The Benefit Dependent and The Regular Income Earning Poor: The Analysis of The Interview Data", **Turkey: Poverty and Coping After Crises: Background Papers**, Vol. 2, World Bank Sector Report, Report No. 24185, 2003, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/01/13/000160016_20040113171435/Rendered/PDF/241850TRvol2.pdf, 16 Kasım 2005.

Aytaç, Ömer-Akdemir, İlhan Oğuz. “Türkiye’de Yeni Kentli Yoksulluk Sorunu”, **Yoksulluk**, Yoksulluk Sempozyumu 31 Mayıs-1 Haziran 2003, Eds.: Ahmet Emre Bilgili-İbrahim Altan, Cilt: 2, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003, s. 50-75.

Bağımsız Sosyal Bilimciler. **2005 Başında Türkiye’nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler**, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2005Mart.pdf, 9 Kasım 2005.

Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu. **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler**, http://www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldanbs/Yazilar_BSB/BSBgegp.doc, 9 Kasım 2005.

Bauman, Zygmunt. **Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar**, Çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999.

Bhalla, A. S.-Lapeyre, F. **Poverty and Exclusion in a Global World**, New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Bıçkı, Doğan. “Kentleşme Sorunları ve Türkiye Özelinde Çözüm Önerileri”, http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=145, 10 Eylül 2005.

Bıçkı, Doğan. “Kentsel Yoksulluğun Yapısal Faktörlerle Analizi: Ekonomik ve Politik Yapının Yeniden Örgütlenmesi; Karşılaştırmalı Bir Analiz”, http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=239, 18 Ekim 2005.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-Türkiye. “Basın Duyurusu”, http://www.un.org.tr/undp_tur/docs/hdr2005/Rapor-press1.doc, 11 Eylül 2005.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-Türkiye, “Binyıl Kalkınma Hedefleri”, http://www.un.org.tr/undp_tur/MDG.asp#, 05 Eylül 2005.

Bora, Aksu. “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?": Yoksulluk, Kadınlar ve Hane”, **Yoksulluk Hâlleri Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Ed. Necmi Erdoğan, İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002, s. 65-88.

Boratav, Korkut. **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara: İmge Yayınevi, 2004.

Borovalı, Murat. “Adalet Eşitlik ve Sorumluluk: Neyin Eşitliği Nereye Kadar Eşitlik”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 92, 2002, s. 71-104.

Buğra, Ayşe. “Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye’nin Geleneksel Refah Rejimi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, Yaz 2001, s. 22-30.

Buğra, Ayşe-Keyder, Çağlar. **Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi**, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara: BM UNDP, 2003.

Bulutay, Tuncer-Timur, Serim-Ersel, Hasan. **Türkiye’de Gelir Dağılımı 1968**, Ankara: SBF, 1971.

Chossudovsky, Michel. "Global Poverty in the Late 20th Century," **Journal of International Affairs**, Vol. 52, no. 1 (Fall 1998), <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/chossu.htm>, 25 Eylül 2005.

Chossudovsky, Michel. **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Çivi yazıları, 1999.

CHP. **Doğu ve Güneydoğu Raporu (Ocak 1999)**, http://www.chp.org.tr/index.php?module=reports&page=list_sub_reports&report_id=16 23 Temmuz 2006.

Çakır, Özlem. “Sosyal Dışlanma”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2002 s. 83-104.

Çelik, Aziz. “Avrupa Sendikalarının Yükselişi ve Düşüşü Üzerine”, **Birikim**, Sayı: 200, İstanbul: Birikim Yayınları, Aralık 2005, s. 56-66.

Çoban, Tonguç. “İşçi Sınıfı ve Yoksulluk (1)”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=106, 10 Eylül 2005.

Dansuk, Ercan. **Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi**, Ankara: DPT, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Ücret ve Gelirler Dairesi, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT: 2472, 1997.

Dansuk, Ercan. “Yoksullukla Mücadelede Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi”, **Yoksulluk**, Yoksulluk Sempozyumu 31 Mayıs-1 Haziran 2003, Eds.: Ahmet Emre Bilgili-İbrahim Altan, Cilt: 1, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003, s. 238-250.

De Haan, Arjan. “Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation”, <http://www.sussex.ac.uk/Units/SPT/journal/archive/pdf/issue2-2.pdf>, 2 Nisan 2006.

Dedeoğlu, Saniye. “Sindrella’nın Pazara Yolculuğu”, **Neoliberalizm’in Tahribatı 2000’li Yıllarda Türkiye**, Der. Neşecan Balkan-Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 254-274.

Deniz Feneri Derneği. “Binyıl Kalkınma Hedefleri”, <http://www.denizfeneri.org.tr/icerik.asp?icerik=INSGELISR5>, 16 Ekim 2005.

DİE. **1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Araştırması**, Ankara.

DİE. **1994 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Araştırması**, Ankara.

DİE. **Gelir Dağılımı Araştırmaları 1987-2003**, www.tuik.gov.tr, 16 Temmuz 2006.

DİE, **İstatistiklerle Türkiye**, Ankara: DİE, 1997.

DİE. **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara, 1973.

DİE. **Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2004**, http://www.die.gov.tr/yama/yama2004_bolum1.pdf, 14 Kasım 2005.

DİSK İstanbul Şubeleri-Türk-İş İstanbul Şubeleri-KESK İstanbul Şubeler Platformu-TMMOB İstanbul Koordinasyon Kurulu-İstanbul Tabip Odası. “Sosyal Güven(siz)lik Ve Genel Sağlık(sızlık) Sigortası Yasaları IMF'nin Gözetiminde TBMM'den Geçiyor Türkiye 830 Milyon \$ İçin Bu Onursuzluğu Hak Etmiyor”, <http://www.istabip.org.tr/basin/ba15042006.asp>, 2 Temmuz 2006.

DPT. **Gelir Dağılımı 1973**, Ankara, 1976.

DPT. **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu, Yoksullukla Mücadele Alt Komisyonu Raporu**, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: DPT, 2001.

DPT. **İkinci BYKP**, Ankara, 1968.

DPT. **Kamu Yatırımları Raporu 2004**, <http://www.dpt.gov.tr/kamuyat/gerceklesme/gerceklesme-2004.pdf>, 22 Temmuz 2006.

DPT. **Konut: Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, 8. Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Ankara: DPT, Yayın No: DPT 2594-ÖYK-606, 2001.

DPT. **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/tarim/tarim.htm>, 15 Haziran 2006.

DPT - BM-Türkiye. **Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2005**, http://www.un.org.tr/undp_tur/docs/mdg/binyil05.pdf, 04 Ekim 2005.

Dumanlı, Recep. **Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları**, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT Uzmanlık Tezleri Yayın No: DPT: 2449, 1996.

Ekin, Nusret. **Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2000.

Ercan, Fuat. “Gelir Dağılımı, Yoksulluk, Popülizm”, İktisat Dergisi Yuvarlak Masa Toplantısı, **İktisat Dergisi**, Sayı: 418-419, Ekim-Kasım 2001, s. 3-21.

Erder, Sema. “Dünden Bugüne Gecekondu ve Gecekondu”, **Türkiye’de Toplumsal Değişim**, Der. Ali Bayramoğlu, İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı, Türkiye’nin Sorunları Dizisi-24, 199?., s. 20-23.

Erder, Sema. **İstanbul’a Bir Kent Kondu Ümraniye**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Erder, Sema. **Kentsel Gerilim (Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması)**, Ankara: um:ag Vakfı, 1997.

Erder, Sema. “Nerelisin Hemşerim?”, **İstanbul Küresel İle Yerel Arasında**, Der. Çağlar Keyder, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 192-205.

Erder, Sema. “Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 66, 1995, s. 106-119.

Erder, Sema. “Yoksulluğun Düzenlenmesinden, Zenginliğin Düzenlenmesine Kentleşme ve Kentsel Kurumlar”, **21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan**, Haz. Firdevs Gümüšoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001, s. 121-128.

Erdoğan, Güzin. **Türkiye’de Yoksulluk: Boyutu ve Profili**, DİE, 1997, http://www.dapaturk.com/pub/yoksullukla_mucadele.pdf, 19 Ekim 2005.

Erdoğan, Necmi. “Garibanlar Dünyası: Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, Yaz 2001, s. 7-21.

Ersoy, Melih. “Kente Göç Eden Nüfusun Konut Sorunu”, **Konut’94**, Ankara: Kent-Koop Yayınları, 1994, s. 57-70.

Fleming, Matthew H-Roman, John-Farrell, Graham. “The Shadow Economy”, **Journal of International Affairs**, Spring 2000, Vol. 53 Issue 2, s. 387-410.

Fong, E.-Gulia, M. “Differences in Neighbourhood Qualities Among Racial and Ethnic Groups in Canada”, **Sociological Inquiry**, c. 69, n. 4, 1999, s. 25-44.

Friedman, John. “Rethinkin Poverty: Empowerment and Citizen Rights”, **International Social Science Journal**, v.148, 1996, s. 161-172.

Galeano, Eduardo. “The Second Founding of Bolivia”, **Monthly Review**, 17.02.2006, <http://mrzine.monthlyreview.org/galeano170206.html>, 21 Nisan 2006.

Gibson, Bill-Kelley, Bruce. “A Classical Theory of Informal Sector”, **The Manchester School of Economics**, V. LXII/1, March–1994, s. 157–174.

Giddens, Anthony. **Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

Giddens, Anthony. **Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, İstanbul: Birey Yayınları, 2000.

Göktürk, Atilla. “Kentsel Haklar Kent Yoksullarını Kapsar İse...”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 217-233.

Gülalp, Haldun. **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara: Yurt Yayınları, 1983.

Gülçubuk, Bülent-Şengül, Haydar-Aluftekin, Nilay-Kızılaslan, Nuray-Kılıç, Mehmet. “Tarımda İstihdam Sosyal Güvenlik Uygulamaları ve Kırsal Yoksulluk”, <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/059bulentgulcubuk.pdf>, 30 Haziran 2006.

Gürsoy, Gençay. “Türkiye’de Krizli Yılların Toplumsal Sonuçları”, **İktisat Dergisi Açık Oturum**, **İktisat Dergisi**, Sayı: 432, Prof. Dr. Sevim Görgün, Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu ve Prof. Dr. Cumhuriyet Ferman’a Armağan, Aralık 2002, s. 113-158.

Güvenç, Murat. “İstanbul’da İşyeri-Statü Temelinde Segregasyon; 1990 Sayımı Üzerinde İlişkisel Çözümlemeler”, **Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 99-106.

Güvenç, Murat. “Kent Yoksulluğu”, **Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 91-95.

Hanswijck de Jonge, Paul Van. Açılış Oturumu, **Yoksulluğu Önleme Stratejileri Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 1998, s. 13-18.

Işık, Oğuz-Pınarcıoğlu, M.Melih. **Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Işık, Oğuz-Pınarcıoğlu, M.Melih. “Nöbetleşe Yoksulluktan Kuralsız Yoksulluğa”, **Görüş**, Sayı: 55, Haziran-Temmuz 2003, s. 50-53.

ILO. **Country Studies on the Social Impact of Globalization: Final Report**, Governing Body Working Party on the Social Dimensions of the Liberalization of International Trade, GB.276/WP/SDL/1, 276th Session, Geneva, November 1999, <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb276/sdl-1.htm#B.%20Globalization>, 3 Nisan 2006.

ILO. **Global Employment Trends 2004**, <http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/download/trends.pdf>, 14 Nisan 2006.

ILO. **Key Indicators of the Labour Market**, Geneva, 2001.

ILO. **Trade Liberalization and Employment**, Governing Body Working Party on the Social Dimensions of the Liberalization of International Trade, GB.282/WP/SDG/2, 282nd Session, Geneva, November 2001, <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb282/pdf/sdg-2.pdf>, 3 Nisan 2006.

ILO-ANKARA. **ILO Dünya İstihdam Raporu**, <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/publ/wemplrep.pdf>, 27 Ekim 2005.

International Institute for Labour Studies(IILS) of the ILO. **Social Exclusion and Anti-Poverty Strategy**. Research Project on the Patterns and Causes of Social Exclusion and the Design of Policies to Promote Integration: **A Synthesis of Findings**,

<http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/papers/synth/socex/index.htm#toc>, 2
Nisan 2006.

Internationale Studier og Samfundsforhold (IHIS).
http://www.ihis.aau.dk/gep/dokumenter%20til%20hjemmesiden/John_Andersen_1.2000/Dokument.pdf, 25 Ekim 2005.

İçduygu, Ahmet-Sirkeci, İbrahim. “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Der. Oya Baydar, İstanbul: Tarih Vakfı, 1999, s. 249-268.

İnsel, Ahmet. “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, Yaz 2001, s. 62-72.

İSO, “Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu”, **İSO Dergisi**, Eylül 1997, s. 50-55.

İşeri, Ergun “Asgari Ücretler, Asgari Yaşamlar”, www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3873, 8 Haziran 2006.

Jargowski, P.A. **Poverty and Place: Ghettos, Barrios and the American City**, New York: Russel Sage, 1997.

Katz, M.B. “The New Politics of Poverty – The Non-working Poor in America, by L.Mead”, **Dissent**, 39 (4), 1992, s. 548-553.

Kaygalak, Sevilay. “Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği”, **Praksis**, Sayı: 2, 2001, s. 124-172.

Keleş, Ruşen. **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Kepenek, Yakup-Yentürk, Nurhan. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

Keyder, Çağlar. **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

Kıray, Mübeccel. “Gecekondu: Azgelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, **Kentleşme Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s. 90-104.

Kıray, Mübeccel. “Toplumsal Değişme ve Kentleşmede Düşük Gelirliler”, **Kentleşme Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s. 141-151.

Kıray, Mübeccel. “Türkiye’de Dış Göçten Etkilenen Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılanışı”, **Kentleşme Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s. 66-89.

Kongar, Emre. **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.

Koray, Meryem. “Esneklik ya da ‘Emek Piyasasının’ Küreselleşmesi”, **Petrol-İş Yıllık 1995-1996**, İstanbul: Petrol-İş Yayınları, s. 747-772.

Koray, Meryem. “Küreselleşmeye Eleştirel Bir Bakış Yeni Bir Küresel Anlayışın ve Örgütlenmenin Kaçınılmazlığı”, **Petrol-İş Yıllık 2000-2003**, http://www.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/02_elestiri/index.htm, 15 Haziran 2006.

Koray, Meryem. “Reel Küreselleşme veya Küreselleşmenin Realitesi”, **Çalışma ve Toplum Birleşik Metal İş Ekonomi ve Hukuk Dergisi**, Sayı: 7, 2005, <http://www.calismatoplum.org/sayi7/makale1.pdf>, 15 Haziran 2006.

Koray, Meryem. **Sosyal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi, 2005.

Koray, Meryem-Alev, Hülya. “Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 441-466.

Köse, Ahmet Haşim. “Gelir Dağılımı, Yoksulluk, Popülizm”, **İktisat Dergisi Yuvarlak Masa Toplantısı**, **İktisat Dergisi**, Sayı: 418-419, Ekim-Kasım 2001, s. 3-21.

Kurtoğlu, Ayça. **Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset Keçiören Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Kümbetoğlu, Belkıs. “Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 129-142.

Lapeyre, Frederic. “Social Justice and Global Cooperative Strategies in Transition Economies. The Central Europe in Comparative Perspective”, http://www.uniovi.es/Congresos/2001/RC19/papers/lapeyre_F.pdf, 2 Nisan 2006.

Lewis, Oscar. **La Vida: A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty - San Juan and New York**, New York: Random House, 1966.

Maliye Bakanlığı, **Yıllık Ekonomi Raporu 2005**, 2005.

Marks, Karl. **Kapital**, Ankara: Sol Yayınları, 1.Cilt, 1997.

Mayes, David. “Social Exclusion: A Challenge to Macroeconomic Policy”, http://www.europe.canterbury.ac.nz/publications/pdf/ncre0201_mayes.pdf, 2 Nisan 2006.

Mead, Lawrence C. **The New Politics of Poverty: The Nonworking Poor in America**, New York: Basic Books, 1992.

MEB, “MEB Bütçesinin Genel Görünümü”, <http://www.meb.gov.tr/Stats/Apk2002/131.htm>, 22 Temmuz 2006.

Mingione, Enzo. “The New Urban Poverty and Underclass Introduction”, **International Journal of Urban and Regional Research**, 17 (3), 1993, s. 324-326.

Morales, Evo. “Bizim Mücadelemiz ABD Emperyalizmine Karşıdır, Ben Sadece Halkın Gücüne İnanırım”, Çev. Sendika.Org, http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=375, 13 Ocak 2006.

Neumark, Fritz. **Vergi Politikası**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1975.

ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilimdalı. **Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri Ankara Örneği**, ODTÜ Kentsel Politika

Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilimdalı 1999 Yılı Stüdyo Çalışması, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2000.

Oral, Necdet. “Türkiye Tarımında Yapısal Uyum ve Yıkım Süreci”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=10, 13 Ağustos 2006.

Oruç, Yeşim M. “Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, Yaz 2001, s. 73-87.

Oyan, Oğuz. “Dolaylı Vergiler Niçin Adaletsiz?”, http://bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Gazete/Oyan_23Kas04.pdf, 10 Eylül 2005.

Oyan, Oğuz. “Kamu Finansmanı, Sermaye Birikimi ve 24 Ocak İstikrar Modeli”, **İşbitiren Ekonomi**, İstanbul: Bilim ve Sanat, 1986, s. 68-77.

Oyan, Oğuz. “Türkiye’de Kamu Gelirleri Sisteminde Yapı Değişimi ve Reform Gereksinimi”, **3. İzmir İktisat Kongresi (4-7 Haziran 1992)**, Cilt: 2, Ankara: DPT Yayınları, 1993, s. 152-167.

Önder, Harun-Şenses, Fikret. “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi”, <http://dusuncekahvesi.googlepages.com/tr.de.yoksulluk.onder-senses.pdf>, 06 Ağustos 2006.

Önder, İzzettin. “Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye’de Devletin Yeri ve İşlevi”, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav’a Armağan, Eds. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 249-286.

Öngen, Tülin. “Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri”, **Petrol-İş Yıllık 2000-2003**, http://www.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/01_sermaye/index.htm, 15 Haziran 2006.

Öngen, Tülin. “Yeni Liberal” Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi”, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav’a Armağan, Eds. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 161-189.

Özbudun, Sibel. “Küresel Bir “Yoksulluk Kültürü” mü?”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 53-69.

Özgen, H. Neşe. “GAP Kapsamına Giren İllerin ve Kalkınmacı Söylemin İktisadi Antropolojisi”, <http://www.dicle.edu.tr/~halks/kon2.html>, 22 Temmuz 2006.

Özgen, H. Neşe. “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, Yaz 2001, s. 88-99.

Özkazanç, Alev. “Örgütlü Modernliğin Çözülmesi Sürecinde Suçun Yeniden Siyasallaşması”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 381-394.

Özmucur, Süleyman. **Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması**, İstanbul: İSO, 1987.

Özmucur, Süleyman. **Türkiye’de Gelir Dağılımı Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 1996.

Özsever, Atilla-Aşut, Atilla-Yıldırım, Rahmi-Yurtsever Haluk sol Meclis Medya Çalışma Grubu. **Medya İzleme Raporu (Aralık 2003)**, http://solmeclis.net/sm_izrap_medya_01.htm, 6 Temmuz 2006.

Özüğurlu, Aynur. “Yoksulluk Kavramına “Çöplük”ten Bakmak”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 175-192.

Pamuk, Şevket. “Karşılaştırmalı Açından Türkiye’de İktisadi Büyüme, 1880-2000”, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav’a Armağan, Eds. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları: 2003, s. 383-398.

Petras, James-Veltmeyer, Henry. **Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century**, New York: Zed Boks, 2001.

Roberts, Bryan. “Informal Economy and Family Strategies”, **International Journal of Urban and Regional Research**, 18(1), 1994, s. 6-24.

Sallan-Gül, Songül. “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyal Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 107-118.

Sallan-Gül, Songül. “Yoksullukla Mücadelede Fak-Fuk-Fon ve Yeşil Kart Uygulaması”, **Görüş**, Sayı: 55, Haziran-Temmuz 2003, s. 54-59.

Sapancalı, Faruk. “Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 6, 2005, s. 51-70.

Sapancalı, Faruk. **Sosyal Dışlanma**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2005.

Sen, Amartya. “Ganimetin Bölüşülmesi Protestocularla Reformcular Küreselleşmeyi Değil Eşitsizliği Hedef Almalıdır”, Çev. Ümit Şenesen, **İktisat Dergisi**, Sayı 418-419, 2001, s. 47-48.

Sındır, Kamil Okyay. “Kırsal Yoksulluk ve Tarımda İstihdam”, http://www.zmo.org.tr/odamiz/kirsal_yoksulluk_tarimda_istihdam.pdf, 28 Haziran 2006.

Subcomandante Insurgente Marcos. “EZLN: Bir Açıklama, Belki de Bir Veda Mektubu”, Çev. Sibel Özbudun, http://www.latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=111, 13 Aralık 2005.

Soyer, Ata. “AKP Hükümeti, Sağlıkta Üç Yılda Ne Yaptı Ne Yapmadı?”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=4842, 10 Mart 2006.

Soyer, Ata. “Türkiye’de Sağlık Hizmetleri, Sağlık, Hekimler ve Eşitsizlikler; Bugünden Yarına...”, http://www.ttb.org.tr/2020/ata_soyer.doc, 9 Kasım 2005.

Sönmez, Mustafa. “Dağılamayan Gelir”, **Görüş**, Sayı: 49, Kasım 2001, s. 60-69.

Sönmez, Mustafa. “DİE’nin Yoksulluk “Sefaleti” ve Oltaya Takılanlar...”, <http://www.ekohaber.net/database/haber837.asp>, 10 Eylül 2005.

Sönmez, Mustafa. **Filler ve Çimenler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Sönmez, Mustafa. “Gelir Dağılımı, Yoksulluk, Popülizm”, İktisat Dergisi, Yuvarlak Masa Toplantısı, **İktisat Dergisi**, Sayı: 418-419, Ekim-Kasım 2001, s. 3-21.

Sönmez, Mustafa. **Gelir Uçurumu Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, İstanbul: Om Yayınevi, 2001.

Sönmez, Mustafa. “İşsizliğin Coğrafyası”, http://www.sendika.org/index.php?eylem=arsiv&arsiv_tip=tema&tema_no=319, 16 Eylül 2005.

Sönmez, Mustafa. “İşsizliğin Görünmeyen Yüzü”, <http://www.ekohaber.net/database/haber829.asp>, 10 Eylül 2005.

Sönmez, Mustafa. **İşte Eseriniz!.. 100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Sönmez, Mustafa. “Kentlerde 2.5 Milyon İşsiz”, <http://www.ekohaber.net/database/haber824.asp>, 16 Eylül 2005.

Şener, Hasan Engin. “Yeni Sağ”, <http://www.hasanenginsener.freeservers.com/yenisag.htm>, 18 Ekim 2005.

Şener, Orhan. “Türkiye’de Optimal Kaynak Ayrımında Sapmalar (Sosyal Hizmetler Örneği)”, **Türkiye’de Kamu Ekonomisi ve Mali Kriz**, XII. Türkiye Maliye Sempozyumu (15-17 Mayıs 1997, Antalya), İstanbul: İ.Ü.İ.F. Maliye Araştırma Merkezi Yayını, 1998, s. 118-225.

Şengül, Tarık H. “Türkiye’de Krizli Yılların Toplumsal Sonuçları”, İktisat Dergisi Açık Oturum, **İktisat Dergisi**, Sayı: 432, Prof. Dr. Sevim Görgün, Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu ve Prof. Dr. Cumhuri Ferman’a Armağan, Aralık 2002, s. 113-158.

Şenses, Fikret. “Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam”, **Petrol-İş Yıllık 2000-2003**, http://www.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/07_neoliberal/index.htm, 15 Haziran 2006.

Şenses, Fikret. **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Şenses, Fikret. “Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 3-4, 1999, s. 427-451.

Şenses, Fikret. “Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz?”, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav’a Armağan, Eds. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 319-356.

Şenyapılı, Tansı. “Enformel Sektör: Devingenlikten Durağanlığa/Gecekondulaşmadan Apartmanlaşmaya”, **Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 161-181.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. **General Agreement On Trade In Services**, Part II-III-IV, http://www.hazine.gov.tr/gats/gatsgenelbilgi_eng.htm, 17 Nisan 2006.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. **Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP)**, http://www.sydtf.gov.tr/srap_nd.html, 25 Haziran 2006.

T.C. Merkez Bankası. **Yıllık Rapor 2005**, http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/05turkce/bolum_II2005.pdf, 9 Kasım 2005.

Tekeli, İlhan. “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine”, **Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s. 139-159.

Teksöz, A. Tuncay. **Genel Sağlık Sigortası ve Sağlıkta Dönüşüm Projesi**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı,

<http://www.saglik.gov.tr/extras/birimler/apk/Sunumlar/Tuncay/GSStur.ppt>, 24 Haziran 2006.

Temizel, Zekeriya. “Çağdaş Vergileme İlkeleri ve Türk Vergi Sistemi”, **Türkiye III. Vergi Kongresi, Türk Vergi Sisteminin Uluslararası Boyutları**, İstanbul, 1996.

Tempo. “Yeni Yoksullar”, 20-26.04.2005, http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/07949/, 3 Kasım 2005.

Tonak, Ahmet E. “Sosyal Devlet Ne Değildir?”, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Gazete/Tonak_27Mayis05.pdf, 10 Eylül 2005.

TUSİAD-DPT, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme(1972-3003)**, TUSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi, No: 6, İstanbul: TUSİAD Yayınları, 2005.

TÜİK. **2004 Yılı Yoksulluk Çalışması**, http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/YOKSL/k_140206.xls, 8 Nisan 2006.

TÜİK. **İstatistik Göstergeler 1923-2004**, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 10 Temmuz 2006.

TÜİK. **İşgücü İstatistikleri**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=473, 3 Temmuz 2006.

TÜİK. “Ulusal Hesaplar-İllere Göre GSYH”, www.tuik.gov.tr, 12 Ağustos 2006.

TÜİK. **Ulusal Hesaplar Veri Tabanı**, http://tuikrapor.tuik.gov.tr:7778/reports/rwservlet?ulusalhesaplar&report=g_tablo1.RDF&desformat=html&p_tur=2&p_fl=5, 11 Haziran 2006.

UNCHR. **Economic Social and Cultural Rights 2004**, <http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/FramePage/Docs%20CHR?OpenDocument&Start=1&Count=15&Expand=7>, 06 Ağustos 2006.

UNDP. “Human Development Indicators”, **Human Development Report 2000**, http://hdr.undp.org/reports/global/2000/en/pdf/hdr_2000_back1.pdf, 07 Haziran 2006.

UNDP. **Human Development Report 1999**, http://hdr.undp.org/reports/global/1999/en/pdf/hdr_1999_ch1.pdf, 15 Ekim 2005.

UNDP. **Human Development Report 2005**, http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR05_complete.pdf, 11 Eylül 2005.

UNDP. “Human Development to Eradicate Poverty”, **Human Development Report 1997**, http://hdr.undp.org/reports/global/1997/en/pdf/hdr_1997_overview.pdf, 01 Haziran 2006.

UNDP. “Technical Note 1-Calculating The Human Development Indices”, **Human Development Report 2002**, <http://hdr.undp.org/reports/global/2002/en/pdf/backtwo.pdf>, 07 Haziran 2006.

Üşür, İşaya. “Küreselleşme ve Yoksulluk”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİ Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s. 45-52.

Veri Araştırma Şirketi. **Veri Statü-Gelir-Tüketim (SGT) Araştırmaları 2000-2002**, http://www.veriarastirma.com/2000_2002_verileri, 7 Kasım 2005.

Veri Araştırma Şirketi. **Veri Statü-Gelir-Tüketim (SGT) Araştırmaları Kentsel Türkiye Araştırmalar Dizisi-3 (2004-2005)**, http://www.veriarastirma.com/veri_sgt_3.ppt, 7 Kasım 2005.

Wacquant, Loïc J. D. “The Rise of Advanced Marginality: Notes on its Nature and Implications”, http://sociology.berkeley.edu/faculty/wacquant/wacquant_pdf/RISEOFADVANCEDMARGINALITY.pdf, 29 Temmuz 2006.

Werlhof, Claudia Von. “Globalization and the “Parmanent” Process of “Primitive Accumulation”: The Example of MAI...”, **Journal of World System Research**, VI(3), 2000, s. 728-747.

White, Jenny B. **Para ile Akraba: Kentsel Türkiye’de Kadın Emegi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Wilson, William Julius. **The Truly Disadvantaged. The Inner City the Underclass and Public Policy**, Chicago: The University of Chicago Pres, 1987.

World Bank, “What Is Urban Poverty”, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTURBANDEVELOPMENT/EXTURBANPOVERTY/0,,contentMDK:20227679~menuPK:341331~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:341325,00.html>, 20 Nisan 2006.

World Bank. **World Development Report (WDR) 2000/2001: Attacking Poverty**, <http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/WDR/prlong.pdf>, 25 Haziran 2006.

World Bank-Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region. **Turkey: Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study**, Document of the World Bank, Report No 20029-TU, January, 2000, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/04/05/000094946_00022505304527/Rendered/PDF/multi_page.pdf, 9 Nisan 2006.

Yılmaz, Gaye. “Hizmetlerin Piyasalaştırılması: Olayın Teknik ve Teorik Boyutları”, **Hukuk ve Adalet**, Sayı:1, Temmuz 2004, <http://www.antimai.org/mkl/gy0704hukad.htm>, 26 Nisan 2006.

Yumuşak, İbrahim Güran-Bilen, Mahmut. “Gelir Dağılımı-Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, 2000, s. 77-96.

Yusufoğlu, Mehmet. “Yoksulluk ve Dayanışma”, **Yoksulluk**, Yoksulluk Sempozyumu 31 Mayıs-1 Haziran 2003, Eds.: Ahmet Emre Bilgili-İbrahim Altan, Cilt: 3, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003, s. 148-160.

Yüce, Mehmet. “Türkiye’de Gelir Dağılımındaki Adaletsizliğin İzlenen Vergi ve Harcama Politikaları İle Bağlantısı”, http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=73, 9 Kasım 2005.

Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi. “Türkiye Tarımında IMF Tahribatı”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3374, 18 Haziran 2006.

KÖŞE YAZILARI:

Akgüç, Öztin. “Gelir Dağılımı Ne Zaman Düzelecek?”, **Cumhuriyet**, 02.07.2000.

Akyol, Taha. “İyi Yönetilmek”, **Milliyet**, 19.12.2001.

Alkan, Ahmet Turan. “Başbakan’ın Bilmediği”, **Zaman**, 28.07.2001.

_____ “Ezber Bozan”, **Zaman**, 02.03.2005.

Altan, Çetin. “Nanik”, **Milliyet**, 07.04.2002.

Altaylı, Fatih. “Arjantin’den Beter Oluruz Kimse Anlamaz!”, **Hürriyet**, 05.06.2003.

_____ “Fakirliği Paylaşmak Kolaydır”, **Hürriyet**, 18.07.2000.

Aşık, Melih. “Sosyal Hava”, **Milliyet**, 31.07.2001.

Atabek, Erdal. “Cemaat Kültürü...”, **Cumhuriyet**, 09.08.2001.

_____ “Sosyal Patlama Olur mu?”, **Cumhuriyet**, 02.08.2001.

Ateş, Toktamış. “Sosyal Patlama”, **Cumhuriyet**, 06.09.2001.

Aydın, M. Enis. “Kul Hakkından Ne Kadar Korkuyoruz? Yoksul ve Yetimleri Gözetelim”, **Zaman**, 27.05.2003.

Berberoğlu, Enis. “Cemre Avından Sosyal Patlamaya”, **Hürriyet**, 04.08.2001.

Bila, Fikret. “İlkokul Çocukları Süte Doyacak”, **Milliyet**, 12.12.2001.

Buğra, Ayşe. “Asgari Ücret, Yoksulluk ve Bölücülük”, **Radikal İki**, 14.08.2005.

Bulaç, Ali. “İftar Çayları”, **Zaman**, 17.11.2001.

_____ “Sosyal Patlama”, **Zaman**, 29.08.2001.

_____ “Türkiye ve Arjantin”, **Zaman**, 22.12.2001.

- _____ “Yoksullara Rab’den Hediye!”, **Zaman**, 26.02.2005.
- _____ “Zekat”, **Zaman**, 05.12.2001.
- _____ “Zina, Toplumunu Çözüyor”, **Zaman**, 30.08.2004.
- Cemal, Hasan. “Dünyayı Değiştirmek İstiyorum, Hemen Şimdi!”, **Milliyet**, 25.07.2001.
- Cıvaoğlu, Güneri. “Arjantinleşmemek”, **Milliyet**, 26.12.2001.
- _____ “Utanma Arjantinli”, **Milliyet**, 21.12.2001.
- Coşkun, Bekir. “Neremiz Patlar?..”, **Hürriyet**, 26.07.2001.
- _____ “Siz Bilemezsiniz...”, **Hürriyet**, 24.02.2001.
- Çetinkaya, Hikmet. “Karanlık Sularda Bir Bebek, İki Genç...”, **Cumhuriyet**, 15.08.2003.
- _____ “Korkuyorum...”, **Cumhuriyet**, 23.03.2001.
- Çevik, İlnur. “Birileri Vatandaş Osman’ı Hatırladı”, **Zaman**, 29.07.2000.
- Çolak, Ali. “Ötekinin Öyküsü”, **Zaman**, 22.07.2000.
- Dündar, Can. “Sanıyorduk ki...”, **Milliyet**, 02.09.2001.
- Ekşi, Oktay. “Adını Doğru Koyalım...”, **Hürriyet**, 14.02.2001.
- _____ “IMF Hiç mi Sorumlu Değil?”, **Hürriyet**, 02.03.2001.
- Eroğlu, Ebubekir. “Göz Önündeki Türkiye”, **Zaman**, 30.08.2000.
- Faraç, Mehmet. “Vahşeti Yoksulluk Besliyor”, **Cumhuriyet**, 22.11.2003.
- Hazar, M. Nedim. “Dar Bantta Ölümçül Salınımalar”, **Zaman**, 10.03.2002.
- Karayeğen, İbrahim. “Sokak İstifaya Zorluyor”, **Zaman**, 07.04.2001.

- Kepenek, Yakup. “Ne Yapacaklar?”, **Cumhuriyet**, 30.04.2001.
- Kıbrızlı, İbrahim. “İstihdam Daralması da Bir Performans Kriteridir!..”, **Zaman**, 22.04.2004.
- _____ “İstihdam İçin Yabancı Yatırımcıyı Getir, Yerliyi Tut...”, **Zaman**, 07.04.2005.
- Önder, İzzettin. “İşimize Geldiği Gibi”, **Cumhuriyet**, 09.01.2001.
- Özgentürk, Işıl. “Yeni Şehir Turları, Bir İki...”, **Cumhuriyet**, 11.09.2001.
- Özkök, Ertuğrul. “Arjantin Lobisinin Krizoburları da Başaramadı”, **Hürriyet**, 27.12.2001.
- _____ “Neo-popülizmin Ayak Sesleri”, **Hürriyet**, 15.07.2000.
- Sazak, Derya. “Arjantin’de Sosyal Patlama”, **Milliyet**, 21.12.2001.
- _____ “Bizim Afganistan Fotoğrafi”, **Milliyet**, 18.12.2001.
- Sirmen, Ali. “Paran Kadar Üzül Ey Garip Vatandaş”, **Cumhuriyet**, 04.01.2004.
- Suda, Pakize. “Neden Patlamayız”, **Hürriyet**, 23.12.2001.
- Soner, Şükran. “Ayağı Suya Ermek”, **Cumhuriyet**, 29.09.2001.
- _____ “Çıkamaz Sokak”, **Cumhuriyet**, 07.12.2000.
- _____ “Duvar Dayanmıyor”, **Cumhuriyet**, 06.09.2001.
- _____ “Sanalla Gerçek”, **Cumhuriyet**, 01.11.2003.
- _____ “Sosyal Patlama”, **Cumhuriyet**, 26.08.2001.
- Sucu, Mehmet. “Öteki Türkiye”, **Cumhuriyet**, 13.08.2001.
- Şahin, Ahmed. “Kış Gününde Depremzedeleri Düşünmeli”, **Zaman**, 05.01.2000.

- Tamer, Meral. “Bir de Sosyal Politikalar % 9.9 Büyüse!”, **Milliyet**, 02.04.2005.
- _____ “Bu Bayram Bir Kardeş Aile Edinin”, **Milliyet**, 06.02.2003.
- Tanilli, Server. “Gün Ağardıkça...”, **Cumhuriyet**, 22.11.2002.
- Turgut, Serdar. “Azınlık Hastanesi Açıldı”, **Hürriyet**, 27.06.2000.
- _____ “Demokrasiye Hazır mıyız?”, **Hürriyet**, 21.08.2001.
- _____ “Düşünmekten Korkmamak”, **Hürriyet**, 17.08.2001.
- _____ “İçte Doğru Patlama”, **Hürriyet**, 05.02.2002.
- _____ “Ne Kadar da Utanmazlar””, **Hürriyet**, 17.07.2002.
- _____ “Pes Doğrusu”, **Hürriyet**, 18.10.2002.
- _____ “Sinyalleri İyi Okumak Lazım”, **Hürriyet**, 26.07.2002.
- Türenç, Tufan. “Halk Can Derdinde Ya Ötekiler...”, **Hürriyet**, 23.04.2001.
- Türker, Yıldırım. “Hırsızlarla Mülküne Uyananlar”, **Radikal**, 28.02.2005.
- Ulagay, Osman. “Kriz Dürümle Aşılır mı?”, **Milliyet**, 02.09.2001.
- Ülsever, Cüneyt. “Sosyal Patlama Olabilir!”, **Hürriyet**, 02.07.2001.
- Ünal, Mustafa. “Hükümete, Arjantin Dersi”, **Zaman**, 21.12.2001.
- Yeldan, Erinç. “12 Eylül’ü Aşmak İçin...”, **Cumhuriyet**, 07.09.2005.
- Zileli, Ümit. “Utanmanın Sınırı!..”, **Cumhuriyet**, 07.12.2000.